

SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

**ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA U PREVENCIJI
RADIKALIZACIJE KOJA VODI U NASILNI EKSTREMIZAM
I TERORIZAM NA ZAPADNOM BALKANU U PERIODU 2014.
DO 2022. GODINE
- magistarski rad -**

Kandidat: Bilić Adi

Mentor:

Broj indeksa: 936/II-SPS

Prof. dr. Azinović Vlado

Sarajevo, januar 2024. godine

SADRŽAJ

UVOD	1
I TEORIJSKO – METODOLOŠKI OKVIR	5
1. Problem i predmet istraživanja.....	5
1.1. Problem istraživanja.....	5
1.2. Predmet istraživanja.....	6
1.3. Vremensko određenje predmeta istraživanja.....	6
1.4. Prostorno određenje predmeta istraživanja.....	6
1.5. Disciplinarno određenje predmeta istraživanja.....	6
2. Naučni i društveni ciljevi istraživanja.....	7
2.1. Naučni cilj istraživanja.....	7
2.1.1. Naučna deskripcija.....	7
2.1.2. Naučna eksplikacija.....	7
2.1.3. Naučna prognoza.....	7
2.2. Društveni cilj istraživanja.....	8
3. Generalna i posebne hipoteze.....	8
3.1. Generalna hipoteza.....	8
3.2. Posebne hipoteze.....	8
4. Pristup i tip istraživanja.....	9
4.1. Pristup istraživanja.....	9
4.2. Osnovne metode naučnog saznanja.....	9
4.3. Izvori podataka.....	9
II FENOMENI RADIKALIZACIJA, EKSTREMIZAM, NASILNI EKSTREMIZAM I TERORIZAM, UZROCI I PREVENCIJA	10
2.1. Definicije i pojašnjenja pojmova.....	10
2.2. Uzroci i pokretači radikalizacije.....	13

2.3. Prevencija i suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode terorizmu	15
--	----

III STRATEŠKI OKVIR ZA PREVENCIJU I BORBU PROTIV NASILNOG EKSTREMIZMA I TERORIZMA .....

18

3.1. Globalna strategija UN-a za borbu protiv terorizma A/RES/60/288 (2006)	18
3.2. Rezolucija Vijeća sigurnosti 2178 (2014)	19
3.4. UN Akcioni plan za prevenciju nasilnog ekstremizma A/70/674 (2015)	19
3.5. Revidirana strategija Evropske unije za borbu protiv radikalizacije i novačenja terorista 9956/14 (2014)	20
3.6. Zajednički akcijski plan za borbu protiv terorizma za Zapadni Balkan (2018)	21
3.7. Nacionalna strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015.- 2020.....	22
3.8. Nacionalna strategija Srbije za sprječavanje i borbu protiv terorizma za period 2017 – 2021. godina	25
3.9. Nacionalna strategija Albanije za suzbijanje nasilnog ekstremizma.....	27
3.10. Nacionalna strategija Crne Gore za suzbijanje nasilnog ekstremizma 2016 – 2018... 30	
3.11. Nacionalna strategija Republike Makedonije za suzbijanje nasilnog ekstremizma (2018-2022)	31
3.12. Nacionalna strategija Kosova za prevenciju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam 2015-2020.	33

IV CIVILNO DRUŠTVO U PREVENCIJI RADIKALIZACIJE KOJA VODI U NASILNI EKSTREMIZAM I TERORIZAM NA ZAPADNOM BALKANU, PREDNOSTI I NEDOSTACI .....

37

4.1. Definicija pojma civilno društvo	37
4.2. Opšteprihvaćena uloga i značaj angažmana civilnog društva u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma	38
4.3. Index održivosti organizacija civilnog društva na Zapadnom Balkanu – generalna procjena stanja i napretka	40
4.3.1. Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini	41
4.3.2. Indeks održivosti organizacija civilnog društva za Crnu Goru.....	44

4.3.3.	Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Srbiji.....	45
4.3.4.	Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Albaniji	47
4.3.5.	Indeks održivosti organizacija civilnog društva na Kosovu	48
4.3.6.	Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Sjevernoj Makedoniji.....	50
4.4.	Kontekst Zapadnog Balkana - izazovan i nepodržavajući ambijent za korjenite promjene i izgradnju društva otpornog na radikalizaciju koji vodi u nasilni ekstremizam..	52
4.5.	Institucionalne slabosti - prepreka većem angažmanu civilnog društva u prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam	53
4.6.	Uloga aktera civilnog društva Zapadnog Balkana u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma i primjeri angažmana	55
4.6.1.	Identificiranje pokretača radikalizacije i nasilnog ekstremizma.....	59
4.6.2.	Uloga vjerskih zajednica u jačanju svijesti o opasnostima i štetnosti radikalnih tumačenja islama	61
4.6.3.	Potencijal i angažman mladih u jačanju otpornosti na radikalizaciju na Zapadnom Balkanu	64
4.6.4.	Mediji i izvještavanje o kompleksnoj tematici radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma.....	65
4.6.5.	Doprinos žena u prevenciji ekstremističke radikalizacije.....	67
4.6.6.	Građanski aktivizam, inicijative u lokalnim zajednicama	67
4.6.7.	Organizacije civilnog društva u sklopu referalnog mehanizma u lokalnoj zajednici	68
4.6.8.	Ukazivanje na rastuće prijetnje (ne)nasilnog desničarskog ekstremizma.....	69
4.6.9.	Nevladine organizacije i mirovno obrazovanje	70
4.7.	Mapiranje civilnog društva u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu.....	71
4.7.1.	Izvještaj o mapiranju - Srbija.....	72
4.7.2.	Izvještaj o mapiranju – Bosna i Hercegovina	74
4.7.3.	Izvještaj o mapiranju - Crna Gora.....	76
4.7.4.	Izvještaj o mapiranju – Albanija	77
4.7.5.	Izvještaj o mapiranju – Kosovo	78

4.7.6. Izvještaj o mapiranju - Sjeverna Makedonija	79
4.8. HUB organizacija civilnog društva za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma..	80
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	82
LITERATURA	84
SKRAĆENICE	94
POPIS PRIKAZA.....	96

UVOD

Radi se o velikom izazovu i, zapravo, svi kao društvo moramo ojačati te korektive koje posjedujemo, od porodica, do akademske zajednice, medija, civilnog sektora, a da bismo se suprotstavili i razvili neku vrstu kontranarativa koji će odvrćati, prije svega, mlade ljude od prihvatanja nasilnih ideologija i angažiranja u aktima nasilja. (Azinović, FENA, 23. oktobar 2015.)

Radikalizacija i nasilni ekstremizam koji vodi u terorizam su globalni društveni fenomeni i predstavljaju ozbiljnu prijetnju miru, stabilnosti i napretku društva. Proces radikalizacije u nasilje u različitim društvenim sredinama je realnost koja je stalni faktor rizika za nove terorističke napade. Koncept *radikalizacije u nasilje* (eng. radicalization to violence) u studijama terorizma nastao je kao reakcija na terorističke napade u zemljama Zapada početkom 21. stoljeća. Napadi u Njujorku, Vašingtonu, Madridu i Londonu promijenili su dotadašnja shvatanja o fenomenu terorizma i mogućim odgovorima na terorističke prijetnje. Sigurnosni izazovi poput pitanja stranih terorističkih boraca, nasilnog ekstremizma i zločina i govora iz mržnje, zloupotrebe interneta u svrhu širenja terorističke i ekstremističke propagande s ciljem indoktrinacije i privlačenja novih članova su se intenzivirali na globalnoj razini što je nametnulo potrebu za odlučnijom, kontinuiranom, sveobuhvatnom, multidimenzionalnom akcijom koja uključuje potencijale svih segmenata društva u rješavanju ovih prijetnji. Uviđa se da je koordiniran, planski pristup na međunarodnom nivou, zatim regionalna saradnja i razmjena informacija i praksi, te sistemski pristup problemu na nacionalnom nivou koji je dodatno prilagođen lokalnim problemima i dinamici jedini način za uspješnu borbu protiv terorizma, nasilnog ekstremizma i sa njima povezanim pojavama. Istovremeno, značaju prevencije, odnosno proaktivnom pristupu 'bolje spriječiti nego liječiti', data je velika, dodatna pažnja posebno iz razloga što se dotadašnja praksa s fokusom prvenstveno na represivne sigurnosne korake pokazala nedovoljnom.

Opšteprihvaćena je spoznaja da je rješavanje uzroka koji pojedince i grupe vode ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu i otklanjanje uslova koji tome doprinose ključno i da donosi dugoročnije i uspješnije rezultate. Međunarodni donatori sve više ulažu u istraživanja iz oblasti nasilnog ekstremizma i terorizma, kao i u programe prevencije, naročito one koji se bave osnaživanjem lokalnih aktera u njihovom djelovanju na sprječavanju svega što bi moglo dovesti

do nasilnog ekstremizma i terorizma, kao i u pružanje pozitivnih narativa i alternativa mladim ljudima, koji se smatraju najranjivijom kategorijom u smislu uticaja i širenja radikalizacije (OSCE 2019). U području Zapadnog Balkana, kao i u sve većem broju regija, prepoznat je značaj izrade i provođenja politika i programa u oblasti prevencije radikalizacije i nasilnog ekstremizma koji vodi u terorizam. Sve više se ističe značaj sveobuhvatnog i sistemskog pristupa koji podrazumijeva angažman cijelog društva, njegovih sigurnosnih i nesigurnosnih komponenti, na polju prevencije radikalizacije.

U tom pogledu, od 2014. godine usvojeni su brojni strateški dokumenti kako na međunarodnom, tako i na regionalnom i nacionalnom nivou koji su proizašli iz univerzalne *Globalne strategije UN-a za borbu protiv terorizma (A/RES/60/288)*. Kao najrelevantnije za potrebe ovog istraživanja mogu se navesti: *Rezolucija Vijeća sigurnosti 2178 (2014)*, *Revidiranu strategija EU-a za borbu protiv radikalizacije i novačenja terorista (2014)*, te *UN Akcioni plan za prevenciju i borbu protiv terorizma (2015)*. Na nacionalnom nivou, u skladu sa preuzetim međunarodnim obavezama u globalnoj borbi protiv terorizma te potrebi usklađivanja svojih zakonodavstava sa EU, a vezano za pristupni *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* sa EU, usvojene su nacionalne strategije i pripadajući akcioni planovi u šest zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Sjeverna Makedonija¹ i Srbija) sa ciljem prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i terorizmu i sa njima povezanim pojavama.

Podatak da je u periodu od kraja 2012. do početka 2016. godine oko 950 osoba iz zemalja Zapadnog Balkana otputovalo u Siriju i pridružilo se pobunjenicima na teritoriji pod kontrolom tzv. Islamske države u Siriji i Iraku (ISIL), upućuje na izražen fenomen stranih boraca sa područja Zapadnog Balkana i evidentan je indikator procesa radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i „porast[a] radikalizirajućih snaga na Zapadnom Balkanu (Azinović 2017, 9).

Radikalni etnonacionalizam i vjerski ekstremizam predstavljaju sigurnosni rizik i izazov u borbi protiv nasilnog ekstremizma i terorizma, kako za našu zemlju, tako i za zemlje Zapadnog Balkana i Evrope, ističe se u najnovijoj *Strategiji Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma (2021-2026)*, usvojenoj 9. novembra prošle godine. Područje Zapadnog Balkana generalno karakterišu neuspješne političke tranzicije, slabe institucije, neprovođenje zakona, odsustvo vladavine prava, korupcija, nezaposlenost, društvena raslojenost, vjerske,

---

¹ U februaru 2019. godine ime države je promijenjeno u Sjeverna Makedonija.
https://bs.wikipedia.org/wiki/Sjeverna_Makedonija

nacionalne i etničke netrpeljivosti, stvarna ili percipirana nepravda i ugroženost koje mogu pogodovati radikalizaciji i ekstremizmu, pa i u nasilnom obliku. Komuniciranje putem raznih društvenih medija i interneta olakšalo je širenje ekstremističke propagande i govora mržnje.

Iako su prošla gotovo tri desetljeća od prestanka sukoba i raspada Jugoslavije koja je obuhvatala sve zemlje Zapadnog Balkana s izuzetkom Albanije, ovaj region je i dalje opterećen brojnim neriješenim pitanjima, društvenim podjelama, političkim nestabilnostima, međuetničkim polarizacijama, i jasan su odraz nedovršene tranzicije u istinski pluralno, demokratsko društvo, koje odlikuju poštivanje ljudskih prava i sloboda jednako za sve, vladavina zakona i tolerancija. Nespremnost za suočavanja sa prošlošću i uspostavljanje istinskog pomirenje i dijaloga su pogodno tlo za ekstremističke grupe koje zagovaraju mržnju, jačaju etničke razlike i doprinose međuetničkoj polarizaciji, pri čemu vješto koriste i online prostor za svoje ciljano djelovanje.

Prevenција radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam kroz podizanje svijesti o opasnostima radikalizacije bilo koje manifestacije (etničke, političke, vjerske, ...) koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam, i otklanjanje ili barem ublažavanje uslova koji doprinose njenom nastajanju i širenju je imperativ, jer „[p]ostoji rastuća sigurnosna prijetnja porastom etnonacionalnog i krajnje desnog ekstremizma, kao i recipročna radikalizacija uzrokovana polarizacijom, historijskim revizionizmom i političkim narativima“ (RAN 2022a, 1-2). Prepoznata je potreba za značajnijim angažmanom cijelog društva, posebno civilnog društva kao društvenog korektiva i mobilizatora programa i aktivnosti koji doprinose izgradnji tolerantnijeg, pravednijeg i sigurnijeg ambijenta. Strateški, multidisciplinarni i usklađeni naponi svih segmenata društva mogu imati daleko značajniji i dugotrajniji učinak na prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma otklanjanjem ili umanjivanjem brojnih faktora koji mogu potaknuti nasilni ekstremizam, uključujući diskriminaciju, marginalizaciju, loše upravljanje i nedostatak odgovornosti države.

Ujedinjene nacije u *Akcijskom planu za prevenciju nasilnog ekstremizma* (2015, 11-12) apeliraju za učešće lokalnih zajednica i nevladinih aktera u razvoju strategija za suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu koji vodi terorizmu i prepoznaju dodatnu važnost doprinosa nevladinog sektora, organizacija civilnog društva (OCD), vjerskih zajednica, istraživača, mladih, žena, medija i privatnog sektora u razvoju relevantnih politika i programa prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu koji vodi u terorizam, kako na međunarodnom nivou, tako na regionalnom, nacionalnom i lokalnom. Taj pristup podržava i Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) koja djeluje u svih šest zemalja Zapadnog Balkana, i ističe značaj cijelog društva u prevenciji i suprotstavljanju radikalizaciji koja vodi u nasilni ekstremizam i

terorizam, navodeći da „napori u borbi protiv terorizma i nasilnog ekstremizma više ne mogu biti odgovornost samo sigurnosnih aktera [...] potreban je kooperativni i inkluzivni pristup prevenciji [...] koji uključuje druga vladina tijela kao i aktere civilnog društva“ (OSCE 2018, 14). Uloga i angažman organizacija civilnog društva (OCD) koje djeluju u području Zapadnog Balkana prepoznata je i od drugih međunarodnih i regionalnih organizacija i mnogih ambasada, koje su uključile OCD u svoje projektne aktivnosti relevantne za prevenciju radikalizacije i ekstremizma koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.

Imajući u vidu navedeno, ovaj rad će ustanoviti konkretne napore OCD i utvrditi ulogu i karakteristike njihovog angažmana na podizanju svijesti o radikalizaciji koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam, zatim na poduzeta istraživanju o uzrocima radikalnih i ekstremističkih pojava na nacionalnom i regionalnom nivou, te na doprinos civilnog društva na Zapadnom Balkanu, od nevladinih organizacija, vjerskih zajednica, mladih, istraživača, akademije, u podizanju tolerancije, demokratije i inkluzije, rada na jačanju dijaloga i vještina kritičkog promatranja i razmišljanja, te promicanja kontranarativa u cilju umanjenja faktora koji mogu pogodovati razvijanju i jačanju radikalnih stavova pojedinaca i grupa, naročito mlade populacije, koji bi mogli završiti u nasilnim manifestacijama. U fokusu istraživanja je analizirati utvrditi ulogu civilnog društva u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma u području šest zemalja Zapadnog Balkana u periodu od 2014. do 2022. godine. Predočiti kapacitete i angažman raznolike grupe aktera civilnog društva i u konačnici ustanoviti njihovu snagu i prednosti, ali i prepreke, slabosti i nedostatke, te ponuditi zaključna razmatranja u cilju snažnije i što efikasnije uloge civilnog društva u ovoj oblasti u regionu Zapadnog Balkana u budućnosti.

I TEORIJSKO – METODOLOŠKI OKVIR

1. Problem i predmet istraživanja

1.1. Problem istraživanja

Rastuća radikalizacija u nasilni ekstremizam je globalni problem, umnogome olakšan upotrebom savremenih, online komunikacijskih platformi za prenošenje ekstremističkih poruka političke, vjerske, etničke, rasne i svake druge prirode kojima se širi strah, mržnja i poziva na nasilje prema drugima i drugačijima. Na međunarodnom planu, u smislu prevencije i borbe protiv terorizma, fokus je usmjeren primarno na fenomen tzv. stranih boraca, tj. radikaliziranih osoba koje odlaze na ratišta u Siriju i Irak da se priključe tzv. Islamskoj državi, ISIL-u. Evidentan trend odlazaka sa područja Zapadne Evrope, može se pripisati i regiji Zapadnog Balkana. Procjenjuje se da je oko 950 osoba, muškaraca, žena, starijih i djece u periodu od kraja 2012. godine do početka 2016, godine napustilo region Zapadnog Balkana i pridružilo se ISIL-u, što jasno ukazuje na prisustvo i djelovanje radikalizirajućih elemenata u ovom regionu.

Imajući u vidu društveno-politički, socio-ekonomski i historijski kontekst zemalja Zapadnog Balkana koji pogoduje radikalnom narativu, potreba za snažnijim angažmanom civilnog društva u ovoj regiji je značajna, a uloga zahtjevna i delikatna. Uloga civilnog društva u demokratskim društvima podrazumijeva provođenje istraživanja kao osnove za ukazivanje na probleme i slabosti, zagovaranje promjena u politikama i zakonodavstvu, prevenciju različitih oblika nepoželjnih pojava u društvu, izgradnju pomirenja, međuetničkog i međureligijskog dijaloga i mnoge druge inicijative. U vremenskom okviru ovog rada na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom planu prepoznat je značaj sveobuhvatnih i kontinuiranih napora cijelog društva u prevenciji i suprotstavljanju terorizmu i nasilnom ekstremizmu. Pitanje je da li je i koliko civilno društvo Zapadnog Balkana spremno da odgovori na ove izazove. Države imaju primarnu ulogu u toj zadaći, i trebaju prepoznati potencijal civilnog društva, nevladinih organizacija, mladih ljudi, porodica, žena, vjerskih vođa, medija, i drugih koji svojim znanjem i angažmanom mogu doprinijeti otklanjanju uslova i faktora koji pogoduju nasilnom ekstremizmu i terorizmu izgradnjom i jačanjem međusobnog poštovanja, razumijevanja i mirnog suživota među kulturama, te promicanjem i zaštitom ljudskih prava, temeljnih ljudskih sloboda, demokratskih načela i vladavine prava. Postavlja se pitanje je da li su državne vlasti i institucije prepoznale i uolikoj mjeri podržale civilno društvo u oblasti prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam.

1.2.Predmet istraživanja

Imajući u vidu prepoznatu ulogu i značaj učešća civilnog društva u oblasti prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam, potrebno je pojasniti relevantne fenomene radikalizma, radikalizacije u nasilje, ekstremizma, nasilnog ekstremizma i terorizma kako bi se uočile osnovne karakteristike pojmova, te njihove međusobne razlike. Pogrešne i proizvoljne interpretacija i neprimjereni i nekonzistentno preventivno djelovanje mogu ugroziti poštivanje osnovnih, međunarodno priznatih, zagarantovanih ljudskih prava i sloboda, što može imati kontra efekt i prouzročiti pojavu nove radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam. Da bi se postiglo razumijevanje uloge civilnog društva u sprječavanju radikalizacije koja vodi u nasilne oblike, prezentirati će se relevantni međunarodni, regionalni i nacionalni strateški dokumenti koji definiraju ciljeve, zadatke i aktivnosti u oblasti prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam na području Zapadnog Balkana. Da bi se pojasnila uloga civilnog društva, pobliže će se objasniti pojam civilnog društva, njegove karakteristike i generalne uloge u društvu, a potom predočiti dostupne teorijske i praktične uloge civilnog društva Zapadnog Balkana, od nevladinih organizacija, vjerskih zajednica, istraživača, mladih, na polju prevencije radikalizacije. Kako bi se bolje predočio ambijent u kojem djeluje civilno društvo, kroz rad će se pojasniti kontekst Zapadnog Balkana. Sagledati će se kapaciteti i angažman aktera civilnog društva, te ustanoviti njihova snaga i prednosti, ali i slabosti i prepreke.

1.3.Vremensko određenje predmeta istraživanja

Vremensko određenje predmeta istraživanja odnosi se na period od 2014. do 2022. godine.

1.4.Prostorno određenje predmeta istraživanja

Istraživanje obuhvata region Zapadnog Balkana koji podrazumijeva šest zemalja: Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Kosovo, Sjevernu Makedoniju i Srbiju.

1.5.Disciplinarno određenje predmeta istraživanja

Istraživanje je intradisciplinarno, sprovedi će se u okviru sigurnosnih i mirovnih studija, sa osloncem na druge nauke.

2. Naučni i društveni ciljevi istraživanja

2.1. Naučni cilj istraživanja

Ovo istraživanje ima za cilj utvrditi i analizirati ulogu civilnog društva u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma u području šest zemalja Zapadnog Balkana u periodu od 2014. do 2022. godine. Spoznati kapacitete i angažman raznolike grupe aktera civilnog društva i u konačnici ustanoviti njihovu snagu i prednosti, ali i prepreke, slabosti i nedostatke, te ponuditi zaključke i preporuke za efikasniju ulogu civilnog društva u ovoj oblasti u regionu Zapadnog Balkana u budućnosti.

2.1.1. Naučna deskripcija

Naučna deskripcija omogućit će elaboraciju i prikaz značaja ovog pitanja u cilju efikasnije prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam na području Zapadnog Balkana.

2.1.2. Naučna eksplikacija

Sveobuhvatnim naučnim pristupom ovom problemu ukazati će se na prepreke i slabosti koje se trebaju prevladati za postizanje značajnijeg preventivnog djelovanja kao najboljeg odgovora na rastuću radikalizaciju koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.

2.1.3. Naučna prognoza

Očekuje se da će ovo istraživanje pokazati da intenzivniji i opsežniji angažman aktera civilnog društva na Zapadnom Balkanu u prevenciji radikalizacije, ekstremizma i terorizma zahtijeva ne samo potrebnu finansijsku podršku već i istinski dijalog i saradnju sa institucijama vlasti kako bi zajedničkim, dobro osmišljenim i lokalno/nacionalno/regionalno prilagođenim i dugoročnijim programima i aktivnostima kontinuirano i sistematski jačali svijest zajednice o opasnostima i posljedicama ovih fenomena i umanjili uslove koji pokreću radikalizaciju koja vodi u nasilne manifestacije.

2.2.Društveni cilj istraživanja

Društveni cilj istraživanja je dati doprinos u podizanju svijesti o opasnosti pojave i širenja radikalizacije koja može voditi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu u turbulentnom i trusnom području Zapadnog Balkana, te istaći potrebu za značajnijim angažmanom cijelog društva, posebno civilnog društva kao korektiva i mobilizatora programa i aktivnosti koji doprinose izgradnji tolerantnijeg, pravednijeg i sigurnijeg ambijenta kao preduslova za uspostavljanje i jačanje otpornosti na štetne uticaje radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.

3. Generalna i posebne hipoteze

3.1.Generalna hipoteza

Da bi uloga civilnog društva u prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam bila značajnija potrebna je veća institucionalna podrška i bliska i koordinirana saradnja u implementaciji dugoročnih, osmišljenih projekata i aktivnosti na svim nivoima, kako bi se sveobuhvatnim, multidisciplinarnim i holističkim pristupom odgovorilo na brojne i dinamične faktore koji mogu pogodovati i potaknuti nasilni ekstremizam i terorizam na Zapadnom Balkanu, koji je izazovan ambijent za korjenite promjene i efikasniji društveni odgovor na izazove radikalizacije koji mogu voditi u nasilne oblike.

3.2.Posebne hipoteze

- Otežavajuća okolnost za djelovanje OCD predstavlja odsustvo ili minimalna podrška vlasti.
- OCD se uglavnom finansiraju iz sredstava međunarodne i EU pomoći, inostranih fondacija, te uz podršku stranih ambasada.
- Doprinos civilnog društva u prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam uveliko zavisi od njegove razvijenosti i kapaciteta.
- Izuzetan značaj u prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma i terorizma predstavlja poznavanje pokretača radikalizacije i ekstremnog nasilja na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou.
- Promicanje svijesti o opasnostima nasilnog ekstremizma i terorizma i zagovaranje tolerantnog i inkluzivnog društva zahtijeva unapređenje znanja vještina i razmjenu iskustava i dobrih praksi, poboljšanje komunikacijskih i medijskih vještina, kao i

saradnju i umreženost aktera civilnog društva u prevenciji širenja radikalnih sadržaja koji potiču nasilje.

4. Pristup i tip istraživanja

4.1. Pristup istraživanja

Nalazi i informacije predstavljeni u ovom radu izvedeni su iz teorijskog istraživanja i analize relevantne literature.

4.2. Osnovne metode naučnog saznanja

Osnovne metode naučnog saznanja koje će biti korištene u naučnom istraživanju su analiza, dedukcija, indukcija, sinteza.

4.3. Izvori podataka

Prilikom istraživanja, kao i pisanja ovog rada, korišteni su raznovrsni relevantni izvori podataka teorijske i empirijske prirode; javno dostupni materijali i literatura, naučne i stručne publikacije, izvještaji, studije, zatim elektronska baza podataka, portali i web stranice organizacija civilnog društva, novinski članci i drugi relevantni izvori.

II FENOMENI RADIKALIZACIJA, EKSTREMIZAM, NASILNI EKSTREMIZAM I TERORIZAM, UZROCI I PREVENCIJA

2.1. Definicije i pojašnjenja pojmova

Kroz istoriju su postojale radikalne grupe koje su se borile za različita prava, u težnji da poprave političke ili društvene prilike. Međutim, njihova borba nije dovela do nasilja. Radikalni stavovi ne podrazumijevaju nasilje samo po sebi. Muro (2016) je to dobro opisao istaknuvši da svi radikali nisu teroristi, dok su svi teroristi radikali. Pressman (2009) je istog mišljenja i tvrdi da su u demokratskim društvima sloboda misli, vjerovanja, mišljenja i izražavanja temeljne slobode, te da je izražavanje radikalnih stavova zaštićeno pravo.

Koncept *radikalizacije u nasilje* (eng. radicalization to violence) u studijama terorizma nastao je kao reakcija na terorističke napade u zemljama Zapada početkom 21. stoljeća. Napadi u Njujorku, Vašingtonu, Madridu i Londonu promijenili su dotadašnja shvatanja o fenomenu terorizma i mogućim odgovorima na terorističke prijetnje. Zapadna društva su se suočila sa pojačanim „domaćim” islamističkim terorizmom, fenomenom „radikalizacije građana Zapada koji prihvataju „ekstremističku religijsku ili političku ideologiju” štetnu vrijednostima ovih zemalja (Hunter i Heinke 2021). Jedan od odgovora praktične politike je koncept radikalizacije u nasilje. Radikalizacija u nasilje je postala „dominantni okvir” (Silke i Brown 2016) i akademici, kreatori politike, profesionalci iz različitih domena, pokušali su da objasne fenomen koji od običnih ljudi stvara nasilne radikale i teroriste.

Kako navodi Organizacija za evropsku sigurnost i saradnju ([OSCE] 2014, 20), razumijevanje koncepta radikalizacije koja vodi u nasilje je zahtjevno i složeno, jer postoji više različitih uzroka terorističke radikalizacije, sa različitim varijablama uključenim na „jedinstven način u svakom slučaju”. Dakle, postojanje različitih definicija i tumačenja radikalizacije ne čudi jer nijedna teorija ne može integrirati sve pokretače radikalizacije (Muro 2016).

Radikalizacija i nasilni ekstremizam koji vodi u terorizam su globalni društveni fenomeni i predstavljaju ozbiljnu prijetnju miru, stabilnosti i napretku društva. Proces radikalizacije u nasilje u različitim društvenim sredinama je realnost koja je stalni faktor rizika za nove terorističke napade. Fenomen nasilnog ekstremizma i terorizma proučava se sa različitih aspekata. Shodno tome, ne postoji jedinstvena, univerzalno prihvaćena definicija ni za jedan od koncepata. Postoje razne definicije koje potvrđuju određene elemente. Ne postoji jedinstveni profil ili jednoobrazna lista faktora, a time ni univerzalno rješenje. Međutim, kontinuirano

izučavanje daje mogućnost uvida u brojne i raznolike uzroke i dinamiku tog procesa koji može rezultirati nasilnim terorizmom i terorizmom.

Pri tome, od izuzetnog je značaja uočiti razliku „između ljudi koji legitimno njeguju radikalizirane ili ekstremističke ideje ali nisu skloni nasilju i, s druge strane, onih čija je sklonost ekstremističkim idejama povezana s interesom za nasilje ili namjerom vršenja nasilja“ (Azinović 2018, 10), jer iskazivanje ili podržavanje radikalnih ili ekstremističkih ideja ne podrazumijeva činjenje, niti podržavanje nasilja. Pravo na slobodu govora i mišljenja je jedno od osnovnih, legitimnih i zagarantovanih ljudskih prava. Stoga, radikalizam ne možemo poistovjećivati sa građanskim aktivizmom, koji omogućava građankama i građanima da se na demokratski način i legitimnim metodama, „distribucijom promotivnog materijala, javnim protestima, štrajkovima, vođenjem medijskih kampanja“ žele izboriti za promjene u društvu (Vidaković et al., 9).

Postoje brojne definicije radikalizacije. Radikalizacija nije jednostavan, niti jednoobrazan, već dinamičan i složen proces koji može završiti tako da ljudi prihvate i usvoje nasilnu ideologiju kao podršku političkim ili vjerskim motivima (Silke i Brown 2016, 7). Radikalizacija se smatra „procesom u kojem pojedinci ili skupine postaju ekstremisti i naposljetku počnu koristiti, promicati i zalagati se za nasilje u svrhu ostvarenja svojih ciljeva. Radikalizacija koja dovodi do nasilnog ekstremizma specifičan je proces koji se ne smije zamijeniti s političkim radikalizmom ili nenasilnim radikalnim idejama ili djelovanjem kao niti s legitimnom demokratskom oporbnom“ (Europski gospodarski i socijalni odbor [EGSO] 2017, 5). Samo nekoliko pojedinaca izvodi terorističke akcije iako postoji velika grupa simpatizera i pristalica koji dijele ista uvjerenja i osjećanja (Izveštaj Generalne skupštine A/70/674, stav 32). Radikalizacija nastaje kada pojedinac ili kolektiv proširuje svoja sredstva za postizanje političkih ciljeva i ideja i ne oslanja se na nenasilne argumente i akcije. Dakle, postoji odluka o činu nasilju, ili barem spremnost da se ono koristi, što predstavlja negaciju legalnih metoda (Gaspar et al. 2020, 7).

Schmid (2013, 19, prema Schmid 2011, 678-79) nudi svoj koncept radikalizacije koji je rezultat komparativnog proučavanja definicija dostupnih u literaturi u to vrijeme, s ciljem stvaranja konzistentnosti i tačnosti tumačenja koncepta radikalizacije, te navodi:

Individualni ili kolektivni (grupni) proces u kojem, obično u situaciji političke polarizacije, jedna ili obje strane u konfliktnoj dijadi napuštaju normalne prakse dijaloga, kompromisa i tolerancije između političkih aktera i grupa s različitim interesima u korist sve veće posvećenosti angažovanju u konfrontacijskim

taktikama vođenja sukoba. To može uključivati ili (i) korištenje (nenasilnog) pritiska i prinude, (ii) različite oblike političkog nasilja osim terorizma ili (iii) djela nasilnog ekstremizma u obliku terorizma i ratnih zločina. Proces je, sa strane pobunjeničkih frakcija, općenito praćen ideološkom socijalizacijom i udaljavanjem od mainstreama ili status quo orijentiranih pozicija prema radikalnijim ili ekstremističkim pozicijama koje uključuju dihotomni pogled na svijet i prihvatanje alternativne žarišne tačke političke mobilizacije izvan dominantnog političkog poretka kada postojeći sistem više nije priznat kao prikladan ili legitiman.

Vrlo često se pojmovi radikalizacije i ekstremizma poistovjećuju, jer oba fenomena podrazumijevaju neslaganje ili distanciranje od umjerenih ili preovladavajućih trendova u društvu. Kako ekstremističke grupe imaju radikalne stavove, može se reći „da je radikalizacija svakako jedan od preduvjeta za ekstremizam... [dok] ekstremizam predstavlja sklonost ka pretjeranim, krajnjim i nepomirljivim stavovima i mjerama te je najistaknutija karakteristika ekstremizma zasnivanje podjele na „mi“ i „oni“, gdje se drugi obilježavaju kao neprijatelji“ (Ptičar et al. 2023).

Schmid (2013, 9) smatra da u kontekstu modernih, demokratskih društava, „(nasilne) ekstremističke grupe, pokreti i partije imaju tendenciju političkih programa koji sadrže mnoge od sljedećih elemenata:

- protivustavne, antidemokratske, antipluralističke, autoritativne;
- fanatičke, netolerantne, beskompromisne, jednogumne crno-ili-bijelo mislioe;
- odbacivanje vladavine zakona i istovremeno prihvatanje filozofije da rezultat opravdava sredstva;
- ciljanje ka ostvarivanju ciljeva putem svih raspoloživih sredstava, uključujući, ako se ukaže prilika, korištenje masovnog političkog nasilja protiv protivnika.

Fenomen nasilnog ekstremizma se odnosi na pojedince ili grupe koji su spremni da koriste nasilje ili zagovaraju upotrebu nasilja radi ostvarivanja političkih, ideoloških ili vjerskih ciljeva (Australian Government, 2020). „Dok radikali mogu biti nasilni ili ne, mogu biti demokrati ili ne, ekstremisti nikada nisu demokrati“, smatra Schmid, jer oni ne tolerišu različitosti i podržavaju upotrebu sile za ostvarivanje ili održavanje političke moći (2013, 10) i predočava razlike između ekstremista i radikala, napominjući da prvi imaju krute, isključive, neprilagodljive stavove, „ili ste sa njima ili protiv njih“ (Ibid), dok radikali u potrazi za promjenama i rješenjima problema imaju otvoreniji pristup, spremni su na dijalog i kompromis.

Fenomen ekstremizam se veže za „različite pojave poput ljevičarskog i desničarskog ekstremizma ili vjerskog fundamentalizma, čiji je cilj nezakonito ili nasilno djelovanje“ (EGSO 2017, 5). Nasilni ekstremizam se odnosi na pojedince ili grupe koji su spremni da koriste nasilje ili da zagovara upotrebu nasilja radi ostvarivanja za postizanje političkog, ideološkog ili vjerskog cilja.

Razumljiva je potreba da se termini u oblasti borbe protiv terorizma koriste oprezno i odgovorno. U tom pogledu, OSCE objašnjavajući termin radikalizacije koja vodi ka terorizmu kao „dinamičan proces u kojem pojedinac postepeno prihvata terorističko nasilje kao mogući, možda čak i legitiman, način djelovanja“ (2019, 8), navodi da taj proces „u konačnici, ali ne i nužno, može navesti ovu osobu da zastupa, podržava ili da se uključi u terorizam“ (Ibid, 23), i napominje da je upravo to razlogom zašto OSCE koristi termin „nasilni ekstremizam i radikalizacija koji vode ka terorizmu“, jer ne vode svi slučajevi ka terorizmu.

Ne postoji zvanična definicija terorizma unutar Ujedinjenih naroda, iako je termin terorizam široko zastupljen u brojnim dokumentima, rezolucijama i konvencijama. Međutim, predloženo je da se riječ ‘terorizam’ koristi za „bilo koju radnju [...] kojoj je namjera da izazove smrt ili nanese ozbiljne tjelesne povrede civilnom ili nevojnom stanovništvu, kada je svrha takvog čina, po prirodi ili kontekstu, da zastraši stanovništvo ili navede državnu vlast ili međunarodnu organizaciju da učini ili ne učini određenu radnju“ (Marthoz 2018, 19).

Različiti uzroci mogu pokrenuti tranziciju od radikalizacije do terorističkog nasilja. Jason-Leigh Striegheer (2015) ukazuje na korelaciju između radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma, ali ističe jasne razlike. On tvrdi da pojedinac koji opravdava upotrebu nasilja u potrazi za ideološkim ciljevima, obično to čini nakon što prođe kroz proces radikalizacije koji vodi do usvajanja nasilnog ekstremizma kao ideologije, dok je terorizam isključivo čin nasilja koji se provodi u postizanju ovih ciljeva.

2.2. Uzroci i pokretači radikalizacije

Mnogi stručnjaci su se bavili određivanjem faktora koji doprinose radikalizaciji, odnosno povećavaju podložnost radikalizaciji koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.

Schmid (2013, 4-5) smatra da uzroke radikalizacije koji mogu dovesti do terorizma treba tražiti na mikrorazini, ali i na mezo i makrorazini. Na mikrorazini mogu uključivati probleme identiteta, neuspješnu integraciju, osjećaj izolovanosti, manje vrijednosti, nepravde ili

uskraćenosti, zatim osjećaj poniženja, stigmatizacije i neprijateljstva, koji u pojedincu često rađaju potrebu ili osjećaj odgovornosti za osvetom. Na mezo razini, koju Schmid opisuje kao "širi radikalni milje" (Ibid, 4), podrazumijeva društveno okruženje koje pogoduje i podstiče mobilizaciju pojedinaca stvarajući sponu sa drugima koji su ranjivi i trpe nepravde što u konačnici može rezultirati radikalizacijom određenog broja mladih, čak i do formiranja terorističkih organizacija. Na makro razini, nosioci političke vlasti i društva u zemlji i van nje mogu doprinijeti radikalizaciji javnog mjenja i politika djelovanja i stvaranju sve dubljeg jaza i pogoršanje odnosa između većine u društvu i manjina, što predstavlja potencijalni rizik od mobilizacije i radikalizacije ogorčenih i frustriranih, i u najgorem slučaju od terorističkih djela.

Brojni su faktori koji mogu uticati na radikalizaciju koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam (vidi Prikaz br. 1.).

Prikaz br. 1. Faktori odbijanja i faktori privlačenja radikalizacije²

FAKTORI ODBIJANJA	FAKTORI PRIVLAČENJA
<ul style="list-style-type: none"> ◊ Osjećaj odbačenosti u društvu, relativna deprivacija. ◊ Frustracijska agresija (neostvarena želja rađa frustraciju). ◊ Velike socijalne i ekonomske razlike. ◊ Nemogućnost integracije u postojeći društvenopolitički sistem. ◊ Nepostojanje jednakih šansi za sve građane u društvu. ◊ Nezaposlenost ◊ Izolacija omladine od ostatka svijeta (nemogućnost putovanja, razmjene iskustava sa svojim vršnjacima iz okolnih zemalja i inostranstva, apatija...) ◊ Diskriminacija na nacionalnoj, rasnoj i vjerskoj osnovi, osjećaj nepravde. ◊ Urušena pravna država i vladavina prava, slabe institucije. ◊ Loš obrazovni sistem koji ne razvija kritičko mišljenje. ◊ Postkonfliktno društvo. ◊ Nepoštovanje osnovnih ljudskih prava. ◊ Radikalno i selektivno tumačenje religijskih dogmi. 	<ul style="list-style-type: none"> ◊ Osjećaj pripadnosti koji je veoma razvijen kod ekstremističkih grupa. Aktivna uloga ekstremističkih regrutera, koji su uvijek tu za potencijalne buduće članove. ◊ Radikalizacija u virtuelnom prostoru (društvene mreže, enkriptovane aplikacije...) i uticaj propagande. ◊ Kriza identiteta koja se prevazilazi ulaskom u ekstremističku grupu. ◊ Manipulativni pristup ekstremista, koji uvijek imaju „lake odgovore“ i tzv. logična objašnjenja u „teškim vremenima“. ◊ Finansijska korist koju pružaju ekstremističke grupe. ◊ Osjećaj poštovanja i važnosti (osjećaj „ekskluziviteta“ koju novi članovi dobijaju od ekstremističkih grupa. ◊ Avanturizam ◊ Uticaj bliskih osoba na prihvatanje ekstremističke ideologije (prijatelji, rodbina, vjerski autoriteti). ◊ Nagrada za žrtvu počinjenu u ime određene ekstremističke ideje (npr. „odlazak u raj“ i status mučenika, tj. šehida).

Na slici je dat prikaz podjele uzročnika radikalizacije koji mogu voditi u nasilni ekstremizam i terorizam. Prva grupa faktora se odnosi na tzv. faktore odbijanja (poznati i kao faktori „guranja“ ili „push“ faktori) i uključuje „postojeće društvene, političke i ekonomske okolnosti koje

² Marija Đorić. Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika, 2020, str. 25.

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiY-8HCuLKBAXVyif0HHckEDdoQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fwapi.gov.me%2Fdownload%2F434b53da-98ec-4077-8a46-e13c77c2a7c2%3Fversion%3D1.0&usg=AOvVaw2Pf4xP-9aoD77-KbMXm2Ud&opi=89978449>

pojedince odbijaju od uobičajenih društvenih vrijednosti“, a druga grupa se odnosi na faktore privlačenja (ili „pull“ faktore), tj. na sve „aktuelne društvene, političke i ekonomske okolnosti koje privlače pojedinca da usvoji violentne ideološke sadržaje i/ili uđe u ekstremističku grupu“ (Đorić 2020, 24).

2.3. Prevencija i suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode terorizmu

Tokom dvadeset godina od početka Globalnog rata protiv terorizma, pristup borbi protiv terorizma koji je bio uglavnom fokusiran na odgovore kojima dominira sigurnosni aspekt se pokazao nedovoljnim za sprječavanje i suzbijanje širenja nasilnog ekstremizma (International Centre for Counter-Terrorism (ICCT)), što je doprinijelo spoznaji i prihvatanju da su strateški, sveobuhvatni, multidisciplinarni i holistički pristupi neophodan i presudan odgovor u uspostavljanju značajnijeg i dugoročnijeg uticaja na prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma s ciljem otklanjanja brojnih i raznolikih faktora koji mogu pogodovati i potaknuti nasilni ekstremizam. Uočeno je da kontinuirani i usklađeni naponi, saradnja i dijalog tradicionalnih sigurnosnih subjekata sa mladima, ženama, organizacijama civilnog društva, vjerskim liderima i brojnim drugim akterima u zajednici, mogu doprinijeti efikasnijoj prevenciji nasilnog ekstremizma.

Prevencija i suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode terorizmu oslanjaju se na razumijevanje i efikasno reagovanje na uzroke i puteve tranzicije od radikalnih ideja, stavova i mišljenja ka nasilju i terorističkim aktivnostima. Dok se ranije početni pokazatelj prijetnje definirao na mjestu gdje bi terorista ili grupa terorista planirali napad, fokus se sada stavlja na mnogo raniju tačku, na tačku za koju se vjeruje da potencijalni terorista ili grupa terorista započinju i napreduju kroz proces radikalizacije (Silber i Bhatt 2007).

Prevenciju radikalizacije i nasilnog ekstremizma koji vode u terorizam treba diferencirati od borbe protiv terorizma samim tim što sprječavanje ne podrazumijeva prisilu bilo koje vrste, poput hapšenja, istraga i sličnih radnji, niti je fokus prevencije na teroristima i njihovom djelovanju. Cilj prevencije jeste spriječiti procese radikalizacije pojedinaca i grupa koji mogu voditi ka terorizmu poduzimanjem aktivnosti na otklanjanju ili umanjenju stvarnih ili percipiranih nepravdi, iznalaženjem rješenja za prevazilaženje strukturalnih društvenih, ekonomskih i političkih uslova koji mogu biti pogodni za nasilni ekstremizam, te izgradnjom i jačanjem otpornosti zajednice na radikalizaciju i nasilni ekstremizam koji vodi u terorizam (OSCE 2019, 24). Primarni cilj programa prevencije jeste izgraditi otpornost zajednica i ojačati

društvenu koheziju i time stvoriti preduslove za odupiranje širenju radikalizacije i nasilnog ekstremizma. Aktivnosti kojima se može doprinijeti tom cilju su mnogobrojne, poput predavanja o miru i toleranciji, zalaganje za poštivanje ljudskih prava i vladavinu prava, podizanje osviještenosti o prijetnjama i opasnostima nasilnog ekstremizma, organizacija kampanja i debata u zajednicama o relevantnim osjetljivim temama, uspostavljanje dijaloga između vjerskih zajednica, provođenje aktivnosti na osnaživanja i većoj uključenosti mladih i žena, rad sa medijima i provođenje kampanja koje promoviraju pozitivne priče koji doprinose sprječavanju radikalizacije i nasilnog ekstremizma koji vode u terorizam (OSCE 2019, 27).

Prikaz br. 2. Zaštitni faktori odnosno resursi koji omogućuju pojedincu da se odupre radikalnoj ideologiji³

NEKI ZAŠTITNI FAKTORI				
RELACIONI	INDIVIDUALNI	SOCIJALNI IDENTITET	EKSTERNI	PSIHOLOŠKI
Pripadanje nenasilnoj socijalnoj mreži (stvarnoj ili virtualnoj)	Stabilna porodična situacija	Stabilan identitet	Prisustvo kontraekstremističkih diskursa u društvenoj zajednici	Kritičko promišljanje i kognitivna moderacija
Kvalitetan odnos s pozitivnim uzorom	Podrška i vodstvo u teškim životnim situacijama	Osjećaj socijalne pripadnosti i prihvaćanja od društvene zajednice	Otvorene društvene debate koje zagovaraju toleranciju, poštovanje i integraciju	Emocionalna i mentalna otpornost na potencijalnu indoktrinaciju
Stabilno društveno okruženje	Pozitivne perspektive u karijeri i obrazovanju	Jaka društvena povezanost	Osnaživanje načela društvenog jedinstva	Empatija i otvorenost prema drugima
Jake porodične veze			Kolektivna otpornost na ideologije i govore mržnje	Emocionalna samoregulacija

U kontekstu prevencije terorizma procjena rizika je proces utvrđivanja stepena rizika za učešće u budućem nasilju na osnovu grupe pokazatelja koji su uočeni kod poznatih počinitelja ekstremističkih djela. Procjenjuje se vjerovatnoća nasilnog ishoda na osnovu pokazatelja,

³ Brkić Šmigoc et al. Rad s pojedincima i porodicama koje su u riziku od radikalizacije ili su radikalizirane: Priručnik za stručnjake, 2019, str. 21, Atlantska Inicijativa. <https://atlantskainicijativa.org/publikacije/>

odnosno faktora rizika, koji su se pokazali zajedničkim u značajnom omjeru kod većine dokazanih terorista (RTI International 2018, 3). Međutim, metode i instrumenti procjene rizika i vjerovatnoće ishoda su se pokazale izuzetno zahtjevnim, nesigurnim i limitirajućim na što ukazuje studija koju je objavio RTI International (2018). Studija ukazuje da i pored toga što se individue mogu podudarati sa određenim ustanovljenim profilima, to i dalje ne daje rješenje, jer se velika većina takvih pojedinaca ne upušta u ovu vrsta nasilja. Nadalje, studija ističe da nijedan od postojećih instrumenata procjene nikad nije empirijski potvrđen usljed malog broja terorističkih djela i nemogućnost naučnih radnika da stupe u kontakt sa počiniteljima, kao i da je analiza relevantnih faktora rizika povezanih sa nasilnim ekstremizmom i radikalizacijom koja vodi u terorizam dodatno otežana nemogućnošću sagledavanja različitih kulturoloških i historijskih aspekata iako oni mogu biti povod za radikalizaciju i nasilni ekstremizam koji vode u terorizam (RTI 2018, 23).

Suština svih programa prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam je spriječiti pojavu ili barem umanjiti širenje nasilnog ekstremizma i terorizma. Razni pristupi su razvijeni u skladu sa specifičnim ciljevima, različitim analizama i poimanjima pokretača i uzroka nasilnog ekstremizma.

Neki programi prevencije adresiraju strukturalne ili poticajne faktore koji doprinose napretku nasilnog ekstremizma poput loše uprave i socioekonomske marginalizacije, drugi su fokusirani na individualnu ili mikrorazinu s ciljem da utiču na okolnosti, stavove, mišljenja i ideje koje mogu uticati na individualne puteve ka radikalizaciji, a neki se bave društvenom dinamikom i relacijama koji pružaju izvor otpornosti na uticaj nasilnog ekstremizma u okviru porodice ili zajednice (Holmer et al. 2018, 11).

III STRATEŠKI OKVIR ZA PREVENCIJU I BORBU PROTIV NASILNOG EKSTREMIZMA I TERORIZMA

Od 2014. godine usvojeni su brojni strateški dokumenti, kako na međunarodnom nivou, tako i na regionalnom i nacionalnom proizašli iz univerzalne *Globalne strategija Ujedinjenih naroda (UN) za borbu protiv terorizma (A/RES/60/288)*. Kao najrelevantnije za potrebe ovog istraživanja mogu se navesti: *Rezolucija Vijeća sigurnosti 2178 (2014)*, *Revidiranu strategija EU-a za borbu protiv radikalizacije i novačenja terorista (2014)*, te *UN Akcioni plan za prevenciju i borbu protiv terorizma (2015)*. Na nacionalnom nivou, u skladu sa preuzetim međunarodnim obavezama u globalnoj borbi protiv terorizma te potrebi usklađivanja svojih zakonodavstava sa EU, a vezano za pristupni *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* sa EU, usvojene su nacionalne strategije i pripadajući akcioni planovi u šest zemalja Zapadnog Balkana (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija i Srbija) sa ciljem prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu i terorizmu i sa njima povezanim pojavama.

3.1. Globalna strategija UN-a za borbu protiv terorizma A/RES/60/288 (2006)

Generalna skupština UN-a usvojila je jednoglasno Globalnu strategiju UN-a za borbu protiv terorizma 8. septembra 2006. godine. Donošenje ove strategije predstavlja nedvosmisleni potvrdu da je terorizam jedna od najvećih prijetnji miru, sigurnosti i napretku u svijetu, i kao takav neprihvatljiv u svim svojim oblicima i manifestacijama. Jedinstveni je međunarodni instrument za jačanje nacionalnih, regionalnih i međunarodnih napora u borbi protiv terorizma, kojom su se članice UN-a opredijelile za zajednički strateški i operativni pristup borbi protiv terorizma, koji uzima u obzir i uslove koji doprinose njegovoj pojavi i širenju, te prevenciji istih.

Strategija se zasniva na uravnoteženoj implementaciji četiri stuba mjera s ciljem, kako je navedeno u Akcionom planu Globalne strategije UN-a za borbu protiv terorizma, str. 4-9:

- I. rješavanja uslova koji pogoduju širenju terorizma;
- II. sprječavanja i borbe protiv terorizma;
- III. izgradnje kapaciteta država za sprječavanje i borbu protiv terorizma i jačanja uloge sistema Ujedinjenih nacija u tom pogledu;

IV. osiguranja poštovanja ljudskih prava za sve i vladavine prava kao temeljnih principa borbe protiv terorizma.

3.2. Rezolucija Vijeća sigurnosti 2178 (2014)

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda, kojim je presjedao predsjednik SAD-a Barack Obama, usvojilo je Rezoluciju 2178 u septembru 2014. godine. Ovom rezolucijom se pitanje fenomena stranih terorističkih boraca (FFT) stavilo u fokus međunarodne politike, te naglašava imperativ zajedničkog suprotstavljanja ovom globalnom problemu. Rezolucija je donesena u skladu s Poglavljem VII Povelje Ujedinjenih naroda, što znači da je pravno obavezujuća za sve države članice i nameće državama članicama UN obaveze u smislu potrebe za sveobuhvatnim i hitnim poduzimanjem mjera u pogledu FTF-a (*BEAM Newsletter of the CTITF and UNCCT, 2015*). Rezolucija Vijeća sigurnosti 2178 (2014) poziva međunarodnu zajednicu da pojača napore u borbi protiv ove rastuće prijetnje miru i sigurnosti. Nadalje, poziva na saradnju s relevantnim lokalnim zajednicama i nevladinim akterima u razvoju strategija za suzbijanje nasilnog ekstremizma i naglašava da mladi, porodice, žene, vjerske, kulturne i obrazovne vođe i civilno društvo trebaju podršku u naporima za otklanjanje uslova koji pogoduju širenju nasilnog ekstremizma.

3.4. UN Akcioni plan za prevenciju nasilnog ekstremizma A/70/674 (2015)

UN Akcioni plan za prevenciju nasilnog ekstremizma od 24. decembra 2015. godine podržava značaj kontinuiranih, zajedničkih napora svih zemalja članica u borbi protiv nasilnog ekstremizma i stavlja akcenat na osnaživanje sveobuhvatnih napora daljnim unapređivanjem preventivnog djelovanja. Poduzimanje izraženijih koraka kojim se utiče na uzroke i pokretače nasilnog ekstremizma i rješavanje uslova koji potiču pojedince da se pridruže nasilnim ekstremističkim grupama su prepoznati kao ključni u borbi protiv nasilnog ekstremizma koji vodi u terorizam (para 38). Kako je istakao Generalni sekretar UN-a (para. 7), nije bilo uravnotežene primjene mjera Globalne strategije u borbi protiv terorizma, pri čemu mjere povezane sa rješavanja uslova koji pogoduju širenju terorizma (stub I) i osiguranja poštovanja ljudskih prava za sve i vladavine prava kao temeljnih principa borbe protiv terorizma (stub IV) nisu bile provedene proporcionalno sa ostalim u deceniji od usvajanja Globalne strategije. Akcionim planom se namjerava korigovati praksa i dodatno raditi na identifikaciji razloga zbog kojih se pojedinci okreću nasilnom ekstremizmu, pri čemu su, uvjeren je, osiguranje i zaštita

ljudskih prava, vladavina zakona, osiguranje jednakih mogućnosti za sve u okviru demokratskih, tolerantnih društava najuspješnija formula.

UN u Akcionom planu za prevenciju nasilnog ekstremizma apeliraju na države članice na donošenje nacionalnih akcionih planova za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma, te na učešće lokalnih zajednica i nevladinih aktera u razvoju strategija za suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu koji vodi terorizmu (str. 11-12). Nadalje, ističe se važnost doprinosa nevladinog sektora, organizacija civilnog društva (OCD), vjerskih zajednica, istraživača, mladih, žena, medija i privatnog sektora u razvoju relevantnih politika i programa prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu koji vodi u terorizam, kako na međunarodnom nivou, tako na regionalnom, nacionalnom i lokalnom.

3.5. Revidirana strategija Evropske unije za borbu protiv radikalizacije i novačenja terorista 9956/14 (2014)

Strategija Evropske unije (EU) za borbu protiv terorizma koju je usvojilo Vijeće Evrope 30. novembra 2005. godine predstavlja konkretne napore i obavezu EU da se uključi u globalnu borbu protiv terorizma s ciljem osiguranja sigurnog okruženja za svoje građane uz puno poštovanje i zaštitu ljudskih prava i sloboda. Temelji se na četiri stuba: prevencija, zaštita, progon i odgovor, pri čemu je prevencija u vidu napora na otklanjanju uslova i uzročnika koji mogu doprinijeti radikalizaciji i novim regrutima terorističkih organizacija, poput Al Qaeda-e i sa njom povezanih grupa, jedan od ključnih prioriteta.

Kao odgovor na promjenjivu prirodu terorističkih prijetnji, novih izazova u vidu stranih boraca koji odlaze u Siriju i Irak, pojačanu i osmišljenu upotrebu interneta u svrhu terorističke propagande, indoktrinacije i regrutacije, Vijeće EU je 2014. godine usvojilo revidiranu Strategiju za borbu protiv radikalizacije i regrutacije. Politike i smjernice koje nudi potvrđuju da efikasna borba protiv radikalizacije i novačenja terorista zahtijeva uravnotežen i komplementaran pristup instrumenata koje se odnose na aspekt sigurnosti i onih koji zagovaraju poduzimanje koraka za otklanjanje riziko faktora koji mogu pogodovati privlačnosti za radikalizaciju i terorističko novačenje. Naglašena je značajna uloga civilnog društva i nevladinih organizacija u širenju znanja i svijesti o opasnostima i podizanju otpornosti na terorističku indoktrinaciju naročito među mladom populacijom, u zagovaranju i osiguranju poštovanja ljudskih prava, vladavine prava, jačanju kulture dijaloga i kritičkog promišljanja, te

promociji pozitivnih narativa u cilju jačanju otpornosti i smanjenju rizika od radikalizacije koja vodi u terorizam. (Vijeće EU 2014).

3.6. Zajednički akcijski plan za borbu protiv terorizma za Zapadni Balkan (2018)

Zajednički akcijski plan za borbu protiv terorizma za Zapadni Balkan potpisan u oktobru 2018. godine predstavlja ciljeve koje su zacrtale partnerske zemlje Zapadnog Balkana uz podršku EU u oblasti borbe protiv terorizma koja uključuje prevenciju i borbu protiv nasilnog ekstremizma. Postizanje pet ciljeva ovog plana podrazumijeva jačanje regionalne saradnje i zajednički rad kako bi se postigli konkretni rezultati u cilju maksimiziranja koherentnosti i komplementarnosti i rješavanja sigurnosnih izazova. Zajednički Akcijski plan implicira postojanje mehanizama za praćenje implementacije aktivnosti i prioriternih radnji sa svakom partnerskom zemljom iz Zapadnog Balkana putem redovnih kontakata, dijaloga ili posjeta; angažmana stručnjaka za borbu protiv terorizma; regionalne mreže koordinatora za prevenciju i borbu protiv nasilnog ekstremizma koja je potpomognuta od strane regionalnog stručnjaka EU-a za borbu protiv terorizma i sigurnost na Zapadnom Balkanu (European Commission (EC) 2018).

Zajednički akcijski plan definira pet ciljeva (Radicalization Awareness Network (RAN) 2022): „snažan okvir za borbu protiv terorizma i sprječavanje/suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu; učinkovita prevencija i suzbijanje nasilnog ekstremizma; učinkovita razmjena informacija i operativna suradnja; izgradnja kapaciteta za borbu protiv pranja novca i financiranja terorizma; ojačati zaštitu građana i infrastrukture“. Evropska komisija (EC) ističe da projekt RAN na Zapadnom Balkanu implementira nekoliko prioriteta utvrđenih u Zajedničkom akcijskom planu za borbu protiv terorizma za Zapadni Balkan, koji je potpisan između EC i predstavnika Albanije, Bosne i Hercegovine (BiH), Kosova, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Srbije, nakon čega je naredne godine (2019) potpisano šest bilateralnih sporazuma sa svakom partnerskom zemljom Zapadnog Balkana. Cilj projekta na Zapadnom Balkanu, EC nadalje naglašava (n.d.), jeste „podržati prevenciju radikalizacije u regiji i poboljšati sinergiju između stručnjaka iz EU i Zapadnog Balkana, u skladu s politikom EU“ kroz održavanje treninga, radionica i studijskih posjeta i razmjenu informacija i praksi povezanih sa relevantnim pitanjima poput povratka stranih terorističkih boraca i njihovih porodica, opasnostima nasilnog desničarskog ekstremizma, kao i identificiranja profesionalaca i stručnjaka koji rade u regiji Zapadnog Balkana u području prevencije i suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu.

3.7. Nacionalna strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015.-2020.

Vijeće ministara BiH u julu 2015. godine usvojilo je Strategiju BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma za period 2015. do 2020. godine. Ona je rezultat poštivanja i nastavka usklađivanja BiH sigurnosne politike sa međunarodno priznatim i obavezujućim dokumentima, i potvrda kontinuiranih nastojanja BiH u uspostavi sigurnog društva otpornog na terorizam i druge povezane pojave. Strategija je izrađena u saradnji sa predstavnicima svih ključnih segmenata društva relevantnih za pitanja iz oblasti sigurnosti i na taj način potvrđuje važnost učešća cijelog društva u planiranju i sprovođenju strateških programa i aktivnosti. Zastupljenošću aktera koji ne dolaze iz tradicionalnih sigurnosnih organa i institucija, „predstavnicima nevladinog sektora, posebno akademske zajednice, udruženja građana koje se bave pitanjima sigurnosti, te predstavnicima vjerskih zajednica u BiH i međunarodnih organizacija prisutnih u Bosni i Hercegovini" (str. 3) dat je kredibilitet nastojanju da se zajedničkim naporima preveniraju i otklanjaju uzroci koji mogu doprinosti razvijanju i širenju nasilnog ekstremizma i terorizma u BiH društvu. U strategiji se prepoznaje uloga mladih u inicijativama i programima u borbi „protiv govora mržnje, zločina iz mržnje i terorizma“ (str. 6) te zagovara izgradnja tolerantnog i demokratskog društva implementacijom aktivnosti koji promiču otvoren dijalog, zaštitu ljudskih prava i sloboda i vladavinu zakona.

Temeljni cilj strategije je suzbijati sve oblike ekstremističkog i terorističkog djelovanja uz poštivanje fundamentalnih principa demokratije, međunarodno priznatih i zagarantovanih ljudskih prava i sloboda, te vladavine zakona. Kao podciljevi strategije se navode (str.7):

1. Prevencija zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim pojavnim oblicima;
2. Zaštita kritične infrastrukture;
3. Unaprjeđenje procedura istraga i kaznenog progona djela terorizma i srodnih kaznenih djela;
4. Odgovor/reakcija na moguće terorističke napade i saniranje njihovih posljedica.

Strategija počiva na pomenuta četiri stuba pri čemu se za prevenciju zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim pojavnim oblicima kao prvom podcilju strategije navode sljedeći prioriteta zadaci (str. 9):

- Razviti sistem ranog prepoznavanja svih pojava oblika ekstremnog ponašanja koji mogu voditi ka terorizmu;
- Razviti sistem ranog prepoznavanja, te preventivnog djelovanja i vršenja provjera u cilju sprečavanja pojava oblika ekstremizma u procedurama pozivanja stranih državljana za dolazak u BiH, izdavanja viza u DKP-a BiH u inostranstvu i procedurama odobrenja boravka stranih državljana u BiH;
- Otkloniti mogućnosti poticanja i regrutovanja na terorizam osjetljivih kategorija osoba i društvenih zajednica;
- Razviti pozitivnu komunikacijsku strategiju i aktivno raditi sa medijima na promovisanju iste;
- Promovisati vrijednosti demokratije, vladavine prava, tolerancije i dijaloga – kreirati specifične edukativne programe za mlade kroz kurikulume, ali i vannastavne aktivnosti;
- Dati podršku aktivnostima građana i organizacija civilnog društva usmjerenim ka prevenciji mržnje i promociji pozitivnih narativa (suprostavljanje nasilnim ekstremističkim narativima isticanjem pozitivnih primjera o društvenim vrijednostima, toleranciji, otvorenosti);
- Poduprijeti međureligijski dijalog i aktivnosti koje provodi Međureligijsko vijeće BiH;
- Potaći i pružiti pomoć akademskoj zajednici u smjeru nastavka istraživanja terorizma, zločina iz mržnje, govora mržnje i drugih sigurnosnih pojava u društvu, u cilju identifikacije ključnih problema i razvitka te unaprjeđenja preventivnih mjera.

U oblasti prevencije zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim svojim manifestacijama naznačava se potreba za intenziviranjem uloga nesigurnosnih aktera zajednice, od vjerskih zajednica, obrazovnih institucija, socijalnih službi, organizacija civilnog društva, mladih, i ostalih kako bi se zajedničkim naporima i saradnjom postigli bolji rezultati.

U Akcionom planu za borbu i prevenciju protiv terorizma 2020 do 2025. godine Federacije BiH (Vlada FBiH 2020), navodi se da je „u potpunosti standardiziran, sinhroniziran i harmoniziran sa važećom državnom Strategijom za prevenciju i borbu protiv terorizma (2015

— 2020)“ (fusnota 1, str. 2 Akcionog plana). Ovaj Plan, koji je Vlada Federacije BiH usvojila u julu 2020. godine sa pet godina zakašnjenja, za sprovođenje prvog podcilja „Prevenција zločina iz mržnje, radikalizma i terorizma u svim pojavnim oblicima“, navodi 15 planiranih aktivnosti (str. 3-4), kako slijedi:

- provedba sveobuhvatnog istraživanja socio-ekonomskih i drugih faktora koji pogoduju nastanku i širenju radikalizma i ekstremizma s prijedlogom mjera za njihovo suzbijanje;
- angažiranje organizacija civilnog društva, podsticanje građanskog aktivizma i promocija vrijednosti tolerancije (rad na lokalnom nivou);
- razvijanje rezilijencije i kritičkog mišljenja za mlade, roditelje i nastavno osoblje;
- uvođenje sistematske prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama u kantonima u FBiH (prema uspostavljenom modelu Kantona Sarajevo);
- uvođenje sadržaja "Socijalizacije sa pravom" u časove odjeljske zajednice za učenike drugih razreda srednjih škola u FBiH (sa vidljivim sadržajima prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizma);
- razvijanje programa: „Budite sjajni na internetu“;
- poboljšavanje sposobnosti konzumiranja i tumačenja medijskog sadržaja na kritički način kod mladih;
- uspostavljanje zakonskih pretpostavki za utvrđivanje vremena i mjesta rođenja osobe i identiteta osobe koja je rođena na teritoriju koji u pretpostavljenom vremenu rođenja osobe usljed ratnih djelovanja nije imao međunarodno pravni subjektivitet;
- lideri protiv netolerancije i nasilnog ekstremizma, obuka za mlade lidere;
- lideri protiv netolerancije i nasilnog ekstremizma, obuka za žene aktivne u zajednici;
- lideri protiv netolerancije i nasilnog ekstremizma, obuka za lidere u zajednici;
- radionica za novinare o izvještavanju o terorizmu i nasilnom ekstremizmu;
- radionica o prevenciji nasilnog ekstremizma za vjerske vođe;
- program specijalističke edukacije za uposlenike centara za socijalni rad i porodice povratnika sa stranih ratišta; i
- edukacija o prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu kroz rad policije u zajednici.

Mada je na pripremu i usvajanje ovog Akcijskog plana na nivou većeg BiH entiteta trebalo čekati pet godina, iz taksativno navedenih institucija i organizacija nadležnih za implementaciju zacrtanih aktivnosti, vidljivo je da je značajna uloga data organizacijama civilnog društva.

3.8. Nacionalna strategija Srbije za sprječavanje i borbu protiv terorizma za period 2017 – 2021. godina

Nacionalna strategija za sprječavanje i borbu protiv terorizma za period 2017–2021. godine i Akcioni plan Nacionalne strategije za sprječavanje i borbu protiv terorizma usvojeni su 12. oktobra 2017. godine. Ova strategija predstavlja prvi strateški nacionalni okvir potreban za sveobuhvatan i koherentan odgovor Srbije na izazove i prijetnje radikalizacije, ekstremizma i terorizma (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2022).

Srbija ovom Strategijom „definiše osnovna i trajna opredjeljenja, vrlijednosti i ciljeve politike Republike Srbije u oblasti prevencije i borbe protiv terorizma i uspostavlja strateško-doktrinarni okvir sveobuhvatnog odgovora na ovu prlijetnju, sa naglaskom na prevenciju mogućih napada uz podršku i učešće šire društvene zajednice“ (str.1). Uvažavajući univerzalni karakter terorizma i ekstremizma, u Strategiji se ističe potreba i spremnost za saradnju na globalnom i regionalnom planu u zajedničkim naporima na jačanju regionalnog i globalnog odgovora na opasnost koju terorizam i druge povezane pojave predstavljaju po mir, sigurnost, stabilnost, poštivanje univerzalnih ljudskih prava, vladavinu prava i demokratiju, kao temeljnih vrijednosti svakog društva.

U Strategiji se ističe postojanje realne opasnosti od terorizma i nasilnog ekstremizma u Srbiji (kao i u okruženju), koja ima tendenciju porasta, što je posljedica, kako je procijenjeno, radikalizacije određenih pojedinaca i grupa koje mogu voditi u terorizam, a kao glavne prijetnje od terorizma se navode (str. 4-5):

- etnički motivisani ekstremizam i separatističke tendencije na pojedinim dijelovima teritorije koje mogu prerasti u terorizam;
- djelovanje pripadnika i simpatizera radikalnih islamističkih pokreta i organizacija, povezanih sa sličnim pokretima u regionu i šire;
- propagiranje radikalnih vjerskih propovjednika, pojedinaca ili grupa koji potiču ideologiju nasilnog ekstremizma i radikalizaciju mladih;

- povratak radikalizovanih i obučeni terorističkih boraca iz konfliktnih područja u Srbiju ili zemlje iz regiona;
- opasnost od infiltracije terorista u uslovima masovnog priliva migranata i izbjeglica.

Poštujući opšteprihvaćene međunarodne standarde i preuzete međunarodno-pravne obaveze, implementacija Strategije je definirana kroz četiri prioritetne oblasti: (1) Prevencija od terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam; (2) Zaštita, uočavanjem i otklanjanjem prijetnji od terorizma i slabosti u sistemu zaštite; (3) Krivično gonjenje terorista, uz poštovanje ljudskih prava, vladavine prava i demokratije i (4) Odgovor sistema na teroristički napad (str. 5).

U oblasti prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam, prvog prioritetnog područja Strategije, prepoznaje se značaj uloge aktera iz različitih segmenata društva te „uspostavljanje intenzivne i bliske saradnje i koordinacije između predstavnika vlasti, civilnog društva, privatnog sektora i porodice“ (str. 7) u pravovremenom uočavanju i rješavanju faktora koji doprinose radikalizaciji koja vodi ka nasilnom ekstremizmu i širenju ekstremističkih ideologija.

Akcionim planom za oblast 1. Prevencija terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizacije koji vode u terorizam definirano je pet strategijskih ciljeva (str. 28-38):

1. *Izgrađena sigurnosna kultura građana* putem medijskih kampanja, održavanja okruglih stolova i diskusija na temu terorizma s ciljem unaprjeđenja informiranosti građanstva te izrade i uvrštavanja u obrazovne programe materijala koji promovišu toleranciju i društvenu inkluziju i jačaju sposobnosti prepoznavanja i adekvatnog ponašanja i otpornosti mladih;
2. *Rana procjena uzroka i faktora koji pogoduju širenju radikalizma i nasilnog ekstremizma koji vode ka terorizmu* koja podrazumijeva aktivnosti na uspostavi nacionalne mreže za jačanje svijesti o radikalizaciji, razvijanju kontranarativa ekstremističkim ideologijama kroz poboljšanja ekonomskih i socijalnih prilika u vidu aktivne politike zapošljavanja, zatim afirmacije sportskih i edukativnih programa, međukulturalnog i međuvjerskog dijaloga te podrške naučnih istraživanja o uzrocima i pojavnim oblicima terorizma, nasilnog ekstremizma i radikalizaciji koji vode u terorizam koji će pomagati i usmjeravati kreatore politika;
3. *Okruženje koje destimulira regrutovanje mladih za učešće u terorističkim aktivnostima* uključuje napore na stvaranju značajnijih mogućnosti za zapošljavanje mladih, te

čvršću saradnju sa organizacijama civilnog društva i zajedničke napore u prevenciji širenja ekstremističkih ideologija i radikalizacije među mladima i jačanju njihove sposobnosti da prepoznaju te opasnosti i da im se odupru kroz programe koji vrijednuju poštivanje ljudskih prava i sloboda, toleranciju i dijalog;

4. *Izgradnja otpornosti visokotehnoških sistema komunikacije i digitalnih mreža na širenje radikalizacije i nasilnog ekstremizma* uključuje sprovođenje aktivnosti na podizanju svijesti javnosti o opasnosti širenja govora mržnje, radikalnih sadržaja, vrbovanja i regrutovanja terorista putem savremenih komunikacijskih medija i platformi, te poboljšanja zakonske regulative i sistema koji sprječavaju i onemogućavaju plasiranje sadržaja koji mogu voditi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu;
5. *Konstruktivno strateško komuniciranje* podrazumijeva unaprjeđenje vještina strateškog komuniciranja sa širom javnošću u smislu suprotstavljanja manipulativnom tumačenju vjerskog učenja i ekstremističkim porukama u javnim medijima i na internetu (str 9.), te slanja pozitivnih poruka sa fokusom na ranjive i ugrožene grupe u društvu, čime se smanjuje dalja radikalizacija i nova regrutovanja i odlasci u krizna područja.

3.9. Nacionalna strategija Albanije za suzbijanje nasilnog ekstremizma

Usvojena od strane Vijeća ministara Republike Albanije (Odluka br. 930) 18. novembra 2015. godine, Strategija ističe posvećenost albanskog društva demokratskim vrijednostima, poštivanju temeljnih ljudskih prava i sloboda, te očuvanju međuvjerske harmonije. Prepoznaje se potreba za zajedničkim djelovanjem zemalja u regionu na izazove povezane s nasilnim ekstremizmom u svim pojavnim oblicima, a strateški odgovor na ove realne prijetnje miru i sigurnosti vidi u ojačanoj saradnji relevantnih aktera na nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou. Strategija naglašava snažnu posvećenost Albanije u rješavanju izazova povezanih sa nasilnim ekstremizmom, da je među prvim zemljama reagovala na prijetnje povezane s nasilnim ekstremizmom, da kontinuirano daje svoj doprinos u sklopu Globalne koalicije u borbi protiv ISIL-a/Daesha. te značaj razvoja dinamične regionalne saradnje u borbi protiv nasilnog ekstremizma i povezanih izazova potvrđen na Regionalnom balkanskom samitu o suzbijanju nasilnog ekstremizma održanom u Tirani u maju 2015. godine.

Cilj strategije je “da očuva vrijednosti tolerancije i vjerske harmonije, zaštiti ljudska prava, vladavinu prava i demokratiju te odbrani albansko društvo od nasilnog ekstremizma” (str. 5). Uvažavajući ozbiljan izazov koji nasilni ekstremizam i radikalizacija predstavljaju za društvo,

Strategija prepoznaje ključni značaj i ulogu lokalne zajednice, te podrazumijeva integraciju mladih, žena, porodice i manjinskih zajednica u prevenciji širenja nasilnog ekstremizma. Uključenost civilnog društva u razvoj lokalno osmišljenih inicijativa i programa primjerenih lokalnom kontekstu se smatra najadekvatnijim odgovorom u kontinuiranim naporima za rješavanje pojava radikalizacije i nasilnog ekstremizma u albanskom društvu.

Strategija ima četiri strateška cilja koji podrazumijevaju razvijanje kapaciteta, politika i mehanizama za efikasnu borbu relevantnih aktera protiv nasilnog ekstremizma te otklanjanje uzroka koji vode do radikalizacije i širenja nasilnog ekstremizma ne samo u Albaniji, nego i šire (Ibid):

- Ojačati koordinaciju, saradnju i partnerstvo, na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou, među vladinim agencijama, nevladinim organizacijama, privatnim sektorom, vjerskim zajednicama i medijima u osmišljavanju i implementaciji djelotvornih intervencija za suzbijanje nasilnog ekstremizma;
- Podsticati lokalna istraživanja kako bi se poboljšalo razumijevanje uslova, faktora i pokretača radikalizacije do nasilja, kao i postojećih nivoa otpornosti zajednice na nasilni ekstremizam;
- Izgraditi otpornost zajednice i suziti plodno tlo za radikalizaciju i nasilni ekstremizam kroz prilagođene preventivne programe i politike obrazovanja, zapošljavanja i rada policije,;
- Smanjiti uticaj nasilne ekstremističke propagande i regrutacije na internetu korištenjem društvenih medija za razvoj i širenje alternativnih pozitivnih poruka.

Strategijom su definisane tri prioritetne oblasti za rješavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije:

- Aktivno učešće zajednice
- Suprostavljanje ekstremističkoj propagandi i njegovanje demokratskih vrijednosti
- Razvoj dugoročnih i sveobuhvatnih politika za suzbijanje nasilnog ekstremizma

Strategija u fokus stavlja mlade kao najranjiviju kategoriju, te ističe značaj lokalno razvijenih inicijativa prilagođenih aktuelnom kontekstu čime se osigurava kredibilitet, povjerenje i saradnja javnosti i svih segmenata društva za politike borbe protiv nasilnog ekstremizma koji su neophodni za postizanje uspjeha. Pritom, akcenat se stavlja na poboljšanje kapaciteta i vještina aktera iz strateških oblasti, nastavnog osoblja, policijskih službenika, djelatnika

socijalnih službi, vjerskih lidera, ali i ostalih, kako bi u doticaju i radu sa mladima blagovremeno opazili simptome, primjereno djelovali i na taj način doprinijeli prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam.

Obrazovanju je dato ključno mjesto u razvijanju kritičkog razmišljanja mladih, u promoviranju aktivizma mladih i njegovanju tolerancije što će se postići putem osmišljenih programa edukacije u sklopu nastavnih i vannastavnih aktivnosti, organizacijom kulturnih i sportskih manifestacija, tematskih debata, radionoca, i slično. Da bi se otklonili nepovoljni društvenoekonomski uslovi kao potencijalni faktori radikalizacije marginaliziranih grupa, strategija predviđa intenziviranje stručnog osposobljavanja i zapošljavanja prilagođenih potrebama grupa i pojedinaca pod rizikom od radikalizacije, ranjivih na ekstremističku propagandu i vrbovanje. Strategija ističe značaj uspostavljenog modela “policije u zajednici” koji se planira implementirati u rizičnim područjima kako bi se razvilo povjerenje i podigao nivo sigurnosti u zajednici što će doprinijeti prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam.

“Angažman organizacija civilnog društva i volonterskih grupa u naporima usmjerenim na prevenciju nasilnog ekstremizma i suzbijanje radikalizacije ključ je uspješne strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma” (str. 9), navodi se u strategiji, te se planiraju iznaći opcije, uz podršku nadležne agencije i ministarstava, te međunarodnih donatora, kako bi se finansirale i podržale inicijative organizacija civilnog društva za jačanje otpornosti zajednice koje podstiču građansku participaciju i aktivizam, pospješuju socioekonomske prilike i unaprjeđuju svijesti građana o opasnostima nasilnog ekstremizma i povezanim prijetnjama.

Da bi se reducirao uticaj ekstremističke propagande i narativa, naglašava se važnost strateške komunikacije svih segmenata društva, vladinih institucija, vjerskih vođa, OCD, akademije, medija, u cilju poštivanja i promocije demokratskih vrijednosti, tolerancije i njegovanja međuvjerske tolerancije. Pritom, OCD i mediji se smatraju ključnim akterima za razvoj osmišljenih inicijativa i medijskih kampanja za prenošenje pozitivnih primjera i pružanje snažnih i upečatljivih alternativnih poruka i narativa u svrhu prevencije širenja nasilno-ekstremističkih narativa.

3.10. Nacionalna strategija Crne Gore za suzbijanje nasilnog ekstremizma 2016 – 2018.

Prepoznajući potrebu za sveobuhvatnijim pristupom i poduzimanjem različitih mjera i aktivnosti koje podrazumijevaju angažman cijelog društva na polju sprječavanja i suzbijanja radikalizacije i nasilnog ekstremizma koji vodi u terorizam, Vlade Crne Gore je u decembru 2015. godine, donijela Strategiju suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016-2018. s ciljem da „na djelotvoran način odgovori problemima radikalizacije i nasilnog ekstremizma i doprinese globalnoj borbi protiv terorizma, bez obzira na njegovu formu i pojavni oblik“ (str.3). U ovom strateškom dokumentu se ističe da se oslanja na postojeću nacionalnu Strategiju za sprečavanje i suzbijanje terorizma, pranja novca i finansiranja terorizma i da je nadopunjuje jer „predstavlja odgovor na prijetnju od nasilja motivisanog radikalizacijom, prijetnju od nasilnog ekstremizma i posebno kao odgovor na problem stranih boraca“ (Ibid). Sastoji se iz tri dijela, od kojih se prvi dio odnosi na prioritetne oblasti i ciljeve, drugi dio opisuje multidisciplinarne aspekte suzbijanja ekstremizma, dok zadnji dio daje pregled aktivnosti koje se trebaju sprovesti, a koji će služiti za izradu Akcionog plana za implementaciju ove Strategije.

U svrhu ostvarenja misije Strategije, „smanjenje ranjivosti i povećanje otpornosti crnogorske zajednice na radikalizam, nasilni ekstremizam i terorizam“ (str.5), navedena su četiri strateška cilja (Ibid):

1. Adekvatno razumijevanje pokretača radikalizacije u cilju prevencije radikalizacije;
2. Uspostavljanje djelotvornih mehanizama koordinacije među odgovornim institucijama na nacionalnom i međunarodnom nivou;
3. Sprovođenje aktivnosti kao odgovor na pokretače radikalizacije - suzbijanje radikalizma i nasilnog ekstremizma;
4. Sprovođenje monitoringa i evaluacije u cilju eliminisanja posljedica nasilnog ekstremizma i terorizma i planiranja budućih aktivnosti.

Strategija ističe važnost participacije različitih aktera društva koji svojim specifičnim znanjima i vještinama mogu doprinijeti smanjenju uslova i faktora koji potiču radikalizaciju koja vodi nasilnom ekstremizmu te potencira njihov zajednički, koherentan angažman kao najefikasnije rješenje za podizanje otpornosti zajednice. Preduslov za takvu saradnju i koordiniran odgovor se prepoznaje u izgradnji partnerskog odnosa između različitih vladinih institucija i nevladinih organizacija.

Kao sastavni dio Strategije usvojen je u aprilu 2016. godine (Vlada Crne Gore 2019, 29) Akcioni plan za implementaciju Strategije za period 2016 - 2018. kojim su definisana četiri strateška cilja i precizirane 23 aktivnosti, kao i nadležne institucije, rokovi i neophodna budžetska sredstava za njihovu implementaciju. Vladin Biro za operativnu koordinaciju je u martu 2018. godine formirao Nacionalni međuresorski operativni tim za implementaciju Akcionog plana za sprovođenje Strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma (NOT), a članove ovog tijela pored predstavnika nadležnih ministarstava, Vrhovnog suda, Vrhovnog državnog tužilaštva, Agencije za nacionalnu bezbjednost, Uprave policije, Uprave za sprječavanje pranja novca i finansiranja terorizma, Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost, Policijske akademije, te Zajednice opština Crne Gore, čine predstavnici dvije crnogorske NVO (Centar za demokratsku tranziciju i Forum MNE) (Ibid, 36).

3.11. Nacionalna strategija Republike Makedonije za suzbijanje nasilnog ekstremizma (2018-2022)

Ova strategija Republike Makedonije predstavlja prvu makedonsku državnu strategiju za suzbijanje nasilnog ekstremizma koja, kako se ističe, zajedno sa nacionalnom strategijom i akcionim planom za borbu protiv terorizma ima za cilj sprječavanje ovih pojava jačajući institucionalne kapacitete kako bi se tzv. „SMART power“ setom alata suprotstavili narastajućim manifestacijama radikalizma koji mogu voditi u nasilni ekstremizam i terorizam. Vlada Republike Makedonija naglašava „potrebu za ranom intervencijom i eliminacijom radikalnih ideja korištenjem mekih mjera prevencije, kao i strogih mjera krivičnog gonjenja, zbog svog složenog društvenog konteksta“ [i svoju] „odgovornost da obezbjedi širi front protiv nasilnog ekstremizma angažovanjem vjerskih, lokalnih, medijskih i obrazovnih aktera“ (str. 3).

Strategija prepoznaje značaj rane identifikacije uslova i faktora koji pokreću radikalizaciju koja vodi do nasilnog ekstremizma i terorizma, te važnost kontinuiranog i otvorenog dijaloga između različitih vjerskih, etničkih i kulturnih grupa, kao i ulogu koju vjerske vođe imaju u promociji zdravih vjerskih običaja i tolerancije u zajednici. U tom pogledu, Strategija ističe da provođenje samo sigurnosnih mjera nije dovoljno za efikasnu prevenciju i potiče holistički pristup koji podrazumijeva snažnije učešće civilnog društva, mladih, porodica, žena, vjerskih, kulturnih i obrazovnih lidera, kao i ostalih zainteresovanih grupa, u preventivnim mjerama.

Kako su prijetnje i opasnosti od nasilnog ekstremizma i terorizma povezane, Vlada u ovoj Strategiji naglašava da su nacionalna strategija za borbu protiv terorizma i nacionalna strategija za suzbijanje nasilnog ekstremizma u Makedoniji „suštinski usklađene, dok su relevantni akcioni planovi (iako su dva odvojena dokumenta) karakterizirani usklađenim principima i odgovaraju na zajednički skup pokretača i faktora“ (str. 5). U tom smislu, osnovni principi su (Ibid):

- Sigurni i zaštićeni građani Republike Makedonije;
- Izgradnja efikasnih, odgovornih i inkluzivnih institucija koje će podržavati i razvijati povjerenje javnosti u njih;
- Osiguravanje okruženja koje pogoduje poboljšanom ekonomskom razvoju;
- Osiguravanje nacionalnog jedinstva i zajednica otpornih na radikalizaciju i nasilni ekstremizam;

Kao uobičajeni pokretači i faktori radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam se navode (Ibid):

- Strani teroristički borci;
- Etno-religijski ekstremizam;
- Oduzimanje prava i radikalizacija;
- “Nexus” korupcije, kriminala i terorizma;

Definisani su specifični ciljevi za suzbijanje nasilnog ekstremizma (str. 30):

1. SPRIJEČITI

Strateški cilj 1.1: Ojačani institucionalni kapaciteti

Strateški cilj 1.2: Podizanje svijesti javnosti.

Strateški cilj 1.3: Jaka i otporna zajednica

1 Strateški cilj.4: Sprječavanje radikalizacije putem interneta

2. ZAŠTITI

Strateški cilj 2.1: Proaktivne institucije u kontekstu zaštite osnovnih vrijednosti, ljudskih prava i sloboda

Strateški cilj 2.2: Povećanje povjerenja relevantnih institucija i građana za zaštitu od radikalizacije i nasilnog ekstremizma

3. PRATITI

Strateški cilj 3.1: Utvrđen set mjera za rano otkrivanje radikalizacije

4. ODGOVORITI

Strateški cilj 4.1: Deradikalizacija

Strateški cilj 4.2: Reintegracija kroz resocijalizaciju i rehabilitaciju

Strateški cilj 4.3: Koordinacija i saradnja

Uloga civilnog društva se vidi u pružanju pozitivne alternative koja jača otpornost na ekstremističke poruke i faktore, jer svojim znanjem i kredibilitetom može pružiti okvir za postizanje dijaloga, pronalaženje zajedničkog jezika i izgradnju inkluzivne zajednice. Pritom, naglasak se stavlja na autoritet i angažman vjerskih vođa, kao i na organizacije civilnog društva koje u fokusu imaju mlade i uključuju ih u svoje aktivnosti, jer im na taj način „smanjuju osjećaj političke marginalizacije, ekonomskog pesimizma i društvene izolacije“ (str. 27).

3.12. Nacionalna strategija Kosova za prevenciju nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam 2015-2020.

U septembru 2015. godine, Vlada Republike Kosovo je usvojila Strategiju za sprečavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi ka terorizmu 2015-2020, kao i Akcioni plan za sprovođenje te Strategije. Prepoznaje se značaj napora sigurnosnih institucija Kosova na otkrivanju i sprječavanju terorističkih zavjera, međutim, uviđa se bolji pristup koji podrazumijeva utvrđivanje motiva i faktora radikalizacije i njihovo pravovremeno otklanjanje kako bi se preduprijedila prijetnja koja dolazi od nasilnog ekstremizma i radikalizma. U cilju sagledavanja razmjera problema nasilnog ekstremizma i radikalizma na Kosovu i njegovog rješavanja i prevencije, Strategija je usmjerena na analizu stanja i procjenu rizika od radikalizma i terorizma, te na identifikaciju faktora koji potiču radikalizaciju pojedinih građana Kosova.

Najveću prijetnju sigurnosti Vlada Kosova vidi u fenomenu stranih boraca i njihovom povratku na Kosovo, jer je značajan broj građana Kosova bio privučen porukama ekstremističkih i terorističkih grupa ISIL-a i regrutovan u njihove redove u Siriji i Iraku. Također, navodi se i

situacija na sjeveru Kosova, aktuelna više od 20 godina, kao „osnova za razvoj radikalnog djelovanje ekstremističkih grupa, pojedinaca i lokalnih srpskih radikalnih organizacija“ (str. 10).

Ova strategija je zasnovana na četiri stuba - strateška cilja (str. 18) :

- Rana identifikacija - uzroka, faktora i ciljnih grupa
- Prevencija - nasilnog ekstremizma i radikalizacije
- Intervencija - sa ciljem sprječavanja rizika od nasilne radikalizacije
- Deradikalizacija i reintegracija - radikalizovanih osoba

Specifični ciljevi/mjere u funkciji postizanja prvog strateškog cilja uključuju (Ibid):

- Identifikacija ciljne populacije za radikalizaciju;
- Rana identifikacija faktora koji utiču na radikalizaciju;
- Povećana svijest institucija i saradnja sa zajednicom;
- Izgradnja kapaciteta institucija u cilju rane identifikacije faktora i procesa radikalizacije;

Specifični cilj/mjere u cilju postizanja drugog strateškog podrazumijevaju (str. 20):

- Podizanje svijesti aktera zajednice – porodice, škola, općinske uprave, lokalnih preduzeća, zdravstvenih i socijalnih radnika, službenika za provođenje zakona, vjerskih sveštenika i civilnog društva – o rizicima od nasilnog ekstremizma i podsticanje saradnje u borbi protiv njega.
- Izgradnja kapaciteta zainteresovanih strana - vlade, obrazovnog sektora, organa za provođenje zakona, lokalnih preduzeća, civilnog društva i vjerskih zajednica - u poduzimanju aktivnosti protiv nasilnog ekstremizma. Povećanje podrške mladima kroz poboljšanje obrazovanja, mogućnosti zapošljavanja i obuke, mogućnosti zapošljavanja obezbjeđivanjem sigurnog okruženja za razgovor o teškim pitanjima.
- Organizovanje efikasne kampanje protiv poruka koje potiču radikalizam, što će uticati na to da se mladi odreknu podrške ekstremističkim stavovima i nasilnim taktikama.
- Uključivanje aktivnosti za prevenciju nasilnog ekstremizma u postojeće programe podrške i inicijative zajednice.

- Poduzeti regionalnu inicijativu s ciljem povećanja saradnje između centralnih institucija, opština (posebno onih duž graničnih linija) i drugih struktura (npr. mreža žena i mladih, itd.)
- Uspostavljanje strateškog plana komunikacije institucija sa građanima u cilju podizanja svijesti u vezi sa rizicima radikalizma i ekstremizma.

Specifični ciljevi/mjere u funkciji postizanja trećeg strateškog cilja uključuju (str. 23):

- Identifikacija pojedinaca koji otkrivaju znakove nasilne radikalizacije i intervencije prije nego što naškode sebi ili drugima;
- Stvaranje partnerstva sa lokalnim zajednicama za uspostavljanje mehanizama odgovora u zajednici koji bi mogli da izvode intervencije za pojedince koji otkrivaju znake nasilne radikalizacije;
- Pružanje obuke, finansiranja i pomoći za pojedince koji učestvuju u adekvatnim mehanizmima odgovora na nivou zajednice za intervenciju;
- Izgradnja povjerenja između članova zajednice, socijalnih radnika i službenika za provođenje zakona i osiguranje saradnje između lokalnih praktičara i centralnih vlasti kako bi se olakšala razmjena informacija i zaštitili pojedinci u opasnosti.
- Sinhronizacija mjera za intervencije sa novim inicijativama javne bezbjednosti i regionalnim pokušajima protiv nasilnog ekstremizma.

Specifični ciljevi/mjere u funkciji postizanja četvrtog strateškog cilja uključuju (str. 25):

- Pružanje pomoći radikaliziranim pojedincima da napuste radikalnu/ekstremističku ideologiju i odreknu se nasilja.
- Procjena rizika koji predstavljaju pojedinci koji su se vratili iz stranih sukoba, uključujući alternative za pritvor gdje je to prikladno, koristeći psihološku/psihosocijalnu podršku kako bi im se pomoglo da se reintegriraju u društvo.
- Podizanje svijesti unutar vaspitno-popravnog sistema o riziku koji predstavljaju zatvorenici teroristi ili osumnjičeni za terorizam i izgradnja kapaciteta sistema za rehabilitaciju ovih zatvorenika.

Za uspješnu realizaciju planiranih ciljeva i aktivnosti, Vlada Kosova naglašava potrebu za povećanom saradnjom i učešćem civilnog društva, vjerskih zajednica i ostalih nevladinih aktera i eksperata koje će doprinijeti da politike budu prilagođene potrebama pojedinaca i zajednica.

U tom pogledu je formirana Radna grupa koje pored predstavnika nadležnih ministarstava i vladinih agencija okuplja i predstavnike vjerskih zajednica i nevladinih organizacija.

IV CIVILNO DRUŠTVO U PREVENCIJI RADIKALIZACIJE KOJA VODI U NASILNI EKSTREMIZAM I TERORIZAM NA ZAPADNOM BALKANU, PREDNOSTI I NEDOSTACI

4.1. Definicija pojma civilno društvo

Brojni akademici i praktičari ponudili su definicije civilnog društva na osnovu svojih istraživanja i iskustava. Barić i Dobrić (2012, 885) smatraju da je civilno društvo „sfera koja postoji između države i privatnog sektora [...] čije se djelovanje temelji na načelima pravednosti, tolerancije i odsustva nasilja“ i da koncept civilno društvo prvenstveno podrazumijeva nevladine ili neprofitne organizacije, ali da pored njih uključuje (prema Smismans 2003) i mnoge druge aktere poput „vjerskih zajednica, socijalnih partnera, organizacije koje predstavljaju socijalne i ekonomske dionike koji nisu obuhvaćeni kategorijom socijalnih partnera te različite neformalne skupine unutar društva“ (Ibid, 886). Svjetski savez za građansku participaciju (CIVICUS, 2011) objašnjava civilno društvo kao „arenu, izvan porodice, države i tržišta, koja je stvorena individualnim i kolektivnim akcijama, organizacijama i institucijama radi unapređenja zajedničkih interesa“ (prema VanDyck 2017, 1). VanDyck nadalje naglašava opštu prihvaćenost ove definicije, ali je, uzimajući u obzir civilno društvo kao dinamičnu i heterogenu kategoriju, proširuje te predlaže da se civilno društvo u postojećem kontekstu definira kao „ekosistem organizovanih i organskih društvenih i kulturnih odnosa koji postoje u prostoru između države, biznisa i porodice, koji se zasniva na autohtonom i eksternom znanju, vrijednostima, tradiciji i principima za podsticanje saradnje i postizanje konkretnih ciljeva od strane građana i između građana i drugih zainteresovanih strana“ (Ibid).

Pod civilnim društvom se podrazumijevaju organizacije i inicijative koje imaju pozitivan pristup društvenim problemima i pojavama i koje doprinose dobru cijele zajednice. Nezavisni, istraživački mediji i snažne organizacije civilnog društva su garanti demokracije i korektiv vlasti, jer „nadziru državne institucije i obnašatelje vlasti, podsjećaju ih na ispunjenje obećanja, upozoravaju javnost na probleme, nameću nove ideje i teme na političku agendu, informiraju, educiraju i senzibiliziraju javnost“ (Radio NG, 14. septembra 2022).

Evropska Unija u svom *Višegodišnjem indikativnom programu za tematski program „Organizacije civilnog društva i lokalne vlasti“ za period 2014.-2020.* (2014, 4) pruža opsežnu definiciju civilnog društva navodeći da ono uključuje „nevladine organizacije, organizacije koje

predstavljaju autohtone narode, organizacije koje predstavljaju nacionalne i/ili etničke manjine, organizacije dijaspore, organizacije migranata u partnerskim zemljama, udruženja lokalnih trgovaca i grupa građana, zadruge, poslodavce, udruženja i sindikati (socijalni partneri), organizacije koje zastupaju ekonomske i društvene interese, organizacije koje se bore protiv korupcije i prevara te promiču dobro upravljanje, organizacije za građanska prava i organizacije koje se bore protiv diskriminacije, lokalne organizacije (uključujući mreže) uključene u decentraliziranu regionalnu saradnja i integracije, organizacije potrošača, organizacije žena i mladih, ekološke, nastavne, kulturne, istraživačke i naučne organizacije, univerzitete, crkve i vjerska udruženja i zajednice, filozofske i nekonfesionalne organizacije, medije i sve nevladine organizacije, udruženja i nezavisne zaklade, uključujući i nezavisne političke zaklade ...“ (prema European Network of Political Foundations [ENoP] 2015, 7).

Kada se govori o organizacijama civilnog društva, obično se misli na neprofitne, nevladine i vanstranačke organizacije. Nevladine organizacije (NVO) „autonomne su i slobodne organizacije koje osnivaju građani ili pravna lica iz prepoznate potrebe za djelovanjem, povezani zajedničkim interesima, motivima i ciljevima. Država ima odgovornost da pomogne takvim organizacijama kroz sufinansiranje njihovog rada različitim subvencijama i olakšicama, uključivanjem NVO-a u proces donošenja i realizacije odluka, kao i drugim oblicima suradnje. Zašto? Nevladine organizacije često pomažu, ili čak jedine obezbjeđuju određene specifične usluge u društvu. Stoga su one alternativa i podrška rješavanju mnogobrojnih problema u društvu zasnovanih na ljudskim potrebama, a koje država ne može sama prevazići ili ne vodi dovoljno brigu o istima“ (UNDP 2014, 9).

4.2. Opšteprihvaćena uloga i značaj angažmana civilnog društva u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma

Ujedinjeni narodi su prepoznali važnu ulogu koju akteri civilnog društva imaju u borbi protiv terorizma i prevenciji nasilnog ekstremizma. Rezolucija Generalne Skupštine UN-a iz 2006. godine (A/RES/60/288) naglašava značaj civilnog društva i zagovara angažman nevladinih organizacija i civilnog društva u implementiranju Globalne strategije za borbu protiv terorizma. Od država članica potpisnica ove strategije se očekuje da podrže participaciju civilnog društva u globalnoj kampanji protiv terorizma (Bonfont i Ipe n.d., 12).

Stajalište EU (Vijeće Europske unije 2020, 12) u svojim kontinuiranim naporima za zaštitu svojih građana i građanki u vezi s borbom protiv terorizma, također potvrđuje da je

involviranost organizacija civilnog društva u sprječavanju nasilnog ekstremizma ključni element za uspješno otklanjanje terorističkih izazova, jer se pravovremenim zajedničkim djelovanjem i saradnjom sa širokim spektrom aktera civilnog društva, od mladih, žena, organizacija za zaštitu i promovisanje ljudskih prava, vjerskih zajednica mogu efikasnije premostiti rizici koji bi ranjive kategorije mogli odvesti na put ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu.

Države članice OSCE-a (Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi) podržavaju pristup cijelog društva u suprotstavljanju i prevenciji terorizma, a nadalje aktivan angažman civilnog društva koje svojim znanjem i iskustvima nadopunjuje rad tradicionalnih sigurnosnih organa. OSCE snažno zastupa i podupire zajednički, transparentan i odgovoran rad i saradnju svih aktera u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma, jer takvi naponi mogu polučiti zacrtane rezultate, izgraditi snažna, kohezivna i inkluzivna društva koja ne pogoduju širenju ili su dovoljna jaka da se odupru izazovima radikalizacije koja vodi terorizmu i nasilnom ekstremizmu (OSCE, 2019).

Na konferenciji održanoj 2007. godine u organizaciji Ureda za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) učestvovali su predstavnici iz civilnog društva i nevladinih organizacija s ciljem jačanja partnerstva i saradnje po pitanjima zaštite i promocije ljudskih prava u borbi protiv terorizma i identifikacije uloge građanskog društva u prevenciji terorizma (ODIHR 2007, 2-13). Naglašena je potreba za uspostavljanjem ravnopravnog odnosa sa ostalim akterima uključenim u prevenciji terorizma što bi omogućilo NVO i civilnom društvu da maksimalno iskoriste svoje potencijale i odigraju značajnu ulogu u otklanjanju uzroka koji mogu da vode u terorizam. Za jačanje kapaciteta i osnaživanje pozicije, a time i uloge u prevenciji terorizma, istaknuta je važnost umrežavanja nevladinih organizacija, kako na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou, poticanje i jačanje saradnje i koordinacija i razmjene iskustava i praksi. Potenciran je značaj savjetodavne uloge nevladinih organizacija u smislu pružanja stručnosti i znanja u oblasti prevencije terorizma sa kojima državna tijela i institucije ne raspolazu. Ukazan je značaj angažmana civilnog društva u odnosu sa medijima, na zagovaranje objavljivanja vjerodostojnih i provjerenih informacija, isticanje odgovornosti medija i štetu koju mogu prouzročiti netačne i nepotpune informacije na produbljanje predrasuda i stereotipa o manjinskim, marginaliziranim grupama u kontekstu borbe protiv terorizma i daljne polarizacije društva. Aktivno učešće u zajednici kroz kreiranje prostora za siguran, otvoren i konstruktivan dijalog, zagovaranje i zaštita ljudskih prava i vladavine zakona, poduzimanje koraka na istraživanju uzroka podjela i napetosti u zajednici i rješavanje istih, su neke od aktivnosti kojima

civilno društvo i NVO doprinose prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.

Organizacije civilnog društva širom svijeta su uključene u kontinuirane napore s ciljem otklanjanja uslova i uzroka koji pogoduju širenju terorizma poput promicanja svijesti o opasnostima uticaja i širenja nasilnog ekstremizma, pružanja podrške i osnaživanja marginaliziranih zajednica i ranjivih grupa, zagovaranja međureligijskog dijaloga, izgradnje povjerenja i tolerancije, borbe za zaštitu ljudskih prava, zalaganja za poboljšanje uprave i vladavinu prava, poticanja i jačanja uloge žena, osmišljavanja i provođenja kampanja sa pozitivnim narativima, davanja podrške održivom razvoju. Ključna vrijednost angažmana civilnog društva u oblasti prevencije nasilnog ekstremizma i terorizma je u dobrom poznavanju dinamike u zajednici. Akteri civilnog društva koji imaju neophodna znanja i vještine i kredibilitet i povjerenje zajednice mogu uveliko doprinijeti smanjenju privlačnosti nasilnog ekstremizma i izgradnji otpornosti na njegov uticaj i širenje (Bonfont i Ipe n.d., 2-4).

4.3. Index održivosti organizacija civilnog društva na Zapadnom Balkanu – generalna

procjena stanja i napretka

Doprinos civilnog društva uveliko zavisi od njegove razvijenosti i kapaciteta (Radio NG, 14. septembra 2022). OCD na Zapadnom Balkanu uglavnom nemaju potrebne profesionalne vještine, sposobnosti i znanja za zagovaranje i promicanje svojih ideja. Kampanje im nisu kreativno osmišljene i baziraju se uglavnom na „podizanja svijesti putem predavanja i javnih nastupa, što rezultira niskim razinama dosega i utjecaja [...] na društvene i političke procese“ (ENoP 2015, 8). EGSO (2017) naglašava ulogu civilnog društva u prevenciji radikalizacije pri čemu aktivnosti i projekti civilnog društva nadilaze sigurnosni aspekt i doprinose većoj društvenoj održivosti i inkluziji. Preduslov za značajnu ulogu civilnog društva u otklanjanju uslova i uzroka koji bi mogli dovesti do radikalizacije koja vodi u nasilne manifestacije jeste jačanje civilnog društva. Ne postoji univerzalna definicija održivosti civilnog društva, niti se ona ogleda jedino u raspolaganju sa potrebnim finansijskim sredstvima, smatra VanDyck (2017, 3). Vandyck pojašnjava da održivost civilnog društva podrazumijeva mnogo sveobuhvatniji kontekst od egzistiranja, i podrazumijeva mogućnosti za snaženje svojih kapaciteta, jačanje kredibiliteta i uticaja, sticanje neovisnosti i uspostavljanje temelja za kontinuitet djelovanja. „Organizacije koje su do sada pružale usluge savjetovanja žrtvama rata i njihovim porodicama sada nastoje rebrandirati svoje talente kako bi se bavili pitanjima reintegracije boraca na stranim ratištima i njihovih porodica; nevladine organizacije koje su se

dvadeset godina bavile promocijom angažmana mladih, pomirenja i tolerancije među kulturama i obrazovanja, sada prilagođavaju svoje vještine kako bi takve aktivnosti uobličili u smislu doprinosa prevenciji izgradnjom fleksibilnosti u lokalnim zajednicama“ (Perry 2019, pogl. I).

Izgradnja kapaciteta civilnog društva podrazumijeva jačanje kredibiliteta kontinuiranim uvećanjem znanja, sposobnosti i vještina za lobiranje i zagovaranje u društvu, transparentan rad, te odgovorno upravljanje i finansijsko poslovanje (ENoP 2015, 13). Lokalne „grass-root“ organizacije, neprofitne NVO imaju potencijal da odigraju ključnu ulogu u prevenciji podjela i nasilja u zajednici, a da bi postigle kvalitetniji pristup i analizu potrebna im je podrška i konsultacije sa stručnjacima relevantnih profila. Pri tome, podrška nadležnih institucija i stabilna finansijska situacija imaju velikog uticaja za održavanju kvalitete njihovih usluga i osiguranje kontinuiteta djelovanja, pri čemu umrežavanje sa drugim NVO i razmjena znanja i praksi omogućava usavršavanje metoda djelovanja i ostvarivanje boljih rezultata (European Network of Deradicalisation [ENoD] 2014, 4).

Otežavajuću okolnost za djelovanje organizacija civilnog društva predstavlja odsustvo podrške vlasti, a u nekim slučajevima i ozbiljne prepreke koje im kompliciraju rad i stvaraju egzistencijalne probleme. Ako se tome doda nedostatak kvalitetnih, nepristranih medija, to za rezultat ima nepovoljan uticaj na ulogu koju civilno društvo i nevladine organizacije mogu odigrati u prevenciji terorizma. Apsurdno je očekivati da civilno društvo koje djeluje u nepovoljnim uslovima može značajno doprinijeti u prevenciji terorizma (ODIHR 2007, 4).

Da bi se mogli procijeniti kapaciteti OCD za djelovanje u oblasti prevencije radikalizacije koja vodi nasilnom ekstremizmu i terorizmu, neophodno je ustanoviti realitet OCD generalno. Indeks održivosti organizacija civilnog društva ključni je analitički alat za mjerenje napretka civilnog sektora u regiji Srednje i Istočne Evrope (Zapadnog Balkana) i Evroazije.

4.3.1. Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Bosni i Hercegovini

Indeks održivosti OCD u Bosni i Hercegovini za 2021. godinu (civilnodruštvo.ba, 12.08.2022.), navodi između ostalog:

- Vodeće političke stranke u BiH se ne slažu oko većine pitanja, ostavljajući zemlju u političkoj stagnaciji. Korupcija je i dalje jedna od najvećih prepreka na putu priključenja zemlje EU. Prema Evropskoj komisiji, BiH nije postigla

napredak u vladavini zakona i nisu poduzete nikakve mjere za rješavanje ranijih preporuka koje su date u ekspertskom izvještaju o vladavini zakona (Ibid, 1).

- Organizacije civilnog društva u BiH i dalje su rascjepkane, institucionalno slabe, finansijski neodržive i uveliko ovise o političkoj i finansijskoj podršci međunarodne zajednice. [...] Jedinstveni e-Registar udruženja i fondacija koji vodi Ministarstvo pravde BiH navodi podatak da je krajem 2020. godine, u Bosni i Hercegovini, ukupno registrovano 27.432 organizacija. Ovaj registar uključuje organizacije registrovane na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou, kao i one organizacije registrovane u Brčko distriktu BiH. Međutim, tijela koja su nadležna za registraciju OCD na različitim nivoima ne podnose izvještaje putem kojih se evidentiraju promjene u bazi podataka. Ovo rezultira činjenicom da baza podataka može postati ne tako važan izvor informacija samo nekoliko godina nakon osnivanja. Registar sadrži samo osnovne podatke o registrovanim organizacijama, ali ne navodi kontakt podatke, zbog čega su informacije o radu organizacija civilnog društva nedostupne javnosti. [...] Komplikovana državna struktura u BiH predstavlja najveću administrativnu prepreku za OCD. Četiri zakona uređuju rad udruženja i fondacija u BiH. Zakoni koji regulišu porezni tretman OCD-a na državnoj i entitetskoj razini još uvijek nisu usklađeni (Ibid, 2).
- Mnoge OCD imaju jasno definisanu misiju i ciljne grupe, ali većina još uvijek nema dugoročne strateške planove i umjesto toga prilagođava svoj rad u skladu s interesima i ciljevima donatora. Mnoge organizacije civilnog društva jednostavno nemaju kapacitet za ozbiljno strateško planiranje (Ibid, 3).
- Većina velikih organizacija civilnog društva ovisi o stranoj podršci. Inozemno finansiranje ostalo je uglavnom na istom nivou u 2021. godini kao i prethodnih godina, iako su u nekim slučajevima sredstva preusmjerena ili je njihova raspodjela zaustavljena zbog pandemije. Najveći strani donatori su Delegacija EU u BiH, USAID, Švedska agencija za međunarodnu razvojnu saradnju (SIDA), Švicarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) i Norveška ambasada. Područja podrške uključuju borbu protiv korupcije i organizovanog kriminala, javnu upravu, pravosuđe, sigurnost, okoliš, poljoprivredu, obrazovanje, infrastrukturu i poslovni razvoj. [...] Kao rezultat administrativnih zahtjeva koje postavljaju strani donatori i zahtjeva za izvještavanjem, koji su često identični, bez obzira na veličinu bespovratnih sredstava, manje je OCD-a zainteresovano

da aplicira za sredstva stranih donatora. Grassroots organizacije i dalje nemaju kapacitet da adekvatno odgovore na administrativne zahtjeve donatora (Ibid, 4).

- Kao i 2020. godine, i u 2021. godini zabilježen je veliki broj slučajeva u kojima su vlasti koristile neodgovorne ili netransparentne procese finansiranja. Česti problemi se vezuju i za nepravovremenu objavu javnih poziva za finansiranje, kašnjenja u dodjeli sredstava, te dodjela sredstava nakon isteka godine ili roka definisanog ugovorima o dodjeli bespovratnih sredstava. Na lokalnom nivou sredstva često idu organizacijama civilnog društva s bliskim vezama sa lokalnim političkim liderima, često uz neformalne dogovore o vraćanju postotka sredstava pojedincima na vlasti (Ibid, 5).
- U 2021. godini nije bilo promjena u nivou saradnje između vladinog i nevladinog sektora. Državna tijela još uvijek ne gledaju blagonaklono na mogućnost veće saradnje s OCD. U pogledu finansiranja usluga, vlasti i dalje favoriziraju usluge postojećih državnih institucija, bez obzira na upitnu kvalitetu njihovih usluga (Ibid, 8).
- Infrastruktura koja podržava OCD sektor neznatno se poboljšala 2021. godine, uz povećanje mogućnosti za izgradnju kapaciteta za manje organizacije. Veće, održivije organizacije, sve više podupiru male lokalne organizacije, putem grantova i pružanju pomoći u razvoju projektnih aplikacija, praćenju i evaluaciji projektnih aktivnosti i izvještavanju. Organizacije kao što su TI BiH, CPCD, Fondacija Mozaik i KULT dodjeljuju grantove u iznosu oko jedan milion EUR na godišnjoj osnovi drugim organizacijama u BiH, povećavajući održivost lokalnog civilnog društva i njegovu sposobnost da adekvatno odgovori na potrebe lokalnog zajednice. Primjerice, CPCD je jedan od implementatora projekta SMART Balkans koji finansira Ministarstvo vanjskih poslova Kraljevine Norveške. Zajedno sa svojim partnerima u Albaniji i Sjevernoj Makedoniji, CPCD dodjeljuje grantove OCD sa Zapadnog Balkana kako bi ih osnažile da imaju jaču i aktivniju ulogu u jačanju participativnih demokratija, euroatlantskih integracija i stvaranja miroljubivih i inkluzivnih društava. [...] Međutim, ovi resursni centri nisu održivi bez stalne finansijske podrške (Ibid, 9).
- Vlasti, posebno na lokalnom nivou, ne poštuju lokalne OCD kao relevantne partnere, već na saradnju sa OCD gledaju kao jednu vrstu obaveze, s obzirom

na pritisak međunarodne zajednice i uslove finansiranja. Poslovni sektor smatra da OCD nemaju odgovarajuće vještine (Ibid, 10).

4.3.2. Indeks održivosti organizacija civilnog društva za Crnu Goru

Indeks održivosti organizacija civilnog društva za Crnu Goru za 2017.godinu (USAID i FHI 360, n.d.), navodi između ostalog:

- Iako je postignut određeni napredak u [EU] pristupnim pregovorima, zemlja još uvijek mora da sprovede dodatne reforme u mnogim oblastima, naročito u oblastima vladavine prava, slobode medija, borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije, pravosuđa i temeljnih prava. [...] U januaru 2018. godine bilo je 4 627 nevladinih udruženja, 173 fondacije i 115 podružnica inostranih organizacija civilnog društva. [...] Većina registrovanih OCD-a djeluje u oblasti kulture, ljudskih prava, umjetnosti, formalnog i neformalnog obrazovanja, poljoprivrede i ruralnog razvoja, socijalne i zdravstvene zaštite, razvoja civilnog društva i volonterizma i zaštite životne sredine (Ibid, 1).
- Generalno posmatrano, OCD-i uživaju slobode i pravne garancije neophodne za obavljanje svog posla bez političkog ili institucionalnog uplitanja. Manje je medijskog zastrašivanja i kampanja diskreditovanja organizacija civilnog društva u poređenju s 2016. godinom, ali OCD-i su još uvijek predmet latentnog pritiska putem poreske i finansijske inspekcije (Ibid, 2).
- Sektor OCD u Crnoj Gori je raznolik. Dobro razvijene OCD prepoznate su kao glavni socijalni igrači i aktivni su u različitim oblastima od javnog interesa. Djeluju na nacionalnom nivou i fokusiraju se na podizanje svijesti, zagovaranje i istraživanja o ljudskim pravima, dobro upravljanje, borbu protiv korupcije i druga pitanjima koja su usko povezana s nekim ključnim obavezama koje proizilaze iz procesa integracija i pristupanja Evropskoj uniji. S druge strane, postoje mnoge lokalne izvorne (en. grassroots) organizacije i organizacije usmjerene na zajednicu koje se uglavnom oslanjaju na javno finansiranje i sprovode samo kratkoročne projekte, što sprečava kontinuitet njihovih aktivnosti (Ibid, 3).
- Dobro razvijene OCD redovno sprovode strateško planiranje, dok se srednje i male OCD bave tom vrstom planiranja samo kada to zahtijevaju donatori. Kako bi se povećala finansijska sredstva dostupna za njihovo djelovanje, OCD-i

nastoje da se prijavljuju na pozive za dostavljanje prijedloga projekata koji su van opsega njihove misije. [...] Uslovi za razvoj volonterizma u Crnoj Gori ni[]su povoljni (Ibid, 4).

- U 2017. godini crnogorske organizacije civilnog društva i dalje su bile jako zavisne od finansiranja međunarodnih donatora, uključujući EU i različite ambasade. [...] Generalno posmatrano, EU grantovi dostupni su samo relativno malom broju dobro razvijenih organizacija civilnog društva koje su sposobne da ispune stroge zahtjeve za sufinansiranje i administrativne zahtjeve“. [...] Vladina podrška organizacijama civilnog društva na lokalnom nivou i dalje je neznatna. Raspodjela sredstava od strane opština nije transparentna, a lični odnosi – prije nego kvalitet projekta - i dalje predstavljaju glavni faktor prilikom donošenja odluka o finansiranju. Postoje opštine koje od 2010. godine nijesu izdvajale sredstva za OCD-e (Ibid, 5).
- U proteklih nekoliko godina zabilježen je pad u saradnji između Vlade i OCD-a. [...] Tokom 2017. godine usvojena je Strategija unapređenja podsticajnog okruženja za djelovanje nevladinih organizacija (2018-2020). Međutim, Strategiju je pripremila radna grupa bez predstavnika OCD-a“ (str.6). [...] Zakon o lokalnoj samoupravi uređuje saradnju između organizacija civilnog društva i organa vlasti na lokalnom nivou. Međutim, sprovođenje zakona nije dosljedno, a učešće OCD-a u izradi lokalnih strategija i kreiranju politika vrlo je ograničeno (Ibid, 7).

4.3.3. Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Srbiji

Prema Indeksu održivosti organizacija civilnog društva 2021. za Srbiju (Srećković, Simović i Selaković 2022, 6), „institucionalni kanali za dijalog između civilnog društva i Vlade suštinski su zatvoreni“, a kao podršku za takvo mišljenje navodi se:

- Prema podacima Agencije za privredne registre (APR), do 31. decembra 2021. godine bilo je 35.733 registrovanih OCD, što je porast od 3,1 posto u odnosu na 2020. Takođe postoji 996 zadužbina i fondacija, 5 posto više nego 2020. Mnoge inicijative na lokalnom nivou i dalje izb[j]egavaju da se registruju, radeći um[j]esto toga kao neformalne grupe. Pravno okruženje koje reguliše OCD u Srbiji pogoršano je tokom 2021. godine, jer se maltretiranje aktivista, medija i

OCD od strane države pojačalo. Maltretiranje je imalo mnoge oblike – dugotrajne finansijske inspekcije, pr[ij]etnje i napadi grupa huligana za koje se sumnja da su povezane sa vladajućom partijom, i česte odluke Ministarstva unutrašnjih poslova da zabrani okupljanja, a aktiviste tereti za prekršaje i novčane kazne (Ibid, 6).

- Bilateralni i multilateralni donatori i strane privatne fondacije i dalje su najvažniji izvori sredstava za OCD (str. 10). U isto vr[ij]eme, usm[j]erenost znatnih bilateralnih i multilateralnih fondova na velike, pretežno beogradske OCD, smanjuje mogućnosti organizacija koje rade na lokalnom nivou i onih srednje veličine, da direktno dobiju sredstva i izgrade svoje kapacitete kako bi se prijavljivale za programe sa većim bespovratnim sredstvima (Ibid, 6). [...] I dalje je bio prisutan nedostatak državnih sredstava za nezavisne OCD (kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou) (Ibid, 9).
- Organizacijama civilnog društva nedostaju v[j]eštine komunikacije i upravljanja finansijama. Posebno među manjim i neiskusnijim organizacijama očigledna je nemogućnost da se utvrde sopstvene potrebe. Takođe, s obzirom da većina lokalnih, malih i srednjih OCD uopšte nema stalno zaposlene ili ima mali broj zaposlenih, njihova mogućnost pohađanja obuke, usvajanja novih znanja i njihove prim[j]ene u praksi jeste ograničena (Ibid, 14).
- Pritisak i napadi na OCD od strane tabloida, provladinih medija i zvaničnika, pojačani su tokom 2021. Ti napadi su posebno bili usm[j]ereni na antiratne organizacije i organizacije koje se bave tranzicionom pravdom. Recimo, Žene u crnom su stalno predmet kampanja blaćenja, pr[ij]etnji i fizičkih napada na imovinu. Lideri i istaknute ličnosti ostalih OCD su takođe blaćeni u javnosti (Ibid, 15).
- Iako je prisutan prim[j]etan porast komunikacionih kapaciteta OCD zbog doprinosa različitih programa podrške civilnom društvu, većina organizacija i dalje koristi „projektni“ jezik kada se obraća građanima. OCD sve efikasnije koriste društvene medije, ali to i dalje nije na nivou koji bi ih učinio uticajnijim u oblikovanju javnog mjenja (Ibid, 16).

4.3.4. Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Albaniji

Između ostalog, Indeks održivosti OCD za Albaniju 2021. nudi sljedeće podatke:

- Prema Okružnom sudu u Tirani, do kraja 2021. godine ukupno je registrovano 12.240 OCD širom zemlje. Tokom 2021. godine registrovano je ukupno 278 novih organizacija (156 udruženja, 73 centra i 49 fondacija). Prema podacima poreskih vlasti, 2.217 OCD je bilo finansijski aktivno tokom 2021. godine. (Reçi, Prroni 2022, 1).
- Visoko tužilačko vijeće Albanije, koje je po zakonu dobilo mandat da kreira onlajn registar OCD, smatrao je da to ne može učiniti zbog nedostatka sredstava predviđenih za ovu svrhu. Kao rezultat toga, registar nije formiran do kraja godine (Ibid, 2).
- U januaru je Partners Albania (PA) objavio analizu pravnog okvira za volontiranje u kojoj je naglašena potreba za uklanjanjem formalnih prepreka volontiranju, opterećujućih finansijskih obaveza za volontere i zahtjeva za registraciju za pružanje volonterskih usluga (Ibid).
- Organizacioni izazovi, kao što su nedostatak resursa, infrastrukture i uspostavljene kulture rada, nastavili su da neproporcionalno utiču na lokalne, ruralne i manje organizacije. Većina dobro etabliranih OCD djeluje u Tirani i imaju više resursa. Lokalne OCD obično imaju ograničen pristup finansiranju i ljudskom kapitalu, što ograničava njihovu sposobnost da razviju svoje organizacione kapacitete. Ovo je pojačano tekućom praksom međunarodnih donatora da većinu svoje podrške usmjeravaju na veće, dobro uspostavljene OCD. Pored toga, mnogim OCD-ima nedostaju osnovna sredstva da podrže njihove operativne potrebe i omoguće im da postanu održive. (Ibid, 3)
- Mnoge organizacije nisu usvojile značajne tehnološke nadogradnje ili inovacije, kako zbog nedostatka sredstava, tako i zbog očiglednog nedostatka volje kod nekih OCD da prihvate digitalizaciju. OCD obično koriste platforme društvenih medija kao što su Facebook ili Twitter kako bi olakšale svoje operacije. (Ibid, 4)
- Strani donatori, uključujući institucije Evropske unije, strane ambasade, razvojne agencije i institute stranih političkih partija, i dalje su najvažniji izvor finansiranja za OCD u Albaniji (Ibid).
- OCD primaju neke grantove od nacionalne vlade. Agencija za podršku civilnom društvu (ASCS) pruža samo minimalnu finansijsku podršku sektoru i ne smatra

se održivim izvorom finansiranja za OCD zbog smanjenja budžeta posljednjih godina. (Ibid, 5)

- Saradnja između OCD i državnih i lokalnih vlasti ostala je nedovoljna i OCD ne vjeruju da će vladina tijela razmotriti njihov doprinos. Pozitivno je, međutim, da su OCD saradivale sa nezavisnim institucijama, lokalnim medijima i univerzitetima tokom cijele godine kako bi razmijenile informacije, podigle svijest javnosti i povećale vidljivost različitih uzroka. [...] Vlada je često potkopavala kredibilitet i imidž civilnog društva i neformalnih pokreta. Izvještaj Freedom House's Nations in Transit navodi da je tokom općih izbora 2021. bilo žestokih kampanja protiv aktivista, novinara i civilnog društva, između ostalih. Ove kampanje su bile obilježene diskriminatornim jezikom, mizoginijom, zastrašivanjem, prijetnjama, pa čak i nasiljem. (Ibid, 9)

4.3.5. Indeks održivosti organizacija civilnog društva na Kosovu

- Ukupno 11.232 organizacije registrovane su na Kosovu do kraja 2021. [...] Mnoge organizacije, međutim, nisu aktivne, ali ostaju registrovane zbog nedostatka jasnoće u procesu odjave. Većina registrovanih organizacija su udruženja zasnovana na članstvu, dok ima oko 500 fondacija. (Shaipi 2022, 2)
- Sve OCD moraju imati jasno definisane misije da bi se registrovale. U praksi, međutim, malo OCD se striktno pridržava svojih misija ili strateških planova. Kratkoročno finansiranje projekata, od kojih većina OCD zavisi za finansiranje svojih aktivnosti, ometa kapacitet organizacija za strateško planiranje na srednji i dugi rok. Iako su više od 95 procenata legalno registrovanih OCD na Kosovu udruženja zasnovana na članstvu, nekoliko njih održava sastanke članova koji su propisani zakonom. Nadalje, samo mali broj organizacija ima jasne interne upravljačke strukture ili jasnu podjelu odgovornosti između odbora, menadžmenta, osoblja i članova. Mnoge OCD takođe nemaju jasne smjernice ili procedure za prijavu novih članova, što ograničava rast članstva. Kratkoročni period finansiranja OCD-a takođe podriva sposobnost organizacija da zaposle i zadrže osoblje sa punim radnim vremenom sa stalnim ugovorima. (Ibid, 3)
- USAID i drugi izvori finansiranja vlade SAD-a i dalje su najveći izvor bilateralnog finansiranja koji je dostupan OCD, uz izvore švedske, švajcarske, norveške, danske i holandske vlade. Tokom 2021. godine, USAID je pokrenuo

Citizen Engagement Activity, koja podržava OCD da izgrade izborne jedinice, diversifikuju svoju bazu resursa i partnera i utiču na promjene; program je objavio prve javne pozive za podršku OCD početkom 2022. Angažman za zajedničku akciju (EJA Kosovo) podržava inicijative civilnog društva koje doprinose demokratskom i inkluzivnom društvu na Kosovu. Program, koji sprovodi Kosovska fondacija civilnog društva (KCSF), a sufinansira Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC), Švedska, i Vlada Velikog Vojvodstva Luksemburg, objavila je nekoliko poziva za podnošenje prijedloga u 2021. godini. Globalni fond za angažovanje i otpornost zajednice (GCERF) sa sjedištem u Ženevi nastavio je da obezbjeđuje grantove za OCD na Kosovu usmjerene na deradikalizaciju stranih boraca povratnika. EU je najveći multilateralni finansijer u zemlji. (Ibid, 4)

- Nekoliko lokalnih OCD je u stanju da ispuni zahtjevne standarde potrebne za direktno primanje sredstava od velikih stranih donatora. Stoga su međunarodni donatori u 2021. godini nastavili sa delegiranjem odgovornosti za dodjelu grantova na razvijenije lokalne organizacije za ponovno dodjeljivanje grantova. (Ibid, 5)
- Vladina strategija za saradnju sa civilnim društvom 2019-2023 ostaje formalni kanal za saradnju vlade sa sektorom. Iako je prvi cilj strategije povećanje učešća civilnog društva u kreiranju politika, od usvajanja strategije postignut je mali napredak u ovoj oblasti. (Ibid, 6)
- Watchdog i medijske organizacije poput BIRN-a dobijaju javne informacije putem zahtjeva za pristup informacijama kako bi nadgledali vladinu potrošnju i odluke, procese nabavke i prakse zapošljavanja. Ove grupe često služe kao uzbuđivači o korupciji i drugim vladinim skandalima. OCD takođe saraduju sa institucijom Ombudsmena da unaprijede program zasnovan na pravima i zaštiti marginalizovanih grupa od diskriminacije. (Ibid, 6)
- Veće OCD kao što je KCSF upravljaju resursnim centrima kada je dostupno finansiranje iz grantova; ovi centri prestaju sa radom ili smanjuju aktivnosti kada im ponestane sredstava. Većina posredničkih centara i centara za podršku nudi obuku i usluge OCD-ima besplatno ili po sniženim troškovima, subvencionisanim donatorskim sredstvima. (Ibid, 7)
- Aktivnosti organizacija civilnog društva u Prištini su više pokriveno u medijima nego aktivnosti organizacija u udaljenijim i ruralnim područjima. Općenito,

izvještavanje o OCD je pozitivno i OCD često angažuju medijske organizacije u dugoročna partnerstva kako bi osigurale vidljivost svog rada. (Ibid, 8)

4.3.6. Indeks održivosti organizacija civilnog društva u Sjevernoj Makedoniji

- Prema podacima Centralnog registra Sjeverne Makedonije (CRNM), do kraja 2021. godine u zemlji je registrovano ukupno 14.395 organizacija, od kojih je 8.725 aktivno (Bosilkova-Antovska 2022, 1).
- Ministarstvo pravde je 2021. godine objavilo planove za izmjenu LAF-a u skladu sa Vladinom Strategijom za saradnju i razvoj civilnog društva. Planirane promjene bi uticale na javno dobrobitni status OCD, definiciju političkih aktivnosti, distribuciju i praćenje državnog finansiranja OCD, aktivnosti koje generišu prihode, javno-privatna partnerstva i neformalne grupe. Međutim, do kraja godine nisu pokrenute radne grupe za definisanje i predlaganje konkretnih izmjena LAF-a. (Ibid, 2)
- Iako međunarodna donatorska zajednica priznaje potrebu sektora OCD za izgradnjom kapaciteta, ograničena podrška je dostupna za institucionalni i strateški razvoj, kao što je finansiranje izrade strateških dokumenata, omogućavanje dugoročnog strateškog planiranja ili ciljane obuka osoblja (Ibid, 3).
- Prema podacima CRNM-a, broj OCD-a nastavlja da raste, dok je broj ljudi zaposlenih u sektoru ostao skoro potpuno isti: 2.391 u 2020. i 2.398 u 2021. Kadrovi OCD i dalje predstavljaju problem unutar sektora, posebno na lokalnom nivou, gdje je teško naći kvalifikovano osoblje. Nedostatak dugoročnog finansiranja OCD i nemogućnost da obezbjede konkurentne plate otežava im zadržavanje zaposlenih. Promjenjivost osoblja također je ometala institucionalizaciju radnih procesa. (Ibid, 3-4)
- Državno finansiranje organizacija civilnog društva smanjeno je i na lokalnom i na centralnom nivou 2021. godine. [...] Mnoge opštine ne nude sredstva za OCD. One koje to rade često nemaju propisane procedure za distribuciju fondova i dodeljuju grantove OCD-ima na netransparentan način koji može biti politički motivisan. (Ibid, 4)
- U 2021. godini većina OCD se nastavila u velikoj mjeri oslanjati na stranu podršku; u nekim slučajevima, ovo je nagnalo OCD da implementiraju donatorske programe, a ne da se fokusiraju na svoje ključne misije. Veće

organizacije i dalje imaju veći pristup dugoročnoj finansijskoj podršci, dok su se manje organizacije često oslanjale na kratkoročno finansiranje. Finansijska sredstva EU su i dalje bila široko dostupna, ali njihov zahtjev za sufinansiranjem predstavlja prepreku za neke organizacije, posebno jer država još uvijek ne pruža takvu podršku za sufinansiranje. Nekoliko organizacija je također izvijestilo da finansiranje EU sve više ograničava postotak finansijske podrške koja je dostupna za plate i ljudske resurse, podstičući organizacije da angažuju vanjske konsultante umjesto da koriste i jačaju vlastitu stručnost i kapacitete. (Ibid, 5)

- Akteri civilnog društva bili su samo marginalno uključeni u važne procese konsultacija tokom godine (Ibid, 6).
- OCD obično nisu u mogućnosti da ostvare prihod kroz pružanje usluga. Kako su usluge često vezane za projektne aktivnosti i finansirane od strane stranih donatora, OCD ih pružaju svojim korisnicima besplatno, čak i onima koji nisu socijalno ugroženi. [...] Infrastruktura koja podržava ovaj sektor nije se značajno promijenila u 2021. Kao i u 2020. godini, dok određeni broj subjekata pruža usluge podrške OCD-ima, one su uglavnom finansirane od strane stranih donatora, što postavlja pitanja o dugoročnoj održivosti te podrške (Ibid, 7)
- Resursni centar za civilno društvo finansiran od strane EU, a koji implementira Makedonski centar za međunarodnu saradnju (MCIC), nastavio je da pruža informacije, konsultacije, obuku, besplatne pravne savjete i usluge upravljanja događajima drugim OCD, posebno od koristi manjim OCD (Ibid, 8).
- Nekoliko organizacija nastavilo je da daje grantove lokalnim organizacijama. Civica Mobilitas dodjeljuje institucionalne i male grantove lokalnim organizacijama, dok je UNDP pokrenuo drugu fazu svog ReLOaD projekta u septembru 2021. godine. Zapažen je određeni pad u nivou ponovnog dodjeljivanja sredstava u okviru projekata koje finansira EU. (Ibid, 8)
- Ukupna vidljivost angažmana OCD-a i dalje ostavlja prostor za poboljšanje, posebno u promovisanju većeg razumijevanja javnosti uloge OCD-a u političkim i društvenim procesima (Ibid, 9).

4.4. Kontekst Zapadnog Balkana - izazovan i nepodržavajući ambijent za korjenite promjene i izgradnju društva otpornog na radikalizaciju koji vodi u nasilni ekstremizam

„Zapadni Balkan je područje koje bi moglo eksplodirati na veoma gadan način u budućnosti“, tim riječima je politikolog Francis Fukuyama iskazao zabrinutost za stanje u ovom regionu na 26. konferenciji Foruma 2000 održanoj u Pragu 2022. godine, napominju Čermák, Todorović i Maliqi (2023, 4) naglašavajući da i pored kontinuiranih, poticajnih napora kako međunarodne zajednice, tako i evropske podrške i zalaganja u procesu pristupanja zemalja Zapadnog Balkana EU, u posljednjih 20 godina u ovom regionu se nije desio zapažen napredak u pogledu demokratije (Čermák, Todorović i Maliqi 2023, 4). Region Zapadnog Balkana karakterišu populizam, „davanje lažnih i nerealnih obećanja i jeftinu demagogiju pomoću kojih u ljudima nastoje probuditi „niske“ osjećaje i strasti te tako zadobiti njihovu potporu“ (Šalaj 2012, 55), etnonacionalizam, slabe i nekompetentne institucije, odsustvo vladavina prave i izražena korupcija, koje održavaju status quo u kojem su mnoge marginalizirane grupe „na udaru“, a diskriminacija manjina na osnovu etničke pripadnosti i dalje ključni problem (Čermák, Todorović i Maliqi 2023, 5).

Indeks percepcije korupcije za 2022. godinu (Transparency International BiH, 2023), ocjenjuje stepen percipirane korupcije u javnom sektoru u 180 zemalja i regija u svijetu, a područje Zapadnog Balkana u 2022. godini je među najlošijim u svijetu. Pritom, Bosna i Hercegovina ima najnižu ocjenu u regiji Zapadnog Balkana i bilježi značajni pad po stepenu percepcije korupcije u zadnjih deset godina. Niske ocjene ukazuju da Zapadni Balkan odlikuju izrazito koruptivne vlasti i odsustvo vladavine prava, što, ističe se u izvještaju, podstiče daljne produblјivanje nepovjerenja u državne institucije i otvara prostor političkim elitama da održavaju klimu nestabilnosti i nepovjerenja u javnosti te kontinuitet svoje političke i ekonomske nadmoći, što u konačnici smanjuje potencijal države za prevenciju nasilja, suzbijanje prijetnji i borbu protiv terorizma.

Nedovršena tranzicija u istinski pluralno, demokratsko društvo, neriješeni dugotrajni teritorijalni i etnički sporovi omogućavaju zaoštavanje tenzija, bilo stvarnih ili konstruiranih, te zloupotrebu sigurnosnih strahova i fragmentaciju i socijalnu dezintegraciju (Maliqi 2023). Ako se tome nadoda i „institucionalizacija etničkih podjela u obrazovnom sistemu“ (RAN 2022a, 4), mladim ljudima u presudnim godinama za izgradnju stavova i kulture identiteta se ograničava mogućnost za percipiranje šire slike, razumijevanja uzroka i posljedica, uvažavanja drugih i drugačijih mišljenja. Mnogi mladi na Zapadnom Balkanu „odrastaju u etničkoj izolaciji, [u okruženju] preovladavaju kolektivne traume i doživljavaju stanje „ekstremizam kao

normalan” u svakodnevnom životu, posebno u online prostoru“ (Ibid), što ih čini ranjivim, izloženijim i manje otpornim na radikalizaciju.

U nedavnom obraćanju, Specijalna izvjestiteljica Ujedinjenih naroda za promociju i zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u borbi protiv terorizma, Fionnuala Ni Aolain, izrazila je ozbiljnu zabrinutost „načinima na koji revizionizam, poricanje, polarizacija i retorika iz institucija u Bosni i Hercegovini stvaraju uslove za porast nasilnog ekstremizma i ekstremizma koji vodi ka terorizmu“ (Al Jazeera, 20. januar 2023.).

Zapadni Balkan sa svojom specifičnom demografskom slikom i turbulentnom istorijom karakterističan je po jedinstvenom narativu i podložan prelijevanju tenzija i napetosti i širenju ekstremističkih poruka izvan nacionalnih granica, ističu Kamerford i Dukic (2021, 2) i ukazuju da ekstremističke ideologije na Zapadnom Balkanu „imaju sljedbenike širom regiona koji se u velikoj mjeri poklapa sa jezičkim granicama – etnički albanski svještenici selafije džihadisti sa Kosova takođe imaju uticaj na zajednice u Albaniji i Sjevernoj Makedoniji u kojima se govori albanski jezik, dok zagovornici narativa srpske nacionalne premoći ciljaju srpsku populaciju u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Kosovu i Crnoj Gori“ (Ibid).

4.5. Institucionalne slabosti - prepreka većem angažmanu civilnog društva u prevenciji

radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam

Česti su prigovori na manjkavu pripremu i implementaciju BiH Strategije za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015. do 2020. godine. Profesor na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije u Sarajevu, Armin Kržalić, smatra da „...nije dala zadovoljavajuće rezultate, a ovakve dokumente ubuduće moraju osmišljavati multidisciplinarni timovi na osnovu stvarnih potreba sa terena“ (Srna, 6. juli 2020.). Kako Vijeće ministara BiH nije izdvojilo finansijska sredstva za implementaciju ove Strategije, iz Balkanske istraživačke mreže Bosne i Hercegovine (BIRN BiH) tvrde, „BiH je prepustila stranim vladama i organizacijama da izdvajaju novac za borbu protiv radikalizacije mladih“, dok profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, Sead Turčalo, takav odnos prema ovoj problematici vidi u “odsutnosti svijesti o potrebi da domaće institucije budu vlasnici procesa” (Bljesak, 28. decembar 2018.). OSCE Misija u BiH smatra da je rješenje u izradi i implementaciji lokalnih akcijskih planova usklađenih sa BiH Strategijom i pripadajućim Akcijskim planom jer bi se na taj način stvorili uslovi da domaće institucije i društvo preuzmu odgovornost te osiguraju sredstava za njihovu realizaciju (Bljesak, 28. decembar 2018.).

Turčalo i Veljan (2018, 21) ukazuju da su projekti i aktivnosti za izgradnju suživota, povjerenja i dijaloga u etnički podijeljenom bosansko hercegovačkom društvu velikim dijelom implementirani uz pomoć stranih donacija dok vladajuće politike nisu pokazale stvarni interes, niti zalaganje, što je „otežalo [...] takvim projektima da postignu bilo kakav stvarni učinak“. Od završetka rata BiH je „zabilježila porast tzv. kumulativne radikalizacije, gdje jedna radikalizacija hrani drugu (Ibid, 21), a u kontekstu prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam, i dalje preovladava ista odrednica, „postojeće inicijative uglavnom se pokreću izvana“ (Ibid, 20).

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji analizirao je institucionalni okvir za prevenciju ekstremizma i terorizma i neki od ključnih kritika Strategije Srbije za sprječavanje i borbu protiv terorizma za period 2017 – 2021. godina se odnose na „potrebe da se javne politike zasnivaju na dokazima, tj. temelje na aktuelnim, sveobuhvatnim i kontinuiranim istraživanjima fenomena; da sprovođenje strategija mora da uključi širok spektar relevantnih aktera kao što su civilno društvo, privatni sektor, mediji i druge; da poruke koje dolaze od vladajućih struktura moraju biti jasne, nedvosmislene i snažne u osudi svake forme radikalizacije i ekstremizma; da odgovor na radikalizaciju i ekstremizam mora da obezb[uj]edi uključivanje i obezb[uj]eđivanje jednakih mogućnosti za sve društvene grupe, pa i marginalizovane, isključene i manjinske zajednice; kao i da sprovođenje strategije treba da bude transparentno, fleksibilno i efektivno“ (2022, 34). Odnos vladinih organa prema OCD pogoršan je tokom implementacije strategije što je prepoznatljivo po tome što „otvoreno iskazuju nepov[j]erenje i neprijateljski stav prema c[iv]jelom civilnom sektoru“ (Ibid, 46). Helsinški odbor navodi podatak da su na godišnjem nivou proračunom (strategije) izdvajana minimalna sredstva „od 100.000 do oko 250.000 dinara (850 do 2100 evra) ukupno po aktivnosti“ implementiranoj od strane OCD, „od čega nisu sva sredstva nam[j]enjena za same OCD“ (Ibid, 48), te da preporuke OCD vezane za sprovođenje strategije nisu uzete u razmatranje (Ibid, 47), što je očiti indikator nedostatka istinskog partnerskog odnosa institucija vlasti prema OCD u Srbiji u oblasti prevencije i suzbijanja radikalizacije, ekstremizma i terorizma.

Iako je akcenat albanske nacionalne strategije za borbu protiv nasilnog ekstremizma i pratećeg Akcionog plana na obrazovanju, angažmanu sa vjerskim vođama, socioekonomskim aspektima radikalizacije i komunikativnim alatima koji pretpostavljaju značajnu ulogu civilnog društva, te je prepoznata potreba poboljšanih kapaciteta OCD za izgradnju veće otpornosti zajednice i promociju pozitivnih, alternativnih narativa, niti strategija, niti akcioni plan „ne predviđaju konkretna finansijska sredstva koja će se koristiti za podršku civilnom društvu“, ističu Hide i Llubani (2018, 20-21). Perry (2016, 24) navodi da „nezavisni ispitanici opisuju stepen

konsultacija sa građanskim grupama kao skroman, napominjući da to odražava realnost albanskog upravljanja u širem smislu, pošto dijalog i komunikacija/koordinacija civilnog društva nisu mnogo institucionalizovani“.

Centar za demokratsku tranziciju (CDT) je pratio implementaciju crnogorske Strategije za suzbijanje nasilnog ekstremizma i ocijenio da je njena praktična primjena zakazala, i to naročito u oblasti prevencije. „Vidljiva radikalizacija društva“, ističe se u saopštenju CDT-a (MINA, 23. februar 2018.), je zanemarena, a relevantni akteri nisu poduzeli konkretne napore da se bave tim problemom.

„Nacionalna strategija Kosova za sprječavanje nasilnog ekstremizma i donatorska agenda za borbu protiv nasilnog ekstremizma ne bave se posebnim zabrinutostima koje utiču na zajednice, ali usvajaju pristup „jedne veličine koja odgovara svima“ u borbi protiv nasilnog ekstremizma“, tvrde Jakupi i Kraja (2018, 26) i smatraju da Strategija nije ponudila prilagođena rješenja, a da lokalni akteri nisu participirali niti u kreiranju Akcionog Plana, niti u njegovom provođenju.

Iako se u relevantnim strategijama Zapadnog Balkana ističe neophodnost i značaj učešća lokalnih aktera i civilnog društva u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma, Azinović (2017, 16-18) smatra da je u praksi vidljivo da je fokus pretežno na sigurnosnom aspektu i sugerira da se veća djelotvornost može postići značajnijim učešćem civilnog društva, jačanjem kapaciteta i uloge civilnih aktera, odnosno pomakom koji podrazumijeva primjenu tzv. pristupa cijelog društva umjesto tzv. pristupa cijele vlade.

4.6. Uloga aktera civilnog društva Zapadnog Balkana u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma i primjeri angažmana

Većina izazova sa kojima se OCD suočavaju u zagovaranju su, ističe Maliqi (2023), posljedica njihovih dugotrajnih strukturalnih slabosti. OCD su, napominje, često finansijski zavisne čime je njihova dugotrajnija održivost upitna, ne raspolažu sa dovoljno ljudskih resursa, i generalno nisu međusobno uvezane i koordinirane. I pored toga, tradicionalne organizacije civilnog društva (OCD) koje se bave zagovaranjem demokratizacije društva ulažu velike napore u podizanju svijesti o osjetljivim pitanjima (Maliqi 2020, 22). Njihov potencijal se prepoznaje u njihovom lakšem, manje formalnom pristupu pri širenju znanja i promoviranju nenasilja i pozitivnih narativa s ciljem jačanja društvene homogenosti u zajednici (Prislan et al. 2020, 228). U tom smislu je značajna uloga OCD-a u izgradnji i unaprjeđenju socijalne (društvene)

kohezije kao društvenog izazova koji zahtijeva adekvatan, sistemski pristup i podrazumijeva dobro pozicionirane OCD koje agilno zagovaraju opciju jednakih prava i mogućnosti za sve i tako doprinose umanjenju razlika i podjela u društvu koje dovode do ranjivosti i marginalizacije pojedinaca ili grupa. Vijeće Europe definira socijalnu koheziju kao „sposobnost društva da osigura dobrobit svih svojih članova - svodeći nejednakost na najmanju moguću mjeru i izbjegavajući marginalizaciju - da upravlja razlikama i podjelama te da svim svojim članovima osigura priliku za postizanje dobrobiti. Socijalna kohezija je politički koncept na kojem se temelji ispunjavanje tri ključne vrijednosti [...] ljudska prava, demokracija i vladavina prava (Vijeće ministara Vijeća Europe 2010, 2).

OSCE u vodiču pod naslovom *Uloga civilnog društva u prevenciji i suprotstavljanju nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koja vodi u terorizam: Vodič za jugoistočna Evropu (2018, 10)* smatra da su „akteri iz sfere civilnog društva često [...] dobro pozicionirani, uživaju kredibilitet i raspolažu znatnim iskustvom u radu sa specifičnim grupama, što im olakšava da prepoznaju i odgovore na osjećaj nepravde zbog kojeg pojedinci postaju podložniji utjecaju grupa nasilnih ekstremista“. U brošuri *Prevencija i borba protiv nasilnog ekstremizma SVI IMAJU ULOGU*, OSCE Misija u BiH (2016), podvlači da je potencijal civilnog društva u cjelini, sa naglaskom na nevladine organizacije i udruženja, medije, vjerske zajednice, zapostavljen i neiskorišten u smislu doprinosa razvoja sigurnosnih politika i strategija, te da napredak u oblasti prevencije i borbi protiv nasilnog ekstremizma uveliko zavisi od priznavanja, ali i podrške civilnom društvu u različitim aspektima njihovog preventivnog djelovanja. Prednosti se prepoznaju u njihovoj kompetentnosti i nepristranom, stručnom analiziranju sigurnosnog aspekta i faktora koji doprinose ili mogu uzrokovati radikalizaciju koja vodi u nasilni ekstremizam, savjetodavnoj ulozi pri izradi relevantnih strategija, planova i aktivnosti, podizanja osviještenosti relevantnih institucija i društva generalno o fenomenima radikalizacije i nasilnog ekstremizma i opasnostima njihove prisutnosti i širenja, zatim unapređenju komunikacije sa ranjivim, marginaliziranim grupama u društvu, prvenstveno sa mladima, koji se smatraju osjetljivim na nasilne ekstremističke indoktrinacije, te povezano s tim, u implementiranju osmišljenih kampanja protiv govora mržnje te podsticanja i afirmacije kontranarativa, tj. pozitivnih primjera među mladima.

„Iako je od suštinskog značaja da se izbjegne prekomjerno pojednostavljivanje nasilnog ekstremizma kao vjerskog fenomena ili problema [vezanog] za određenu vjersku grupu“ (Ibid), napori vjerskih vođa i vjerskih zajednica mogu učiniti mnogo na minimiziranju pojave i širenju nasilnog ekstremizma 'u ime svoje vjere' jasnim ograđivanjem od, diskreditiranjem i osudama takvih pojava, preventivnim radom sa pojedincima koji su pod rizikom od radikalizacije, uz

kontinuirano zagovaranje svim religijama zajedničkih vjerskih uvjerenja i vrijednosti koja se kose sa isključivim i netolerantnim odlikama nasilnog ekstremizma.

Istovremeno, promicanje svjesnosti o opasnostima nasilnog ekstremizma i terorizma i zagovaranje tolerantnog i inkluzivnog društva zahtijeva unaprjeđenje znanja, razvijanje i razmjenu iskustava i dobrih praksi, poboljšanje komunikacijskih i medijskih vještina, kao i saradnju i umreženost aktera civilnog društva, od nevladinih organizacija, vjerskih organizacija, akademije, stručnjaka civilnog društva, medija i ostalih u prevenciji širenja radikalnih sadržaja koji potiču nasilje. Posebnu pažnju treba posvetiti radu sa mladima, jer se oni smatraju najosjetljivijim i najugroženijim na radikalizaciju i ekstremističke ideologije (Kusyová et al. 2021, 12). „Dinamika ekstremističkih grupa je takva da nude mladim ljudima osjećaj pripadnosti, ispunjenosti, uključenosti, jednakosti, dostojanstva i svrhe“ (Kreso et al. 2019, 3), što predstavlja veliki rizik, a time i izazov u smislu razvoja efikasnih metoda i stvaranja povoljnog okruženja kojim će se smanjiti privlačnost nasilnog ekstremizma i terorizma.

Svjetska pandemija COVID-19 i nametnuta socijalna izolacija doprinijeli su da ljudi, uglavnom mlađa populacija, provode još mnogo vremena na društvenim mrežama, što je povećalo rizike izloženosti nasilnoj ekstremističkoj propagandi i terorističkom sadržaju na internetu. Ljudi se ne rađaju sa mržnjom prema drugima i drugačijima, ali se „njihova uvjerenja grade i učvršćuju kroz propagandu koja se često pojačava narativom koji izaziva strah, poluistinama ili uprošćavanjem činjenica“ (Kusyová et al. 2021, 66).

Internet je moćno sredstvo širenja radikalnih sadržaja i regrutiranja ekstremista, naročito mlađe populacije. Mnoga istraživanja ukazuju da je proces radikalizacije umnogome olakšan savremenim komunikacijskim tehnologijama, te da terorističke organizacije vrlo efikasno koriste online platforme, internet i društvene mreže za radikalizaciju, indoktrinaciju i regrutaciju novih članova. Azinović i Jusić (2015, 50) navode podatak da je „[p]rema nekim procjenama, samo unutar ISIL-a početkom 2015. godine bilo je oko 25.000 registriranih Twitter adresa s kojih je sedmično u prosjeku, poslano oko 200.000 poruka. Takva komunikacija između fronte i populacijske baze pogodna za radikalizaciju i vrbovanje bez presedana je u povijesti. Zbog toga većina sigurnosnih agencija još uvijek nije ni tehnološki ni stručno osposobljena pratiti i analizirati ovaj proces. Bosna i Hercegovina po tome ne predstavlja poseban izuzetak“.

Jačanje rezistentnosti pojedinaca i društva, naročito mladih kao najranjivijeg dijela društva, na „narastajuće prijetnje poput [...] ekstremističke propagande i radikalističkih ideja na internetu, hibridnih i ideološki motivisanih prijetnji“ (Pejanović 2019) moguće je njihovim uključivanjem

u aktivnosti i projekte koji osnažuju njihove potencijale, potiču dijalog i kritičko mišljenje, te doprinose izgradnji pozitivnih alternativa koje su u suprotnosti sa radikalizacijom koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam.

Govor mržnje, naročito potaknut etničkom različitosti, je veoma zastupljen u regionu Zapadnog Balkana (Liegl i Wladasch 2020, 5). Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI) u Preporuci br. 15 o opštoj politici o borbi protiv govora mržnje usvojenoj u decembru 2015. godine (ECRI 2015, 3) definira govor mržnje kao „zagovaranje, promocija ili podsticanje, u bilo kojem obliku, blaćenja, mržnje ili demonizacije osobe ili grupe osoba, kao i uznemiravanje, napadi, negativna stereotipizacija, stigmatizacija ili prijetnje usmjerene na tu osobu ili grupu osoba te opravdavanje svih ovih navedenih oblika izražavanja po osnovu {percipirane} “rase”, boje kože, nacionalnog ili etničkog porijekla, starosne dobi, invaliditeta, jezika, vjere ili uvjerenja, pola, roda, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i drugih ličnih karakteristika ili statusa“.

U Preporuci ECRI podsjeća na važnost razvoja demokratskog, slobodnog, tolerantnog društva u kojem se poštuju ljudska prava i slobode svih ljudi, kao i vladavina zakona, te da pravo na slobodu mišljenja i govora, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, nije neprikosnoveno pravo. Govor mržnje ima razne oblike i manifestacije, a govor kojim se u javnom prostoru podržava, podupire i potiče druge na „nasilje, zastrašivanja, netrpeljivosti ili diskriminaciju“ (ECRI, 4) prema pojedincima ili grupama po bilo kojem osnovu je najpogubniji i treba biti sankcioniran. Kako ne postoji univerzalno prihvaćena pravna definicija govora mržnje (Liegl i Wladasch 2020, 5), angažman šire društvene zajednice, od vjerskih zajednica, medija, nevladinog sektora je neophodan za uočavanje ove pojave u zajednici, za jačanje otpornosti na njegov uticaj i širenje izgradnjom kontranarativa kojim će se onemogućiti ili diskreditirati njegov štetan uticaj, naročito na marginalizirane i ranjive pojedince i grupe „koje su na meti govora mržnje, [u opasnosti od] rizika od otuđenja i radikalizacije“ (ECRI 2015, 4).

4.6.1. Identificiranje pokretača radikalizacije i nasilnog ekstremizma

Izuzetan značaj u prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma i terorizma predstavlja poznavanje pokretača radikalizacije i ekstremnog nasilja na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou. Istraživanja akademske zajednice i stručnjaka iz civilnog društva su neophodni jer doprinose sistemskom i prilagođenom pristupu i boljim rezultatima. Područje Zapadnog Balkana ima svoje specifične historijske, kulturne, političke i društvene karakteristike koje se moraju uzeti u obzir prilikom identifikacije generalnih pokretača radikalizacije i ekstremnog nasilja i faktora ranjivosti. OSCE (2019, 14) ističe da vlasti na Zapadnom Balkanu nasilni ekstremizam i radikalizaciju koja vodi u terorizam percipiraju „isključivo u okviru islamističkog nasilnog ekstremizma, uglavnom ignorišući nasilje koje uzrokuju krajnja desnica ili drugi ekstremisti“, te ukazuje na oskudan stepen povjerenja između građana i nedovoljno razvijenih institucija vlasti, veoma politiziranu administraciju, limitirane kapacitete i stručnost nadležnih institucija i organizacija, kontinuirane međuetničke i religijske napetosti, kao i činjenicu da su preventivni naponi u regionu uglavnom nepovezani i nesistematični.

Pojedine organizacije civilnog društva iz regije Zapadnog Balkana su prepoznale značaj utvrđivanja faktora rizika i pokretača nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam na pravovremeno i efikasno preventivno djelovanje. Azinović (2016, 88-89) naglašava značaj napora usmjerenih na prevenciju nasilnog ekstremizma koji se manifestovao u odlascima na strana ratišta, kao i inicijative i finansijsku podršku mnogih međunarodnih organizacija i fondacija u toj oblasti. Međutim, smatra da oslanjanje na rješenja koji dolaze izvana ne mogu biti najuspješniji odgovor iz sljedećih razloga: „(1) uglavnom su bazirane na pretpostavljenom, a ne stvarnom i prethodno istraženom stanju, (2) ne prepoznaju specifičnosti lokalnog konteksta, (3) ne koriste dovoljno niti uvažavaju dostupna lokalna znanja. U složenim domaćim okolnostima takvi propusti mogli bi proizvesti više štetnih posljedica: (1) usmjeriti napore na pogrešne sredine, ciljane skupine i uzroke radikalizacije, (2) ugroziti autentične napore za suzbijanje radikalizacije koji se poduzimaju u lokalnim zajednicama, (3) stvoriti dojam da je prevencija radikalizacije u nasilni ekstremizam novo i neželjeno međunarodno uplitanje u unutrašnje stvari BiH, usmjereno protiv samo jedne identitetske zajednice“ (Ibid). Uvažavanje i podrška lokalnih zajednica u prepoznavanju procesa radikalizacije koji bi mogao prerasti u nasilni ekstremizam „o kojem još uvijek ne znamo dovoljno“ (Ibid), te pokretanje inicijativa prilagođenih lokalnom kontekstu, Azinović vidi kao najefikasnije rješenje.

Udruženje „Atlantska inicijativa“ (AI) iz Bosne i Hercegovine, „jedan od najvažnijih lokalnih think tankova koji se bave ovom temom“ (Kapidžić et al. 2020, 10), pridaje izuzetnu važnost istraživanju pokretača nasilnog ekstremizma kako u BiH, tako i u regiji Zapadnog Balkana te svojom ekspertizom i širenjem znanja, saradnjom sa širokim spektrom institucija na svim nivoima, kao i relevantnim nevladinim organizacijama, kontinuirano pruža veliki doprinos u oblasti prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizacije koja vodi u terorizam. Analizom faktora povezanih sa „procesom radikalizacije, krajnje desnog ekstremizma, i stranih terorističkih boraca i njihovih obitelji“ (AI 2022) doprinosi jačanju institucionalnih kapaciteta BiH u oblasti sprječavanja nasilnog ekstremizma u BiH i djelotvornijem odgovoru na te izazove. U tom pogledu treba istaknuti, pored ostalih značajnih radova AI, da su istraživači AI autori dviju studija na temu odlazaka bosanskohercegovačkih građana na ratišta u Siriju i Irak (*Zov rata u Siriji i bosanskohercegovački kontingent stranih boraca* (2015) i *Novi zov rata u Siriji i bosanskohercegovački kontingent stranih boraca* (2016)), u kojima su „istraživali ključne trendove i obrasce, analizirajući otvorene izvore, kao i policijske i obavještajne izvore. Zaključili su kako se vjeruje da je maksimalno 950 osoba sa Zapadnog Balkana otputovalo u Siriju i Irak od kraja 2012. pa do kraja 2016. godine, uključujući 230 muškaraca i žena porijeklom iz BiH“ (Turčalo i Veljan 2018, 7). AI kontinuirano radi na intenziviranju istraživačkih kapaciteta. U tom smislu je u okviru projekta implementiranog uz podršku Ambasade Kraljevine Norveške u BiH pod nazivom „Prevencija radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma“, omogućila zainteresiranim i naprednim studentima da prođu stručnu obuku o istraživanju online nasilnog ekstremizma u BiH i Zapadnom Balkanu, steknu potrebna znanja, istraživačke vještine i alate i da postanu dio AI istraživačkog tima (AI 2022).

Značaj istraživanja su prepoznale i neke druge OCD, poput Foruma MNE, Resolve mreže, Kosovskog centra za sigurnosne studije i Američkog instituta za mir koji su organizirali radionicu u saradnji sa nacionalnim koordinatorom za borbu protiv nasilnog ekstremizma Crne Gore sa namjerom jačanja međusobne koordinacije i saradnje, dijeljenja stečenih saznanja o faktorima rizika nasilne radikalizacije na lokalnom i nacionalnom nivou, te planiranju neophodnih koraka vezanih za istraživanje u oblasti nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu (Pejanović 2019). Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je nevladina organizacija koja ima više od dvije decenije iskustva u istraživanjima o „razlozima, rizicima, štetnim posljedicama, te prevencijom nasilnog ekstremizma“ (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2020, 3) i kontinuirano upozorava na opasnosti i štetne posljedice nacionalističke ideologije te „i dalje nastavlja da analizira, i dekonstruiše stare/nove forme i izraze ratne nacionalističke

ideologije u cilju prevencije novog kruga nasilja bilo ka sus[j]ednim zemljama, bilo ka nesrpskim i nepravoslavnim v[j]erskim zajednicama u Srbiji“ (Ibid).

4.6.2. Uloga vjerskih zajednica u jačanju svijesti o opasnostima i štetnosti radikalnih tumačenja islama

„Uz obitelj, imami su često najmoćnija prepreka ideološkoj radikalizaciji i uvlačenju, posebno mladih ljudi, u krugove kojima dominira svedeno i anakrono shvaćanje svijeta i islama“ (Azinović 2016, 97).

Husein ef. Kavazović, Reisu-l-ulema Islamske zajednice (IZ) u BiH, je u govoru o iskustvima Islamske zajednice u BiH u prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizma (2017, 4) istakao „... postojanje raznih vrsta vjerskih radikalizama i ekstremizama kojima je naša zajednica, ali, i društvo u cjelini, jako izloženo.“, te da je IZ u BiH izradila strategiju rada sa mladima iz svoje zajednice i implementirala nekoliko projekata pod nazivom „Rad sa mladima na njihovom pravilnom usmjeravanju i prevenciji bolesti ovisnosti, nasilja i ekstremizma“ uz finansijsku podršku Norveške ambasade u BiH. Pored edukacije imama i omladine o raznim vrstama ovisnosti, vjerskih ekstremizama i ideologija, te organizacije „Kampa za mlade lidere“ kroz koji su prošli omladinci iz BiH, projekat je rezultirao i izdavanjem publikacije o „zloupotrebi djece i omladine na internetu“.

U cilju uspostavljanja systemske prevencije nasilnog ekstremizma i radikalizma u raznim područjima BiH, naročito u onim u kojima je faktor rizika za radikalizaciju mladih veći, IZ u BiH je realizirala projekat "Prevencija radikalizacije koja vodi ka nasilnom ekstremizmu kod mladih" pod pokroviteljstvom Specijalnog predstavnika Evropske unije u BiH, u kojem je 25 imama iz BiH učestvovalo na seminaru koji su vodili stručnjaci, univerzitetski profesori i analitičari na temu prevencije radikalizma i ekstremizma (Preporod, 20.02.2018). Druga obuka u sklopu ovog projekta pod nazivom "Napredno roditeljstvo", organizovana je za 25 imama koji su prošli prvi dio obuke te roditelje u cilju poboljšanja sposobnosti roditelja da blagovremeno uoče riziko faktore koji bi mogli uticati na razvoj devijantnih ponašanja, „posebno onih koja mogu voditi ka pojavi ideološke i političke radikalizacije koja često uključuje i nasilni ekstremizam“, te jačanja međusobne saradnje i zajedničkog preventivnog djelovanja imama i roditelja (Preporod, 23.03.2018). Pored toga, uz podršku OSCE-a, IZ je „organizirala obuke za više od 1.000 imama i razvila online modul o nasilnom ekstremizmu, zločinima iz mržnje i diskriminaciji“ (Turčalo, Veljan 2018, 20).

Vjerski osjećaji i uvjerenja, iako nevidljivi i neopipljivi, smireni u umovima i srcima ljudi, snažno utječu na djelovanje pojedinaca i zajednica, na društvene trendove i tokove, na rast i razvijanje tradicija i civilizacija. Zbog svoje neslućene moći često su zloupotrebljavani, pa i na ovim našim prostorima. U ime vjere i pod vjerskim simbolima vršeni su čak i najokrutniji zločini. [...] Istinska religija nadilazi nesporazume i sve kulturne i socijalne predrasude ograničenog ljudskog uma. Želimo da na autentičnoj duhovnosti, ispravnom razumijevanju vjere i njenom dosljednom življenju, mijenjajući nabolje i čovjeka i svijet, gradimo trajni mir na ovim prostorima.

Ovim riječima se dekan Fakulteta islamskih nauka, Zuhdija Hasanović, (Katolička Tiskovna Agencija, 18.4.2018.) obratio na svečanosti povodom prve generacije studenata zajedničkog master programa "Međureligijski studiji i izgradnja mira", zajedničkog programa tri teološka fakulteta u Bosni i Hercegovini: Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu te Pravoslavni bogoslovski fakultet „Sveti Vasilije Ostroški“ u Foči. Podržan od Međunarodne humanitarne i razvojne agencije (CRS) i tri najveće vjerske zajednice u BiH, program omogućava generacijama mladih ljudi da se upoznaju sa drugim religijama i njihovim ideološkim tumačenjima, steknu umijeće međuvjerskog i međukulturalnog otvorenog dijaloga i saradnje u cilju prevencije konflikata unaprjeđenjem razumijevanja, tolerancije i mirnog suživota u bosanskohercegovačkom društvu.

Tokom razgovora u Bijeloj kući u aprilu 2018. godine (MINA, 26. april 2018), Reisu-l-ulema Islamske zajednice (IZ) BiH je istakao da je ne samo u BiH, nego i u regiji uočljivo djelovanje destabilizirajućih ekstremnih nacionalističkih grupa, te da je IZ BiH inicirala niz programa i aktivnosti kojima ukazuje na opasnost i štetnost od izvitoperenog tumačenja vjere, zagovaranja isključivosti i nasilja, pojave prisutne (i) unutar muslimanske populacije u BiH.

U tom smislu, a obzirom na uočeni trend uključivanja mladih u razne nevladine organizacije, u sklopu projekta „Islamska zajednica u suočenju sa raznim vrstama ideologija“, IZ je organizovala kamp za studente iz cijele BiH pod nazivom “Mladi i izazovi savremenog svijeta” kako bi se mladima ukazalo na djelovanje nekih nevladinih organizacija koje propagiraju radikalne ideologije suprotne umjerenom učenju islama u BiH (Medžlis Islamske zajednice Kalesija, 15. maj 2017). Obuka je imala za cilj osposobiti mlade da prepoznaju takve negativne ideologije, ojačati njihovu otpornost i sposobnost da se odupru uticaju spornih organizacija i grupa sticanjem znanja o procesu radikalizacije u nasilni ekstremizam, faktorima koji je

pokreću i podržavaju, značaju prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam, kao i vještinama komunikacije, medijske pismenosti, te dijaloga i nenasilnog rješavanja sporova.

Međureligijsko vijeće u BiH, nevladino udruženje koje okuplja četiri najveće vjerske zajednice u BiH, daje svoj doprinos prevenciji radikalizacije kroz poticanje dijaloga između mladih ljudi privrženih njihovim crkvama i vjerskim zajednicama radi sticanja pozitivnih saznanja i iskustava i afirmiranja konstruktivnih i stimulativnih narativa u svojim zajednicama. Kao sastavni dio programa Bosnia and Herzegovina Resilience Initiative (BHRI), projekat “Vjerski službenici i mladi protiv govora mržnje”, provedenog od strane Međureligijskog vijeća u BiH pod pokroviteljstvom Međunarodne organizacije za migracije (IOM), mladim ljudima iz različitih vjerskih zajednica pruža priliku da steknu neophodna znanja o upotrebi medija i društvenih mreža za promoviranje inicijativa i aktivnosti koje potiču i unaprjeđuju međureligijski dijalog i saradnju, te pokrenu rad međureligijskih timova srednjoškolaca i studenata u svojim zajednicama (Međureligijsko vijeće BiH, 17. mart 2020.). Kroz zajedničko djelovanje ovi mladi ljudi bolje upoznaju druge običaje i tradicije, razvijaju međusobno povjerenje, pronalaze zajedničke vrijednosti i motive, jačaju koheziju svojih zajednica gradeći tako otpornost na privlačnost radikalizacije koja vodi u nasilne oblike.

2014. godine ogroman broj stranih boraca sa Kosova se uključio se u ratove u Siriji i Iraku, a Kosovo je u jednom trenutku imalo oko 300 boraca koji su učestvovali u ovim ratovima što je rangiralo Kosovo u vrh ljestvice zemalja sa najvećim brojem stranih boraca po glavi stanovnika u Evropi (Demjaha 2018, 12). U izveštaju „Pouke iz pozitivnih slučajeva opština Podujeva i Suve Reke“, kao dio programa „Sa participativnom demokratijom za Kosovo bez radikalizma“, konzorcijum šest nevladinih organizacija (ATRC, KIPRED, BIRN, SPRC, KCBS i D+) je proveo istraživanje u cilju utvrđivanja faktora koji su doprinijeli uspješnoj prevenciji radikalizacije i nasilnog ekstremizma u opštinama Podujevo i Suva Reka u kojima je zabilježen relativno mali broj stranih boraca ili ga nije bilo, za razliku od opština Kačanik i Hani iz kojih je odlazak mladih u Siriju i Irak bio relativno veliki. Ustanovljeno je razlozi nisu socio-ekonomske prirode iako se smatraju jednim od osnovnih faktora radikalizacije na Kosovu, pošto su analize ukazale da ne postoje značajne razlike po tom osnovu u četiri promatrane opštine. Istraživanjem se ustanovio da je faktor koji je doprinio uspješnoj prevenciji radikalizacije angažman Vijeća Islamske zajednice (KBI) na jačanju svjesnosti građana ne samo tokom molitvi, već i kroz organizaciju raznih skupova, obraćanja u školama, te putem medija, na kojima su upozoravali na štetnost i opasnost organizacija i pojedinaca koji propagiraju radikalno tumačenje islama. Otpornost ovih dviju lokalnih zajednica je rezultat, ističe se, snažnog otpora KBI prema Islamskoj zajednici Kosova (BIK) u slučaju postavljanja

imama ili službenika koji su provjereno bili uključeni u propovijedanje radikalnih oblika islama. (Demjaha 2018, 5-6)

Međuvjerski institut (IRI) je nevladina, neprofitna organizacija sa sjedištem u Tirani. IRI se zalaže za razvijanje demokratskih vrijednosti, tolerancije, međusobnog poštovanja i povjerenja među pripadnicima različitih vjerskih zajednica koje koegzistiraju u Albaniji. Planira, promovira i implementira aktivnosti kojim se afirmiraju vrijednosti tolerancije i suživota. Pruža podršku jačanju uloge žena i mladih, te unaprjeđuje međureligijski dijalog što doprinosi smanjenju predrasuda i stigmatizacije. Nadalje, potiče izgradnju kritičkog mišljenja, te veće transparentnosti i saradnje sa drugim akterima u zajednici u cilju jačanja civilnog društva i intenzivnije uloge u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma (IRI n.d.).

4.6.3. Potencijal i angažman mladih u jačanju otpornosti na radikalizaciju na Zapadnom Balkanu

Značaj uloge i potencijala mladih ljudi u izgradnji tolerantnog i inkluzivnog društva otpornog na štetne uticaje radikalizacije koja vodi u nasilne manifestacije je veliki. Humanity in Action Bosna i Hercegovina (HIA BiH), članica međunarodne mreže organizacija iz Evrope i SAD-a koja radi na jačanju pomirenja i izgradnji otpornosti na (nasilnu) radikalizaciju, je prepoznala potencijal mladih ljudi, studenata i stručnjaka različitih profila u afirmaciji ljudskih prava i izgradnji pomirenja, suživota i tolerancije između etničkih i vjerskih zajednica (Kusyová et al. 2021, 3). HIA BiH je u partnerstvu sa još tri nevladine think-tank organizacije s područja Zapadnog Balkana, albanskim Helsinškim komitetom (Albanian Helsinki Committee), InnovActiv centrom za socijalno unapređenje (InnovActive Centre for Social Improvement) iz Kosova, i Horizon Civitasom iz Sjeverne Makedonije provela istraživanje u sklopu jednoipogodišnjeg projekta pod nazivom “Jačanje otpornosti mladih na radikalizaciju na Zapadnom Balkanu” koji je implementiran u periodu jesen 2018. do proljeća 2020. godine uz podršku slovačke razvojne pomoći – SlovakAid, ambasade Kraljevine Holandije u Skoplju i International Višegrad fonda. Kao cilj projekta se navodi iznalaženje modusa za prevazilaženje negativne pojave radikalizacije mladih na Zapadnom Balkanu putem mobiliziranja mladih aktivista koji su zainteresirani za poboljšanje uslova mladih u svojim zajednicama i jačanje svijesti o važnosti dijaloga, isticanja zajedničkih vrijednosti i poboljšanja društvene kohezije uz poštivanje vjerskih, etničkih i kulturnih specifičnosti (Skendaj et al. 2020, 7). Projekt je mapirao stavove i viđenja mladih ljudi o radikalizaciji i nasilnom ekstremizmu, kao i njihovu ulogu u prevenciji tih pojava na temelju terenskog istraživanja provedenog sa fokus grupama mladih iz odabranih srednjih škola, omladinskih klubova, univerziteta, te razgovora sa predstavnicima

zajednica, od vjerskih vođa, nastavnika, predstavnika OCD-a i stručnjaka iz državne administracije koji rade sa mladima. Naredna faza projekta se odnosila na jačanje potencijala, znanja i vještina odabranih mladih lidera iz rizičnih i marginaliziranih zajednica neophodnih za rješavanje problema radikalizacije u njihovim zajednicama, među svojim prijateljima i vršnjacima, dok se zadnja faza projekta odnosila na izradu motivacijskih videa za mlade i provođenje informativne kampanje putem online društvenih mreža i platformi (Ibid, 8).

Savremene online komunikacije, društvene mreže i web platforme, naročito u vrijeme COVID-19 pandemije, povećale su izloženost svih, naročito mladih ljudi, štetnim radikalnim sadržajima. Prepoznavši opasnosti i rizike od (nasilne) radikalizacije u online sferi, HIA je pokrenula projekat, podržan od Anna Lindh Fondacije, s ciljem unaprjeđenja prevencije online radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam. Internet nudi lak i brz pristup ogromnim količinama informacija, koje se vrlo često uzimaju zdravo za gotovo, bez dublje analize, provjere, preispitivanja informacija i njihovih izvora. Cilj projekta je „ojačati otpornost mladih ljudi iz ranjivih zajednica protiv radikalizacije i ekstremizma mobiliziranjem i aktiviranjem u njihovim zajednicama kroz jačanje kritičkog mišljenja i podizanja svijesti o online dezinformacijama“ (Kusyová et al. 2021, 2). U fokusu projekta je uspostavljanje i razvoj mreže angažiranih i osposobljenih mladih ljudi koji će nakon obuke o vještinama kritičkog promišljanja, razvoja digitalne pismenosti, prepoznavanja i sticanja otpornosti na dezinformacije u online sferi, dijeliti stečena znanja i podizati svijest o opasnostima online radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam u svojim zajednicama i tako aktivno doprinosti umanjenju njenog štetnog uticaja (Kusyová et al. 2021, 2).

4.6.4. Mediji i izvještavanje o kompleksnoj tematici radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma

Objavljivanje lažnih vijesti i manipulacije javnog mijenja nisu novina, međutim, ogromna količina i brzina širenja (dez)informacija putem društvenih mreža i brojnih mobilnih aplikacija su „izazov bez presedana“, ističu Nenadić i Vučković (2021, 3) i navode za primjer istraživanju Eurobarometra provedenog 2019. godine koje je pokazalo da „više od polovice ispitanika u Europskoj uniji najmanje jednom tjedno ili pak češće susreće se s objavama za koje smatraju da pogrešno predstavljaju stvarnost ili su netočne“. Ovakav generalni trend se odražava i na problematiku online radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam, jer koliko god velika brzina prenosa i lakša dostupnost informacijama imaju očite, pozitivne učinke, istovremeno je internet znatno olakšao komunikaciju organizacijama i grupama koje plasiraju

radikalne sadržaje i zagovaraju mržnju i isključivost u svrhu ostvarivanja svojih (patoloških) ciljeva.

Indikativan je podatak da je tokom kampanje “STOP! Govor mržnje 2018” Vijeće za štampu i online medije u BiH „registriralo je 2.544 slučaja govora mržnje. Izdato je preko 926 upozorenja, a obrisano preko 1.300 komentara koji sadrže govor mržnje“ (Vijeće za štampu u BiH, 2019). Ove brojke su jasan pokazatelj da se virtualni, online prostor zloupotrebljava u svrhu zastrašivanja, omalovažavanja, stigmatiziranja, etiketiranja i da se govor mržnje koji poziva na diskriminaciju po bilo kom osnovu ili nasilje treba spriječiti ili barem umanjiti njihov negativan učinak. Kako bi ukazalo na značaj ovog problema i kontinuirano i aktivno doprinio njegovom rješavanju, Vijeće za štampu je saradnji sa Institutom za izvještavanje o ratu i miru i Media Content Management pokrenuo kampanju – “STOP! Govor mržnje 2019”, projekat podržan od IOM i USAID (Ibid). Iskorak je napravljen time što je dvadeset online oglašivača dalo suglasnost da monitori Vijeća za štampu i partnera vrše monitoring sadržaja na njihovim portalima i vidljivo označavaju i ukazuju na neprimjerenost sadržaja, te u slučaju izuzetno zabrinjavajućih i alarmantnih objava imaju pravo uklanjanja štetnog materijala i zabrane pristupa objaviteljima.

Vijeće za štampu u Bosni i Hercegovini je pod pokroviteljstvom OSCE Misije u BiH 2019. godine izradilo brošuru *Izveštavanje o terorizmu i nasilnom ekstremizmu: smjernice za novinare* (Vijeće za štampu u BiH, 2020). Brošura nudi preporuke za medije, set alata i standarda za profesionalno izvještavanje razvijenih na osnovu zaključaka OSCE-ove konferencije "Mediji i terorizam" održanoj godinu dana ranije. Dodatno je potvrđena važna uloga medija u prevenciji nasilnog ekstremizma i terorizma, jer su mediji „nezaobilazan kohezioni faktor između različitih dijelova društva“ (Ibid). Istovremeno, ovaj dokument ukazuje na posebnu odgovornost i obavezu medija kada je u pitanju izvještavanje o kompleksnoj tematici radikalizacije, nasilnog ekstremizma i terorizma. Mediji utiču na stavove, mišljenja i emocije javnosti, a posljedice neprofesionalnog, neetičkog i oportunističkog informisanja su ozbiljne. Ono može prouzročiti destabilizaciji odnosa u društvu, zaoštavanje tenzija, netoleranciju, stigmatizaciju, jačanje nepovjerenja i bojazni, što potvrđuje značaj ovakvog pristupa i saradnje sa medijima i novinarima, jer je ukazivanje na potrebu te podrška kompetentnog i savjesnog plasiranja vjerodostojnih, pouzdanih i objektivnih činjenica vezanih za fenomene nasilnog ekstremizma i terorizma imperativ.

4.6.5. Doprinos žena u prevenciji ekstremističke radikalizacije

Pleides je nevladina organizacija koju su oformile žene u Sjevernoj Makedoniji koje su aktivne u borbi protiv nasilnog ekstremizma (RAN 2021). Pleides je članica globalne mreže „MotherSchools“ i implementira projekat pod nazivom „Škola za majke: Roditeljstvo za mir“. Ove žene, majke, imaju važnu ulogu u domeni prevencije u svrhu zaštite svojih porodica i zajednice od ekstremističkih ideologija. Kao i ostali članovi mreže, nakon obuke na teme o roditeljstvu, komunikaciji, „push“ i „pull“ faktorima radikalizacije, prijetnjama sa kojima se mladi mogu suočiti stečeno znanje i iskustvo primjenjuju u radu u zajednici sa drugim majkama i na taj način proširuju svijest o opasnostima ekstremističkih ideologija i doprinose jačanju otpornosti mladih, porodica i zajednice na ekstremističke indoktrinacije (Pleides n.d.). U isti projekat uključen je i crnogorski Forum MNE u partnerstvu sa austrijskom organizacijom „Žene bez granica“ (Women without Borders) sa namjerom „senzitivisati majke za prevenciju i suzbijanje ekstremnog i nasilnog ponašanja kod mladih“ (Forum MNE 2021).

Veliki potencijal žena u osmišljavanju i realizaciji različitih inicijativa u široj zajednici je često zanemaren i neiskorišten (Prislan et al. 2020, 237), jer se njihova uloga u oblasti prevencije, iako neporecivo važna, uglavnom povezuje sa figurom majki i supruga, tj. kroz prizmu tradicionalne uloge žene u porodici.

4.6.6. Građanski aktivizam, inicijative u lokalnim zajednicama

Postizanje društvene kohezije, nasuprot raznim diskriminacijama, nejednakostima i marginalizaciji pojedinaca ili grupa zahtijeva ozbiljan angažman cijele zajednice, kako vlasti i nadležnih institucija, tako i civilnog društva kao društvenog korektiva i pokretača inicijativa koje zagovaraju i aktivno doprinose poštivanju ljudski prava i tolerancije. Zahvaljujući podršci Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini koja je pokrenula projekat pod nazivom *Prevencija i borba protiv incidenta motivisanih predrasudama i mržnjom*, od 2014. godine do danas formirane su Koalicije za borbu protiv mržnje u 31 lokalnoj zajednici širom BiH i usaglašeni i usvojeni zajednički Akcioni planovi lokalnih institucija i OCD-a u 9 opština (supergradjani.ba). Značaj angažmana preko 280 OCD koji djeluju u sklopu Koalicija protiv mržnje je u skretanju pažnje i osudi negativnih pojava poput širenja predrasuda, negativnog etiketiranja i podsticanja mržnje prema drugim i „drugačijim“. Podizanjem osvještenosti građana jača se njihova sposobnost da se odupru takvim narativima, preveniraju ili barem umanjuju tenzije, nepovjerenje, netrpeljivosti i strahovi koji vode polarizaciji u zajednici, te

stigmatizaciji, marginalizaciji, isključenosti i ranjivosti određenih pojedinaca ili grupa. U tom smislu, Koalicije protiv mržnje provode aktivnosti koje doprinose jačanju dijaloga, društvene inkluzije i većoj toleranciji organizacijom uličnih akcija (npr. uklanjanje uvredljivih grafita), zatim kulturnih i sportskih manifestacija, edukativnih radionica i diskusija, edukacije, i slično (supergradjani.ba). Ovakav vid aktivnog učešća u životu zajednice koji doprinosi prevenciji i rješavanju negativnih pojava i izazova te pronalaženju alternativa je ključan, posebno iz razloga što „građanski aktivizam nije tradicionalan oblik društvenog angažmana kojim se u Bosni i Hercegovini tipično reagira na društvene izazove“, ističe Azinović (2016, 88) i navodi podatak da je zahvaljujući opetovanim prijavama ove mreže u maju 2016. internetska platforma WordPress suspendirala blog Vijesti ummeta, glavnu medijsku platformu ISIL-a na Zapadnom Balkanu, radi propagiranja nasilja i terorizma.

Koalicije protiv govora mržnje i zločina iz mržnje prepoznaju značaj ukazivanja i oštrog osuđivanja svih pojava i sadržaja kojima se putem medija raspiruje mržnja i podstiče zastrašivanje, omalovažavanje, vrijeđanje na etničkoj, nacionalnoj, vjerskoj ili bilo kojoj osnovi. Putem javnih obraćanja upozoravaju da se medijski prostor zloupotrebljava u svrhu prenošenja nacionalističkih i šovinističkih sadržaja, veličanja osuđenih ratnih zločinaca (Diskriminacija.ba, 16. juni 2019), i time zaoštava polarizacija i podjele u bosanskohercegovačkom društvu, a što retrogradno djeluju na procese i napore izgradnje suživota, tolerancije i poštivanja ljudskih prava te jačanja demokratskog društva otpornijeg na ekstremističke ideologije i vjerovanja.

4.6.7. Organizacije civilnog društva u sklopu referalnog mehanizma u lokalnoj zajednici

Uvažavajući promišljanje da „pojedinačne institucije nemaju dovoljno široke mandate i kapacitete da bi se odvojeno bavile kompleksnim pitanjima, te da jedino zajedničkim radom postoji šansa da sistem pruži sve od sebe kako bi građani dobili podršku koja im je potrebna“, referalni mehanizam se može definisati kao „svaki sistem koordinisane, usklađene i fokusirane podrške građanima, a usmjeren ka uklanjanju nekog višedimenzionalnog društvenog problema“ (Dh-Šarenkapić, 2018).

Nevladina organizacija Kulturni centar DamaD je u periodu od 2016. do 2017. godine poduzela korake na uspostavljanju kontakata, usaglašavanju i definisanju uloga i odgovornosti relevantnih društvenih aktera po pitanju prevencije i suzbijanja ekstremizma i radikalizma u

lokalnoj zajednici Novi Pazar. Kako bi se na sveobuhvatan, sistematičan i proaktivan način ublažili rizici prvenstveno po mlade kao najugroženiju kategoriju, ali i ostale u zajednici, u saradnji sa gradskom upravom uz finansijsku podršku Švicarske vlade u sklopu projekta „Integrirani odgovor i jačanje otpornosti zajednice na ekstremizam i radikalizam“, inicirao je i učestvovao u izradi publikacije pod nazivom „Sm[j]ernice za postupanje pružaoca usluga u okviru referalnog mehanizma za slučajeve d[j]ece/mladih pod rizikom ili povezanih s ekstremizmom i radikalizmom u Novom Pazaru“, objavljenoj 2018. godine (Dh-Šarenkapić, 2018). Zajednički, koordinirani naponi i uvažavanje specifičnih znanja i vještina raznolike grupe aktera referalnog mehanizma, od nadležnih institucija, nevladinih organizacija, zatim islamske zajednice, medija, omladinskih organizacija i ostalih ukazuje na prepoznatu potrebu za multidisciplinarnim i planskim pristupom te odgovornošću cijele zajednice po pitanju preventivnog djelovanja, blagovremene identifikacije i reduciranja faktora koji doprinose radikalizaciji mladih, te jačanja njihove sposobnosti da se odupru negativnim radikalnim i ekstremističkim pojavama.

4.6.8. Ukazivanje na rastuće prijetnje (ne)nasilnog desničarskog ekstremizma

„Politika i programi P/CVERLT-a koje osmišljavaju i provode vlade i akteri civilnog društva trebali bi biti usmjereni na sve oblike nasilnog ekstremizma, uključujući ultranacionalistički, kao i krajnje desničarski ili krajnje ljevičarski ekstremizam“ (OSCE 2018, 22).

U izvještaju RAN-a o sastanku sa manjim brojem OCD iz Zapadnog Balkana koje se direktno ili indirektno bave prevencijom i suzbijanju nasilnog ekstremizma, održanim u martu 2022. godine u Beogradu, navodi se da je isti organizovan radi zabrinutosti OCD sve većom prijetnjom nasilnog desnog ekstremizma i „mogućom evolucijom „normalizacije“ nenasilnog desnog ekstremizma i njegove neodvojive osobine – etnonacionalizma i na Zapadnom Balkanu i u EU“ (RAN 2022b, 1), a u cilju jačanja saradnje i poboljšanja zajedničkih, udruženih napora na jačanju svijesti o ovom široko rasprostranjenom problemu i iznalaženja adekvatnog odgovora kroz razmjenu saznanja, iskustava i praksi. Pojedine OCD su već aktivne u tom pogledu, ističe se u Izvještaju (Ibid, 5), i na različite načine doprinose jačanju svijesti javnosti o opasnosti ove pojave duboko ukorijenjene u svim segmentima društva i ulažu napore u izgradnji intenzivnije saradnje sa ostalim akterima kako bi se ukazalo na ovaj problem i riješili potencijalni uzročnici nasilnog ekstremizma te ojačala otpornost zajednice. Tako su neke OCD (Institut za demokraciju i posredovanje iz Albanije) uključene u preventivni rad putem lokalnih sigurnosnih vijeća kojeg čine lokalni političari, policija, tužitelji te građani, a druge pak to čine

putem referalnih mehanizama u lokalnoj zajednici (Centar DamaD u Novom Pazaru, Srbija) koji pored prethodno nabrojanih aktera podrazumijevaju i participaciju predstavnika škola, sportskih klubova, vjerskih zajednica, medija, i drugih OCD. Također, neke OCD (Atlantska inicijativa, BiH) organiziraju multisektorske radionice za tzv. „praktičare prve linije“ (profesionalci iz javnog sektora) kako bi se unaprijedila njihova znanja i vještine za pravovremenu procjenu rizičnih faktora i ponašanja i pružanje efikasnog odgovora u svrhu sprječavanja radikalizacije. Relevantna praksa u (online) jačanju svijesti javnosti, posebno mladih, se prepoznaje u inicijativi pod nazivom „Građani protiv terorizma (CAT)“ koja na drugačiji način, putem memeova na Facebooku i Instagramu kritizira i parodira desničarsku ideologiju (Omladinski resursni centar, BiH). Nadalje, vrijedi pomenuti i inicijativu (Aktiv, Kosovo) koja pruža mogućnost informisanja šire javnosti o svim bitnim pitanjima vezanim za ekstremizam i prijetnjama koje mogu prerasti u nasilni ekstremizam, a koja je realizovana pokretanjem televizijskog političkog talk show-a Sporazum. U izvještaju se također prepoznaje značaj inicijative Resonant Voices (The Propulsion, Balkanska istraživačka mreža i Groundscout) koja na temelju autentičnih priča „istraživačkih novinara o radikalizaciji, govoru mržnje, propagandi, dezinformacijama, stranom uticaju i autokratskim vladama“ (Ibid) uvećava razumijevanje i sposobnost prosuđivanja građana o povezanim pojavama i njihovim mogućim (negativnim) posljedicama ne samo u području Zapadnog Balkana, nego i šire.

4.6.9. Nevladine organizacije i mirovno obrazovanje

Jačanje vještina objektivnog, kritičkog sagledavanja i procjene, te izgradnja kulture grade otpornost mladih na indoktrinaciju isključivim i netolerantnim ideologijama.

Nansen Dialogue Center (NDC) Mostar, nevladina, neprofitna organizacija zagovara i doprinosi uspostavljanju dijaloga među različitim etničkim grupama na lokalnom i nacionalnom nivou, ali i van granica BiH (RAN 2021). NDC, između ostalog, od 2014. godine provodi program mirovnog obrazovanja koji se bazira na primjeni kreativnih metoda učenja o pomirenju i dijalogu mladih što im omogućava da unaprijede interkulturalne vještine i uspostave bolju komunikaciju i interakciju. Uz podršku ministarstava za obrazovanje u partnerskim školama u nastavi obrađuju se teme o značaju dijaloga i nenasilne komunikacije, međusobnog uvažavanja, te se potencira značaj i razvoj kritičkog promišljanja u svrhu eliminacije stereotipa, diskriminacije i predrasuda (NDC n.d.).

Važnost preventivnih aktivnosti na razvijanju sposobnosti mladih da pravovremeno uoče i ne podlegnu nasilnim ekstremističkim ideologijama je motiv za pokretanje jednogodišnjeg projekta “Promovisanje tolerancije: svi zajedno u Sandžaku” koji je implementirao Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji u periodu 2019. – 2020., a tri ciljne grupe su sačinjavali srednjoškolci, zatim njihovi roditelji te profesori, psiholozi i pedagozi koji su u direktnom dodiru sa mladim. Kao najefikasniji pristup srednjoškolcima se pokazao opšti koncept osnovnih ljudskih prava i sloboda, promocija razumijevanja, poštivanja različitosti i tolerancije kako bi se spriječile stigmatizacija i marginalizacija i povezane pojave koje za posljedicu mogu imati razvoj i širenje radikalizacije i ekstremizma. Tokom projekta 24 učenika su pored pripreme i realizacije pozorišne predstave inicirali i sproveli niz omladinskih akcija. Istovremeno, 67 roditelja i relevantnog pedagoškog osoblja su obučeni kako da na vrijeme uoče rizična ponašanja i primjereno i etično postupe. (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 2020, 5-6)

4.7. Mapiranje civilnog društva u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu

Već ranije je istaknuto da je uloga i značaj civilnog društva prepoznata kako na međunarodnom, tako i regionalnom i nacionalnom nivou, te da je angažman i uticaj nevladinog sektora, akademije, OCD, mladih, vjerskih organizacija, žena, formalnih i neformalnog udruženja i organizacije ključan u oblasti prevencije radikalizacije koja vodi ka nasilnom ekstremizmu i terorizmu, u podizanju svijesti o opasnostima koja ona nosi i značaju uspostavljanja i jačanja temeljnih ljudskih vrijednosti jednako za sve, poštivanja prava i sloboda, tolerancije i društvene inkluzije kao preduslova izgradnje otpornosti na izazove i rizike koje nasilni ekstremizam i terorizam podrazumijevaju. Kada se govori o ulozi civilnog društva na Zapadnom Balkanu u prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam nezaobilazno pitanje se odnosi na realni kapacitet i potencijal šarolike grupe aktera koju civilno društvo podrazumijeva, koje aktivnosti provode, da li imaju podršku u svom djelovanju, kako se finansiraju i slično.

Rezultati istraživanja koje su provele šest OCD-a sa područja Zapadnog Balkana daju odgovore na pomenuta pitanja na osnovu identifikovanih aktera civilnog društva relevantnih za implementaciju aktivnosti vezanih za prevenciju i suzbijanje radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam. Izvještaji o mapiranju civilnog društva u oblasti prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma su sačinjeni u sklopu regionalnog projekta „Zajednice na prvom mjestu: Stvaranje hub-a organizacija civilnog društva za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma – od

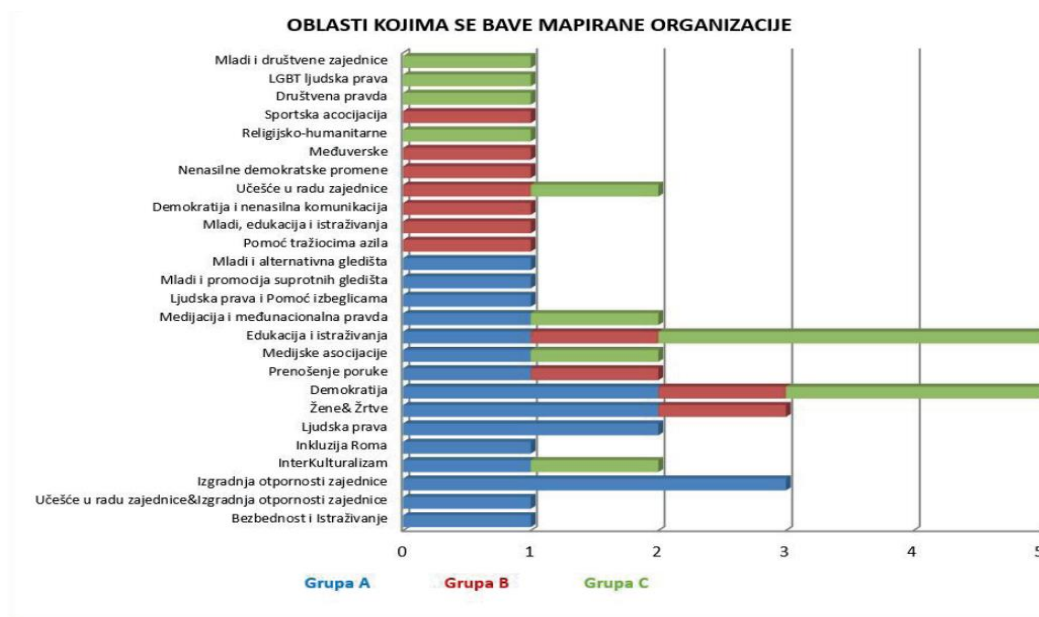
prevencije do reintegracije“, a u njihovoj izradi su učestvovali OCD-i, Centar za pravne građanske inicijative iz Albanije, Nada i domovi za djecu iz Bosne i Hercegovine, Partneri Kosova – Centar za upravljanje konfliktima iz Kosova, zatim Forum MNE iz Crne Gore, Centar za zajedničku osnovu iz Sjeverne Makedonije te Kulturni centar DamaD iz Srbije, uz finansijsku podršku EU (Kostić et al. 2019, 5).

4.7.1. Izveštaj o mapiranju - Srbija

U publikaciji *Civilno društvo u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma u Srbiji: Izveštaj o mapiranju*, Kostić et al. (2019, 5) navode da je identifikacija aktera civilnog društva angažovanih u oblasti prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma (P/SNE) bila moguća zahvaljujući podacima međunarodnih i regionalnih organizacija aktivnih u Srbiji, koje su ne samo finansirale, već i pokrenule većinu relevantnih projekata civilnog društva, a da je odgovor nadležnih institucija izostao. Od 67 OCD pozvanih da učestvuju u istraživanju i iznesu svoja zapažanja, dvije trećine su se odazvale, tako da izvještaj predstavlja sumirane podatke prikupljene od 44 OCD.

Temeljem analize podataka ustanovljeno je da se 20 OCD bavi „specifičnim aktivnostima [usko] vezanim za P/SNE ili se direktno bave pokretačima nasilnog ekstremizma“ (Grupa A), pritom, pojedine rade na teritoriji čitave Srbije, dok su neke aktivne samo u određenom području; 11 OCD „implementiraju i/ili P/SNE relevantne aktivnosti koje se posredno bave pokretačima nasilnog ekstremizma“ (Grupa B) bilo u zemlji ili u njenom užem području; dok preostalih 13 (Grupa C) „ne sprovode P/SNE specifične ili P/SNE relevantne aktivnosti“, ali imaju potencijala da se bave ovom problematikom (Ibid, 9). Mapiranjem je utvrđeno 26 fokus oblasti OCD povezanih sa prevencijom i suzbijanjem radikalizacije u nasilni ekstremizam (vidi Prikaz br. 3).

Prikaz br. 3. Oblasti kojima se bave mapirane organizacije civilnog društva (OCD)⁴

Gotovo polovina OCD je skoncentrisana u Beogradu (njih 19), njihove aktivnosti uglavnom obuhvataju cijelu Srbiju, a bave se ovom tematikom iz razloga što je interesantna stranim donatorima, dok ostale OCD u pravilu djeluju u svojim regijama i bave se P/SNE, jer se „svakodnevno suočavaju s ovim problemom (Sandžak, Preševo i d[j]elimično Vojvodina)“ (Ibid, 10). Za većinu OCD iz Srbije, „pitanja ekstremizma i radikalizma nisu u okviru njihovih prioritetnih oblasti i ne žele da se nose s njima“, ističe se nadalje u Izvještaju (Ibid).

Što se tiče mišljenja OCD o potencijalnim prijetnjama od nasilnog ekstremizma, OCD koje djeluju u područjima koja su bila najviše pogođena radikalizacijom i odlascima na ratišta u Siriji i Iraku, odnosno u područjima u kojima živi veliki broj Bošnjaka i Albanaca, prijetnje povezane sa ISIS-om ili migrantima opažaju se kao izazov, za razliku od OCD iz ostalog dijela Srbije, gdje je opasnost od ovog oblika nasilnog ekstremizma prepoznatljiva u slučaju OCD koje su se bavile ovom problematikom na inicijativu i uz podršku međunarodnih organizacija (Ibid, 17). Ove OCD ocjenjuju srpski desničarski nasilni i nenasilni ekstremizam realnijom opasnosti, jer je „srpska desnica [...] izrazito negativno raspoložena prema svim nesrpskim nacijama, ekstremno su negativno raspoloženi prema migrantima (Ibid, 18)“, a pritom, značajan dio vladajuće političke elite, premda deklarativno zagovara suzbijanje ekstremističkih narativa bilo koje prirode, ne podržava konkretne kritike i napore OCD, već ih, naprotiv, često

⁴ Kostić et al. *Civilno društvo u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma u Srbiji: Izveštaj o mapiranju*, 2019, str. 20. <https://rc.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/06/Civilno-dru%C5%A1tvo-u-prevenciji-i-suzbijanju-nasilnog-ekstremizma-u-Srbiji-DamaD-2018.pdf>. Spisak OCD sa navedenim aktivnostima dostupan na str. 27-42.

doživljava većom prijetnjom od nasilnog ekstremizma (Ibid, 14). Sve konsultirane OCD su jednoglasne u ocjeni da vlast ne reaguje adekvatno na srpski ekstremno desničarski nacionalizam, a pojedine su vrlo oštre u osudi i smatraju da ga svojim (ne)djelovanjem potpiruje (Ibid, 19). OCD ocjenjuju da je potrebno više i formalne i neformalne edukacije koja će doprinijeti razvoju kritičkog mišljenja mladih, zatim veće uključivanje mladih, naročito onih na društvenim ili ekonomskim marginama kao i osiguranju kvalitetnih alternativa, čime bi se izgradila njihova otpornosti na ekstremističke ideologije. Ozbiljna kritika vlasti svih negativnih pojava širenja ekstremizma je imperativ, a ona je izostala naročito u pogledu „trend[a] rastućeg (domaćeg) desnog ekstremizma koji najčešće vodi u nasilni ekstremizam, pa u krajnjoj instanci i terorizam“ (Ibid, 21). Istovremeno, nekoliko svijetlih primjera dobre, partnerske saradnje državnih organa sa OCD se čine iznimkom, jer većina OCD ukazuje na izostanak podrške vlasti, međusobna saradnja je nedovoljna, svedena uglavnom na međunarodne projekte ili je nikako nema (Ibid, 22).

4.7.2. Izvještaj o mapiranju – Bosna i Hercegovina

Jusić et al. (2018) u *Izvještaju o mapiranju OCD u BiH* prezentiraju rezultate istraživanja provedenog na uzorku od 50 OCD i razgovora obavljenih sa relevantnim akterima uključenim u prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma (P/SNE) i jasno ukazuju da se samo mali broj OCD u BiH bavi problematikom usko povezanom sa prevencijom i suzbijanjem radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam, dok se većina bavi prevencijom u širem smislu, koja indirektno gradi i jača otpornosti na te izazove⁵. U tom smislu razlikuju OCD koje se bave aktivnostima specifično usmjerenim na P/SNE poput ”sprječavanje i suzbijanje nasilnog ekstremizma, deradikalizacija, odustajanje od ekstremizma i reintegracija, kontra-narativ i kontra-poruke, izgradnja otpornosti zajednice na nasilni ekstremizam” (Ibid, 37) od OCD koje sprovode aktivnosti koje su relevantne, jer posredno utiču na jačanje otpornosti na nasilni ekstremizam tako što “adresiraju pokretače nasilnog ekstremizma kroz programe osposobljavanje mladih i žena, vladavine prava, antikorupcijske programe, građanski angažman, programe usmjerene na ljudska prava, demokratiju, dobro upravljanje, stručno obrazovanje, obrazovanje, izgradnju povjerenja i angažmana u zajednici, te rješavanje sukoba” (Ibid, 38).

---

⁵ Spisak 38 OCD sa navedenim područjima djelovanja dostupan na: <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1065>, str. 28-36.

Istraživanja pojedinih OCD koja doprinose identifikaciji uzročnika radikalizacije, te omogućavaju obuhvatnije razumijevanje tog procesa i pružanje adekvatnog odgovora na izazove je prepoznat kao ključni doprinos OCD u oblasti prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam. Atlantska inicijativa prednjači u ekspertizi i procjeni rizika, kako po pitanju odlazaka BiH državljana na ratišta u Siriju i Irak i ostalih iz regije Zapadnog Balkana, tako i u identifikaciji rizika od povratka stranih boraca, te daje preporuke za efikasni preventivni odgovor za nove radikalizacije putem programa jačanja svijesti o opasnostima ovih fenomena, naročito među mlađom populacijom i kroz preventivni rad prilagođen lokalnoj dinamici i izazovima.

Mapiranje je pokazalo da su ciljna grupa preventivnih napora OCD većinom mladi ljudi, bez obzira da li su aktivnosti specifično prilagođene prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam kroz tematske edukativne programe i obuke ili se njima jača sposobnost mladih generalno da razvijaju svijest i kritičko mišljenje, poštuju druge i drugačije, budu tolerantni i sposobniji da se odupru negativnim uticajima i pojavama, pa time i ekstremističkim ideologijama koje mogu voditi u nasilni ekstremizam.

Odsustvo finansijske podrške domaćih vlasti za inicijative i programe koji se bave specifičnim preventivnim aktivnostima stvara, kako ističu Jusić et al. (2018, 6), značajnu zavisnost OCD o međunarodnim projektima i donacijama, što nepovoljno utiče na kontinuitet njihovog djelovanja, a može da podrazumijeva i provođenje programa i aktivnosti koji ne moraju nužno da se podudaraju sa kapacitetima OCD niti sa stvarnim, specifičnim potrebama (Ibid, 15), što za rezultat može imati slabiji krajnji učinak prevencije. Jusić et al. ukazuju da „OCD nisu u mogućnosti preuzeti lokalno vlasništvo nad projektima u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma i razvijati kapacitete potrebne u tom pravcu. To je pogotovo vidljivo po prirodi aktivnosti P/SNE koje su uglavnom ograničene na rješavanje vjerske (islamističke) radikalizacije, dok su najčešći tipovi radikalizacije poput etnonacionalističke zanemareni, a recipročna radikalizacija nije u fokusu donatora“ (Ibid, 24). Tome uveliko doprinosi odsustvo uvezanosti, razmjene informacija i saradnje kako između malog broja OCD koje se bave problematikom P/SNE, tako i između njih i ostalih aktera u borbi protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma, te nedostatak sistemskog i sveobuhvatnog pristupa državnih institucija u oblasti prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma i podrške u vidu podizanju kapaciteta OCD da efikasnije odgovore na izazove radikalizacije.

4.7.3. Izvještaj o mapiranju - Crna Gora

Istraživanje koje je za Forum MNE sproveda konsultantska firma Defacto Consultancy (DC) usmjereno je na mapiranje OCD koje djeluju u oblasti prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma (P/SNE) bilo na cijeloj teritoriji Crne Gore ili u nekom određenom području, bilo da se bave P/SNE-specifičnim aktivnostima koje su koncipirane sa namjerom smanjenja ili izgradnje otpornosti na nasilni ekstremizam ili P/SNE-relevantnim aktivnostima koje, iako nemaju za cilj prevenciju ili borbu protiv nasilnog ekstremizma, pozitivno utiču na smanjenje nasilnog ekstremizma ili izgradnji otpornosti, kao i onim OCD koje imaju potencijala da se uključe u navedene aktivnosti. Istraživanje pruža procjenu saradnje OCD međusobno, kao i njihove saradnje sa vlastima u zemlji, te daje uvid u aktivnosti OCD. Saradnju za učešćem u istraživanju pokazale 24 OCD⁶ i četiri predstavnika međunarodne zajednice i državnih institucija (DC 2018, 8), što je polovina od kontaktiranih.

Analizom je ustanovljeno da se OCD uglavnom ne bave direktno P/SNE, već implementacijom svojim uobičajenih aktivnosti kojima podupiru “rješavanje problema govora mržnje, umrežavanje s drugim OCD, razvoj zajednice, osnaživanje mladih ljudi i razvijanje njihovih kompetencija, ekonomsko osnaživanje, prepoznavanje i rješavanje različitih vrsta društvene distanciranosti među mladima (posebno etničke distance), informisanje i obrazovanje mladih, kulturni aktivizam usmjeren na razvoj Crne Gore kao multietničkog harmoničnog društva” (Ibid, 10) rade na podizanju otpornosti na nasilni ekstremizam u crnogorskom društvu, dok samo nekoliko OCD radi na rješavanju specifičnih P/SNE pitanja.

OCD su ukazale na neke slabosti i poteškoće sa kojima se suočavaju u radu kao što su nedostatak kapaciteta i ekspertize OCD vezane specifično za P/SNE usljed oskudnog poznavanje tematike, zatim nepoznavanje modaliteta i neadekvatna saradnja sa relevantnim vladinim institucijama sa izuzetkom pojedinih OCD, također i nedovoljno saradivanje i razjedinjenost OCD, te velika zavisnost o međunarodnoj finansijskoj pomoći (Ibid, 10-11).

---

⁶ Spisak 24 OCD sa navedenim područjima djelovanja dostupan na: <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1075>, str. 14-16.

4.7.4. Izvještaj o mapiranju – Albanija

Rezultati istraživanja provedenog u Albaniji po istom metodološkom pristupu kao i ostala, daju analizu podataka dobivenih od 55 OCD⁷ uključenih neposredno ili posredno u oblast prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma, te iz razgovora sa predstavnicima EU, međunarodnih organizacija i ambasada koje podupiru relevantne aktivnosti u Albaniji, kao i sa predstavnicima albanskog Koordinacionog centra za borbu protiv nasilnog ekstremizma.

Ukazuju na ključan angažman stranih organizacija i donatora, a da se doprinos OCD u velikoj mjeri odnosi na aktivnosti jačanja svijesti o rizicima i opasnostima nasilnog ekstremizma s fokusom na rad sa mladima, njihovim roditeljima i nastavnicima, kao i na učešće u „vijećima sigurnosti“ (eng. security councils) oformljenim u pojedinim lokalnim zajednicama (Aliaj n.d., 15), koji se „smatraju od primarnog značaja u identifikovanju i analizi potreba i problema lokalne zajednice, u jačanju participacije, transparentnosti i konsultacija“ (Kisić et al. 2018, 31, prema Aliaj n.d., 15). Značajan doprinos je vidljiv i u oblasti istraživanja faktora i pokretača radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam što je pozitivno uticalo na unaprjeđenje znanja o relevantnim pojavama, rizicima i opasnostima, te doprinijelo jačanju kapaciteta civilnog društva u ovoj oblasti (Ibid, 16). Iako se većina OCD ciljano ne bavi aktivnostima na sprječavanju i suzbijanju nasilnog ekstremizma, implementacijom svojih programa rade na unaprjeđenju sposobnosti i vještina naročito mladih i žena, promicanju kulture tolerancije i građanskog aktivizma, poštivanju temeljnih ljudskih prava i vladavine prava, i time daju značajan doprinos u jačanju otpornosti društva na nasilni ekstremizam (Ibid).

Istovremeno, OCD ukazuju na niz slabosti koje su prepreka većem angažmanu OCD i uspješnijim rezultatima u ovoj oblasti. Prvenstveno se ističe da „albansko društvo nije bilo spremno da se nosi sa tim, u pogledu institucionalnog odgovora, ljudskih resursa, mehanizama saradnje OCD – državnih subjekata i mehanizama saradnje OCD – OCD, itd.“ (Ibid, 18). Nedovoljni kapaciteti, obučenosť i minimalan broj OCD uposlenika za kvalitetnu pripremu, implementaciju i monitoring aktivnosti; odsustvo finansijske podrške države; ograničena i uglavnom kratkoročna finansijska sredstva stranih donatora koja su nedovoljna za stabilno i dugoročnije planiranje i razvoj programa koji će dati kvalitetnije efekte; nepostojanje čvrste i trajnije saradnje kako između OCD, tako i između OCD i drugih aktera u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma (vjerske zajednice, općinske vlasti, socijalne ustanove, škole, i sl.), kao i

---

⁷ Spisak OCD sa navedenim područjima djelovanja dostupan na: <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1063>, str. 34-41.

slaba saradnja i nedovoljna medijska promocija dobrih inicijativa u zajednici, su neka od istaknutih ograničenja (Ibid, 19-20).

4.7.5. Izveštaj o mapiranju – Kosovo

„Otpribliže 403 građana Kosova otputovala su u Siriju i Irak da se bore za ISIS ili front al-Nusra ili su se pridružila ISIS-u“ (Kelmendi 2018, prema Gashi, n.d.), a pritom je Kosovo zemlja koja „ima najveći broj stranih boraca po glavi stanovnika u Evropi koji su se pridružili ISIS-u, organizacijama povezanim s Al-Kaidom i drugim radikalnim grupama u Siriji“ (Kursani 2015, prema Gashi n.d.), što je relevantna indikacija prijetnje nasilnog ekstremizma na Kosovu, koju su potvrdili i učesnici u istraživanju, 27 OCD⁸, vjerske organizacije, relevantni međunarodni donatori i organizacije, te predstavnici ambasada (SAD i Velika Britanija).

Analiza je pokazala veliku uslovljenost implementiranih aktivnosti i geografskog područja djelovanja OCD o ciljevima donatora (Gashi n.d., 9), kao i da su uglavnom mladi u fokusu specifičnih ili relevantnih preventivnih napora kosovskih OCD. Aktivnosti ispitanih OCD imaju za cilj edukovati mlade i osnažiti njihovo učešće u odlučivanju unaprjeđenjem vještina zastupanja, lobiranja i sposobnosti razvijanja kritičkih stavova i mišljenja, promovirati građanski aktivizam, poboljšati konkurentnost na tržištu rada usvajanjem potrebnih kompjuterskih vještina, upoznati mlade sa rizicima i posljedicama nasilnog ekstremizma i radikalizacije, osposobiti roditelje i nastavnike za pravovremenu identifikaciju početnih znakova radikalizacije mladih, podizati svijest o sigurnosti na internetu za učenike, nastavnike i roditelje, izgraditi kapacitete i znanja lokalnih medija i novinara o temama vezanim za nasilni ekstremizam, radikalizaciju i terorizam, graditi međuetnički dijalog mladih u cilju eliminacije predrasuda i diskriminacije, te istraživanjem ustanoviti faktore i pokretače nasilnog ekstremizma na Kosovu i omogućiti efikasniju prevenciju (Ibid, 9-13).

Iako je Vlada Kosova imenovala nacionalnog koordinatora za sprječavanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije da prati provođenje nacionalne strategije za prevenciju nasilnog ekstremizma i radikalizacije, „čini se da za sada vlada nema spisak svih zainteresovanih strana na Kosovu koji se bave P/SNE niti izgleda da postoji mehanizam za olakšavanje saradnje vlade i OCD u sprovođenju strategije“ (Ibid, 14), dok su napori OSCE-a da razvije bazu podataka

---

⁸ Spisak OCD sa područjima djelovanja dostupan na: <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1091>, str. 19-24.

relevantnih vladinih i nevladinih aktera koji se bave nasilnim ekstremizmom i radikalizacijom zaustavljeni (Ibid).

OCD su istakle da država nikako, a lokalne vlasti u većini slučajeva finansijski ne podržavaju njihove aktivnosti, ali da su, s druge strane, mogle neometano djelovati. Izostala je konsultacija sa širim spektrom OCD u kreiranju nacionalne strategije, jer su u razvoju strategije učestvovala samo OCD koje je odabrala vlada. Podjednako slabom je ocjenjena saradnja između OCD koje se bave pitanjima P/SNE, jer je izostala međusobna razmjena informacija i inicijativa, za što je mogući razlog njihov suparnički odnos u takmičenju za dobijanje limitiranih donatorskih grantova. Zavisnost od stranih donacija je prouzročila i prilagođavanja OCD projekata prema zahtjevima donatora, pa i tokom implementacije odobrenih projekata, na što pojedine OCD nisu bile spremne što je proizvelo gubitak finansijske podrške. (Ibid, 15-17).

4.7.6. Izveštaj o mapiranju - Sjeverna Makedonija

Usljed krize vlasti Sjeverna Makedonija je kasnila za ostalim zemljama Zapadnog Balkana po pitanju strateške prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma. Iako usvojena 2016. godine, Nacionalna strategija za borbu protiv terorizma se nije implementirana, a pomak se dogodio nakon izbora nacionalnih koordinatora za suzbijanje nasilnog ekstremizma i borbu protiv terorizma 2017. godine i usvajanja Nacionalne strategije za suzbijanje nasilnog ekstremizma u martu 2018. godine (Stojkovski i Selimi 2018, 8). Istraživanjem je ustanovljeno da se i pored takvih uslova brojka od samo tri OCD koje su bile uključene u P/SNE, i to uglavnom kroz istraživačke projekte o faktorima i rizicima radikalizacije u makedonskom društvu, za dvije godine povisila i da je nekoliko OCD integriralo P/SNE aktivnosti u svoj djelokrug rada s fokusom na jačanju otpornosti mladih na nasilni ekstremizam i na uspostavljanje lokalnih vijeća sa ciljem razvoja relevantnih akcijskih planova u pojedinim lokalnim zajednicama (Ibid, 9).

Od 30 poslanih upitnika OCD-ima koji se bave ili imaju potencijala baviti se P/SNE, prikupljene su informacije o 21 OCD, od kojih su dvije trećine bile ili su angažovane u oblasti P/SNE, dok trećina nije imala dodira sa ovom problematikom⁹. Identične slabosti i prepreke su izražene i od strane makedonskih OCD, koje ističu kritičnu ovisnost o međunarodnoj podršci i projektima, zatim nedovoljna znanja i kompetentnost OCD za bavljenje ovom složenom i osjetljivom problematikom te slabu povezanosti između OCD aktivnih u ovoj oblasti. Nadalje,

---

⁹ Spisak OCD sa relevantnim detaljima dostupan na: <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1069>, str. 11-17.

pokazuju zabrinutost jednostranom usmjerenošću P/SNE aktivnosti na islamistički ekstremizam, dok je prisutni desničarski ekstremizam zapostavljen (Ibid, 10).

4.8. HUB organizacija civilnog društva za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma

Prethodno analizirani rezultati nacionalnih mapiranja OCD ukazuju na prepreke i slabosti za značajnije djelovanje OCD u oblasti prevencije radikalizacije. Rosand (2018, 4) je za ciljeve trogodišnjeg regionalnog projekta „Zajednice na prvom mjestu: Kreiranje HUB-a organizacija civilnog društva za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma – od prevencije do reintegracije“ istaknuo osnaživanje uloge OCD na Zapadnom Balkanu u smislu jačanja kapaciteta i sposobnosti OCD da unaprijede projekte i intenziviraju saradnju sa nacionalnim i lokalnim vlastima u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma, kao i izgradnju platforme koja bi omogućila uspješniju saradnju i koordinaciju grassroot organizacija i ostalih relevantnih OCD i aktera u zajednici koji rade na prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma na lokalnom i regionalnom nivou.

U junu 2021. godine u Podgorici na regionalnoj konferenciji „Za dobrobit Zapadnog Balkana“, relevantni predstavnici institucija, organizacija i udruženja iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Sjeverne Makedonije, Srbije i Crne Gore razgovarali su o trendovima i najvećim izazovima nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu te otpornosti lokalnih zajednica na te pojave. Tom prilikom je Elvira Hadžibegović Bubanja, direktorica crnogorskog Foruma MNE, prezentirala rezultate i aktivnosti trogodišnje implementacije projekta „Zajednice na prvom mjestu: Kreiranje HUB-a organizacija civilnog društva za prevenciju i suzbijanje nasilnog ekstremizma – od prevencije do reintegracije“, koji realizuje nevladina organizacija Forum MNE u saradnji sa još pet organizacija iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Srbije, Sjeverne Makedonije i Kosova. Potvrdila je da HUB organizacija civilnog društva Zapadnog Balkana za P/SNE „treba da bude kruna ove trogodišnje inicijative [i] predstavljajući platformu za saradnju i koordinaciju aktera civilnog društva u regionu“ (Portal Analitika, 25. juni 2021.). Također je prezentirala podatke da je identificirano 210 organizacija koje se bave prevencijom i suzbijanjem nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu, da je educirano i osposobljeno više od 840 aktera civilnog društva, organizirano 17 stručnih radionica na nacionalnom nivou, te pokrenut program manjih grantova kojim su finansirana 24 projekta u šest zemalja obuhvaćenih projektom. Učesnici konferencije su saglasni u ocjeni da „iako se sve zemlje trenutno suočavaju sa porastom ekstremizma, novim putevima radikalizacije, i još uvijek „vuku“ teret prošlosti i neriješenih pitanja“ (Ibid), postoji i volja za multisektorskom saradnjom u zemljama Zapadnog Balkana.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U posljednjih nekoliko godina, nacionalne vlade na Zapadnom Balkanu prepoznaju da ne mogu spriječiti radikalizaciju i regrutaciju od strane terorističkih grupa sigurnosnim mjerama ili same izgraditi otpornost zajednice na nasilni ekstremizam i da raznovrsna grupa nevladinih aktera može bitno doprinijeti efikasnijoj prevenciji. Duboko polarizovana društva, međuetničke i međunacionalne tenzije, brojna neriješena društveno politička pitanja, visoka nezaposlenost, kršenja ljudskih prava, odsustvo vladavine prava, korupcija, te zabrinutost od povratka više stotina stranih boraca, državljana Zapadnog Balkana koji su se borili na strani terorističkih grupacija u Iraku i Siriji i njihovih porodica i novih radikalizacija, kao i porast desničarskog ekstremizma i brojni drugi faktori predstavljaju veliki izazov.

Međutim, iako je uloga aktera civilnog društva prepoznata u nacionalnim strategijama za prevenciju i borbu protiv nasilnog ekstremizma/terorizma, vlade u regionu generalno su propustile da pruže konkretnu podršku uključivanju OCD u ove napore. Relativno mali broj OCD, uglavnom predstavnici vjerskih zajednica, akademske zajednice i mali broj renomiranih OCD je uključen u razvoj strategija, a konsultacije i istinska partnerska saradnja tokom implementacije je bila minimalna ili čak pogoršana u nekim zemljama.

Sa druge strane, uključivanje civilnog društva u programe prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i u krajnjoj instanci u terorizam je relativno novijeg datuma na Zapadnom Balkanu. Slično drugim vrstama organizacija civilnog društva, OCD koje se bave nasilnim ekstremizmom i radikalizacijom u velikoj mjeri zavise od finansijske podrške međunarodnih i regionalnih organizacija i nevladinih organizacija, stranih ambasada, te inostranih fondacija. Evropska unija je jedan od najvećih donatora u tom pogledu. Međutim, ta podrška civilnom društvu u borbi protiv nasilnog ekstremizma je uglavnom kratkoročna i mada pruža neophodnu finansijsku podršku organizacijama koje rade u ovoj oblasti, dugoročno ovaj pristup nije održiv. Također, postoji opravdana bojazan da u nekim slučajevima OCD, zbog uslovljenosti dobijanja finansijske podrške, prilagođavaju svoje projektne aktivnosti ciljevima stranih donatora, što može limitirati rješavanje lokalne problematike u zajednici.

Iz svega navedenog vidljivo je da je imperativ ozbiljnijeg angažmana aktera civilnog društva na Zapadnom Balkanu u prevenciji radikalizacije, ekstremizma i terorizma ne samo potrebna finansijska podrška već i istinski dijalog i saradnja sa institucijama vlasti kako bi zajedničkim, dobro osmišljenim i lokalno/nacionalno/regionalno prilagođenim programima i aktivnostima kontinuirano i sistematski jačali svijest zajednice o opasnostima i posljedicama ovih fenomena, umanjili uslove koji doprinose procesu radikalizacije u nasilje i tako uticali na izgradnju povoljnijeg okruženja za sve, te tako doprinijeli izgradnji zapadno-balkanskog regiona otpornijeg na ove izuzetno negativne pojave.

Trogodišnji napori predvođeni po jednom renomiranom OCD iz svih zemalja Zapadnog Balkana i razvoj mreže od preko 200 organizacija civilnog društva na Zapadnom Balkanu koje se specifično ili indirektno bave prevencijom i suzbijanjem nasilnog ekstremizma ulijeva dozu sigurnosti da će ove OCD zajedničkim, koordiniranim akcijama i razmjenom dobrih iskustava i praksi, značajno ojačati položaj i ulogu OCD i time stimulirati i unaprijediti odnose sa institucijama vlasti i u konačnici voditi istinskom akcijom cijelog društva u prevenciji i otklanjanju cijelog niza faktora koji mogu uticati na odluku grupa ili pojedinaca da se stvarna ili percipirana nepravda riješe nasilnim putem.

Preporuke:

- Za značajniju ulogu civilnog društva u oblasti prevencije uzročnika ekstremističke radikalizacije i smanjivanje navedenih devijacija, potrebna je odlučna državna vlast i suštinska podrška civilnom društvu, ali i naprednija i kontinuirana međusobna uvezanost i saradnja aktera civilnog društva.
- Izazovna i kompleksna problematika prevencije radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam zahtijeva kontinuirano unaprjeđenje stručnosti i vještina OCD, razmjenu dobrih, ali i loših iskustava i praksi kako bi njihovi napori imali najbolji efekat.
- Afirmativno medijsko promovisanje OCD i njihovih aktivnosti u cilju jačanja svijesti građana za predupređenje radikalnih metoda koje vode u nasilni ekstremizam;
- Jačanje medijske pismenosti, kritičkog mišljenja, motivacije i inicijativa mladih, budućih lidera;
- Apostrofirati sve pokretače, finansijere i promotore radikalnih elementa društva koji vode nasilnom ekstremizmu, što će dovesti do njihovog pasiviziranja.

LITERATURA

Aliaj, Iris. n.d. Civil Society in Prevention and Countering of Violent Extremism in Albania - Mapping Report. Center for Legal Civic Initiatives. <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1063>

Atlantska Inicijativa (AI). 2022. „Poziv za angažovanje istraživača/ica na temu „istraživanje online nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini i Zapadnom Balkanu“. <https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/2022/12/POZIV.pdf>

Australian Government. 2020. What is violent extremism? *Living Safe Together*. <https://www.livingsafetogether.gov.au/get-the-facts>.

Azinović, Vlado, i Muhamed Jusić. 2015. Zov rata u Siriji i bosanskohercegovački kontingent stranih boraca. Sarajevo, Atlantska inicijativa. (https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/ZOV_RATA_U_SIRIJI_PDF/Zov_rata_u_Siriji_i_bosanskohercegovacki_kontingent_stranih_boraca.pdf)

Azinović, Vlado, i Muhamed Jusić. 2016. Novi zov rata u Siriji i bosanskohercegovački kontingent stranih boraca. Sarajevo, Atlantska inicijativa. https://atlantskainicijativa.org/wp-content/uploads/Novi_zov_rata_u_Siriji_i_bosanskohercegovacki_kontingent_stranih_boraca.pdf

Azinović, Vlado, Ed. 2017. *Between Salvation and Terror: Radicalization and the Foreign Fighter Phenomenon in the Western Balkans*. Sarajevo: School of Political Sciences, University of Sarajevo and Atlantic Initiative. <https://atlantskainicijativa.org/publikacije/>

Azinović, Vlado. 2018. „Razumijevanje nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu“. Regionalni izvještaj, Zapadni Balkan: Forum o istraživanju ekstremizma. *Britansko vijeće*. https://www.britishcouncil.ba/sites/default/files/erf_report_western_balkans_2018.pdf.

Balkanska istraživačka mreža Bosne i Hercegovine (BIRN BiH). „Kako se BiH (ne) bori protiv radikalizma“. *Bljesak*, 28.12.2018. <https://bljesak.info/vijesti/terorizam/kako-se-bih-nebori-protiv-radikalizma/257564>

Barić, S. i Dobrić, D. 2012. „Europeizacija civilnog društva u RH: Shvaćanje socijalnog kapitala ozbiljno?“. Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta Rijeka (1991) v. 33, br. 2, str. 883-916 (2012). https://pravri.uniri.hr/files/zbornik/v_33_2_2012/BaricDobric.pdf

Bonnefont, Annabelle i Jason Ipe. n.d. “Enhancing Civil Society Engagement: Key findings and recommendations on the role of civil society in preventing violent extremism and counterterrorism from consultations held in connection with the UN regional high-level conferences on counterterrorism”. *Global Center on Cooperative Security*. https://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/Key-Findings_Recommendations_Civil-Society-Engagement.pdf

Bosilkova-Antovska. Anja. 2022. Indeks održivosti organizacija civilnog društva 2021. za Sjevernu Makedoniju. Balkanska mreža za razvoj civilnog društva (BCSDN). https://www.balkancsd.net/novo/wp-content/uploads/2022/10/24-7-North-Macedonia_final.pdf

Brkić Šmigoc, Jelena, Mirela Mujagić, Srđan Šušnica, Indira Haračić-Nović, Aner Zuković. 2019. Rad s pojedincima i porodicama koje su u riziku od radikalizacije ili su radikalizirane: Priručnik za stručnjake. *Atlantska Inicijativa*. <https://atlantskainicijativa.org/publikacije/>

Centar za demokratsku tranziciju (CDT). „Fokusirati se na prevenciju radikalizacije“. MINA, 23. februar 2018. <https://www.portalanalitika.me/clanak/294850--fokusirati-se-na-prevenciju-radikalizacije>

Čermák, Petr., Sofija Todorović i Agon Maliqi, A. 2023. “8 Challenges for democracy in the Western Balkans”. *Friedrich Naumann Foundation*, Western Balkans Office. Beograd, juni 2023. https://www.freiheit.org/western-balkans/analysis-8-challenges-democracy-western-balkans?fbclid=IwAR1zzjnoz84_913wUjjmt2W12sQNT9PzpM-WgJgHQeQhgIA4J0MwgRddN5c

DeFacto Consultancy. 2018. “Civilno društvo u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma u Crnoj Gori – Izvještaj o mapiranju OCD”. Forum mladi i neformalna edukacija – Forum MNE. <https://www.forum-mne.com/en/civil-society-in-preventing-and-countering-violent-extremism-in-the-western-balkans-2/#>

Dh-Šarenkapić, Zibija. ur. 2018. *Referalni mehanizam za prevenciju i suzbijanje ekstremizma i radikalizma. Objedinjeni paket resursa, alata, trening programa i smernica za odgovor javnih institucija i civilnog društva na ekstremizam i radikalizam*. Dopunjeno izdanje. Novi Pazar: Kulturni centar DamaD i Grad Novi Pazar. https://www.ipr.gov.ba/upload/documents/dokumenti_podstranice/brosure_i_publikacije/croatian/prirucnik_ekonomski_sa.pdf

Dorić, Marija. 2020. *Priručnik za prepoznavanje, prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma kod učenika*. Podgorica: Nacionalni operativni tim za prevenciju i suzbijanje radikalizacije i nasilnog ekstremizma. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiY-8HCuLKBAxVyif0HHckEDdoQFnoECA4QAOQ&url=https%3A%2F%2Fwapi.gov.me%2Fdownload%2F434b53da-98ec-4077-8a46-e13c77c2a7c2%3Fversion%3D1.0&usg=AOvVaw2Pf4xP-9aoD77-KbMXm2Ud&opi=89978449>

Enri, Hide, i Megi Llubani. 2018. *The Role Of Albania’s Civil Society In Countering Violent Extremism*. *Friedrich Ebert Stiftung Tirana*. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/albanien/14923.pdf>

European Commission. 2018. *Joint Action Plan on Counter-Terrorism for the Western Balkans*. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2018-10/20181005_joint-action-plan-counter-terrorism-western-balkans.pdf

European Commission. n.d. *RAN in the Western Balkans*. https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/ran-western-balkans_en

Europski gospodarski i socijalni odbor (EGSO). 2017. *Mišljenje: “Suradnja s civilnim društvom radi sprečavanja radikalizacije mladih”*. SOC/565, Bruxelles, 6. prosinca 2017. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwja_KlmOD-AhVKgv0HHZIVAsQFnoECAoQAQ&url=https%3A%2F%2Fwebapi2016.eesc.europa.eu%2F

[2Fv1%2Fdocuments%2FEESC-2017-02650-00-01-AC-TRA-HR.docx%2Fcontent&usg=AOvVaw2Ydulke_xnv6K8EqMvVv8A](#)

European Network of Deradicalisation (ENoD). 2014. Final Report. Berlin: Violence Prevention Network. <https://vaja-bremen.de/wp-content/uploads/2015/04/enod-report-2014-english.pdf>

European Network of Political Foundations (ENoP). 2015. "Building Bridges between Civil Society and Party Political Actors in the Western Balkans – The Perspective of Political Foundations". Policy Paper. https://eu.boell.org/sites/default/files/building_bridges_enop.pdf

Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI). 2015. Preporuka ECRI-ja u pogledu opšte politike br. 15 o borbi protiv govora mržnje. *Vijeće Evrope*. Strasbourg, CRI(2016)15. <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hate-speech-bosnian-transl/1680a0bb2d>

Forum MNE. MotherSchools. Objavljeno 21.3.2021. Dostupno na: <https://www.facebook.com/hashtag/motherschools>. (Pristupljeno 1 juli 2023)

Gashi, Anil. n.d. Civil society in preventing and countering violent extremism in Kosovo - Mapping Report. Partners Kosova - Center for Conflict Management. <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1091>

Gaspar, Hande Abay, Christopher Daase, Nicole Deitelhoff, Julian Junk, i Manjana Sold. 2020. "Radicalization and Political Violence – Challenges of Conceptualizing and Researching Origins, Processes and Politics of Illiberal Beliefs", *International Journal on Conflict and Violence* 14(2), 1-18. <https://doi.org/10.4119/ijcv-3802>

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. 2020. Sandžak: Politike identiteta i prevencija ekstremizma. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/identitetske%20politike%20sandzak.pdf>

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. 2022. Uspon desnice slucaj Srbija: Ekstremizam, terorizam, strani borci. <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uspon%20desnice%20-%20slucaj%20Srbija.pdf>

Holmer, Georgija, Nauman Peter, Kateira Aryaeinejad. Measuring Up. 2018. Evaluating the Impact of P/CVE Programs. *United States Institute of Peace (USIP)*. <https://www.usip.org/sites/default/files/2018-09/preventing-countering-violent-extremism-measuringup.pdf>

Hunter, Ryan M.A. i Daniel Heinke. 2021. „Perspective: Radicalization of Islamist Terrorists in the Western World”. *LEB*. <https://leb.fbi.gov/articles/perspective/perspective-radicalization-of-islamist-terrorists-in-the-western-world>

ICCT. Preventing and Countering Violent Extremism (P/CVE). <https://www.icct.nl/node/2670>

Implementing Landmark Resolution 2178. BEAM Newsletter of the CTITF and UNCCT, Fall 2015, Volume 9. https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/ctitf_beam-no9-web.pdf

Jakupi, Rudine & Garentina Kraja. 2018. Objašnjenje razlika: Ranjivost i Otpornost na Nasilni Ekstremizam na Kosovu. Studija 3. Berlin/Pristina: Berghof Foundation i Kosovski

Centar za Studije Sigurnosti (KCSS). https://berghof-foundation.org/files/publications/CTR_CaseStudy3_kosovo_Serbian.pdf

Jusic, Muhamed, Mersiha Jusić, Sead Turčalo. 2018. Civilno društvo u prevenciji i borbi protiv nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini - Izvještaj o mapiranju. *Hope and Homes for Children u BiH*. <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1065>

Kamerford, Milo i Simeon Dukić. 2021. Ekstremizam na mreži izazovi i prilike na Zapadnom Balkanu. Napomena o politici: Serija o Zapadnom Balkanu. *Resolve Network*. https://www.resolvenet.org/system/files/2021-02/RSVE_PolicyNote_WB_ComerfordDukic_July2020_Montenegrin.pdf

Kapidžić, Damir, Anida Dudić, Veldin Kadić, i Sead Turčalo. 2020. Country Reports National Approaches to Extremism: Framing Violent Extremism in the MENA region and the Balkans: Bosnia And Herzegovina. Eds. Corinne Torrekens and Daphné de le Vingne. CONNEKT COUNTRY REPORTS. *European Institute of the Mediterranean*. https://h2020connekt.eu/wp-content/uploads/2021/01/Bosnia_CONNEKT_Approaches_to_extremism.pdf.

Kavazović, Husein. 2017. „Iskustvo Islamske zajednice u BiH u prevenciji nasilnog ekstremizma i radikalizma“. Centar za dijalog - Vesatijja u Sarajevu. http://cdv.ba/wp-content/uploads/2017/01/Iskustvo-Islamske-zajednice-u-BiH-u-prevenciji-nasilnog-ekstremizma-i-radikalizma_Govor_Kuvajt.pdf

“Ko su supergrađanke / supergrađani (SG)?” <https://www.supergradjani.ba/dosadasnje-aktivnosti> (Pristupljeno 5. septembra 2023)

Kreso, Adnan et al. 2019. Vodič za prevenciju radikalizacije i nasilnog ekstremizma kroz odgojno-obrazovni process. Materijal za pedagoge/pedagogice srednjih škola u Unsko-sanskom kantonu. <https://polis.osce.org/file/25802/download?token=ltJjU1xl>

Kostić, Branislava, Simonović, Vukašin, Hoeflinger, Lana. 2019. Civilno društvo u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma u Srbiji - Izveštaj o mapiranju. Novi Pazar: Kulturni centar DamaD. <https://rc.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/06/Civilno-dru%C5%A1tvo-u-prevenciji-i-suzbijanju-nasilnog-ekstremizma-u-Srbiji-DamaD-2018.pdf>

“Kržalić: Zabraniti i kažnjavati separatistički ekstremizam”. *Srna*, 06.07.2020. https://www.glassrpske.com/lat/novosti/vijesti_dana/krzalic-zabraniti-i-kaznjavati-separatisticki-ekstremizam/323831

Kusyová, Veronika, Alexandra Tóthová, Ján Cingel, Ivan Iliev, i Tala Azzam. 2021. “Ublažavanje online radikalizma i govora mržnje”. *Humanity in Action Bosna i Hercegovina*. https://humanityinaction.org/wp-content/uploads/2021/12/21_hiabih_alf_study_bhs.pdf

Liegl, Barbara i Katrin Wladasch. 2020. Komparativna studija: “Jačanje tijela za jednakost u regiji Zapadnog Balkana za borbu protiv govora mržnje“. Beč, oktobar 2020. *Vijeće Evrope*. <https://rm.coe.int/komparativni-izvjestaj-bih-final/1680a62c7a>

Maliqi, Agon. 2020. “Transition to what? Western Balkans democracies in a state of illiberal equilibrium”. *Sbunker*, Prishtinë, November, 2020. <https://sbunker.net/uploads/sbunker.net/files/2020/December/04/Transition-to-what-Western-Balkans-democracies-in-a-state-of-iliberal-equilibrium1607078207.pdf>

Maliqi, Agon. 2023. "The role of civil society in the illiberal equilibrium of the Balkans". *The Bridge magazine online*. <https://bridgemagazineonline.com/agon-maliqi-the-role-of-civil-society-in-the-illiberal-equilibrium-of-the-balkans/>

"Mapirano 210 organizacija i obučeno 840 predstavnika civilnog društva u cilju prevencije i suzbijanja nasilnog ekstremizma". Portal Analitika, 25. juni 2021. <https://www.portalanalitika.me/clanak/mapirano-210-organizacija-i-obuceno-840-predstavnika-civilnog-drustva-u-cilju-prevencije-i-suzbijanja-nasilnog-ekstremizma>

Marthoz, Jean Paul. 2018. Terorizam i mediji: priručnik za novinare. UNESCO i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. *UNESCO Digital Library*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265733>.

„Mediji i civilno društvo moraju se angažirati u borbi protiv nacionalizma”. Diskriminacija.ba. 16. januar 2019. <https://diskriminacija.ba/vijesti/mediji-i-civilno-dru%C5%A1tvo-moraju-se-anga%C5%BEirati-u-borbi-protiv-nacionalizma>

Međureligijsko vijeće u BiH. 2020. Pozivamo mlade ljude iz pet lokalnih zajednica: Sarajevo, Zenica, Tuzla, Trebinje i Banja luka, da se prijave na učešće u projektu "Vjerski službenici i mladi protiv govora mržnje" koji provodi Međureligijsko vijeće u BiH. 17. mart 2020. <https://mrv.ba/lat/clanci/vijesti/poziv-mladima-na-ucesce-u-projektu-vjerski-sluzbenici-i-mladi-protiv-govora-mrznje/>

Međuvjerski institut (IRI). n.d. Dostupno na: <https://iri.al/en/portfolio/iri-in-community/>. Pristupljeno 1. juli 2023.

„MOORE: Borba protiv nasilnog ekstremizma izazov je za sve“. *FENA*, 23. oktobar 2015. <https://avaz.ba/vijesti/201666/moore-borba-protiv-nasilnog-ekstremizma-izazov-je-za-sve>.

Muro, Diego. 2016. "What Does Radicalisation Look Like?. Four Visualisations of Socialisation into Violent Extremism". *Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB)*, notes 163. (December). https://www.cidob.org/publicaciones/serie_de_publicacion/notes_internacionals_cidob/nl_163/what_does_radicalisation_look_like_four_visualisations_of_socialisation_into_violent_extremism

Nansen Dialogue Centre (NDC) Mostar. n.d. Dostupno na: <https://ndcmostar.org/bs/mirovno-obrazovanje/>. Pristupljeno 1 juli 2023.

Nenadić, Iva i Vučković, Milica. 2012. Dezinformacije, Edukativna brošura i vježbe za razumijevanje problema dezinformacija. *Agencija za elektroničke medije i UNICEF*. Zagreb, april 2021. <https://www.medijskapismenost.hr/wp-content/uploads/2021/04/brosura-Dezinformacije.pdf>

"Organizacija civilnog društva – definicija i uloga u društvu". Radio NG, 14. septembra 2022. <https://radiong.hr/organizacija-civilnog-drustva-definicija-i-uloga-u-drustvu/>

Organization for Security and Cooperation in Europe. 2014. *Preventing Terrorism and Countering Violent Extremism and Radicalization that Lead to Terrorism: A Community-Policing Approach*. OSCE. Vienna, February 2014. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/111438.pdf>.

Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE). 2016. Prevencija i borba protiv nasilnog ekstremizma SVI IMAJU ULOGU! <https://fbn.unibl.org/wp-content/uploads/2017/10/%D0%9E%D0%92%D0%94%D0%88%D0%95.pdf>

Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE). 2018. Uloga civilnog društva u prevenciji i suprotstavljanju nasilnom ekstremizmu i radikalizaciji koji vode ka terorizmu Vodič za Jugoistočnu Evropu. Beč, august 2018. https://www.osce.org/files/f/documents/5/0/413573_0.pdf

Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE). 2019. Shvatanje uloge referalnih mehanizama u prevenciji i suprotstavljanju nasilnom, ekstremizmu i radikalizaciji koji vode ka terorizmu: Prevazilaženje izazova i zaštita ljudskih prava. Vodič za jugoistočnu Evropu. Beč, april 2019. <https://www.osce.org/files/f/documents/a/1/424970.pdf>

OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 2007. The Role of Civil Society in Preventing Terrorism. Informal Working Level Meeting 14-16 March 2007 Barcelona, Spain. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/9/25142.pdf>

“Pejanović: Istraživačkim pristupom jačamo prevenciju i odgovor na pojave nasilnog ekstremizma i radikalizacije”. Vlada Crne Gore, MUP, 19.04.2019. <https://www.gov.me/clanak/198247--pejanovic-istrazivackim-pristupom-jacamo-prevenciju-i-odgovor-na-pojave-nasilnog-ekstremizma-i-radikalizacije>

Perry, Valery. 2016. Initiatives to Prevent/Counter Violent Extremism in South East Europe A Survey of Regional Issues, Initiatives and Opportunities. Regional Cooperation Council (RCC). <https://www.rcc.int/pubs/38/initiatives-to-preventcounter-violent-extremism-in-south-east-europe-a-survey->

Perry, Valery. 2019. Osvrt na napore prevencije i borbe protiv radikalizacije i nasilnog ekstremizma na Balkanu. Democratization Policy Council (DPC), PC Policy Note, Nova serija broj 15. http://www.democratizationpolicy.org/pdf/dpcpolicynote15_reflections_on_p_cve_bhs.pdf

Pleides. n.d. Dostupno na: <https://www.facebook.com/PleiadesOrg>. Pristupljeno 1 juli 2023.

“Pogodno okruženje” (eng. “Enabling Environment”). n.d. Svjetski savez za građansku participaciju (CIVICUS). <https://www-civicus-org.translate.goog/index.php/what-we-do/defend/civicus-enabling-environment? x tr sl=en& x tr tl=bs& x tr hl=bs& x tr pto=sc>

Preporod. „Počeo seminar "Prevencija i suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu", 20.02.2018. <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/islamska-zajednica/vijesti-izbih/item/9081-poceo-seminar-prevencija-i-suprotstavljanje-nasilnom-ekstremizmu>

Preporod. “Sarajevo: Počeo trening "Napredno roditeljstvo””, 23.03.2018. <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/islamska-zajednica/vijesti-izbih/item/9281-sarajevo-poceo-trening-napredno-roditeljstvo>

Presman, D. Ellaine. 2009. “Risk Assessment Decisions for Violent Political Extremism 2009-02”, Government of Canada, *Public Safety Canada*. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx>.

„Prijem u čast prve generacije studenata zajedničkog master programa "Međureligijski studiji i izgradnja mira".“ *Katolička Tiskovna Agencija, Biskupska konferencija Bosne i Hercegovine*, 18.4.2018. <https://www.ktabkbih.net/hr/predstavljamo/prijem-u-ast-prve-generacije-studenata-zajednikog-master-programa-meureligijski-studiji-i-izgradnja-mira/76355>

Prislan, Kaja, Borovec, Krunoslav i Cajner Mraović, Irena. 2020. "The Role of Civil Society and Communities in Countering Violent Extremism and Radicalisation". Polic. sigur. (Zagreb), godina 29. (2020), broj 3, str. 223 – 245. <https://hrcak.srce.hr/file/354347>

Ptičar, Lucija, Ana Pleše i Neven Stipčić. 2023. Edukacijom protiv radikalizacije. *novinarZ*. <https://www.novinarz.online/radikalizacija-mladih.html>

Radicalization Awareness Network (RAN). 2021. Relevant practices: P/CVE Work with Religious Communities and Faith-based Organisation. Conclusion Paper, RAN in the Western Balkans - Regional small-scale expert workshop 21-22 October 2021, Skopje, North Macedonia. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-02/ran_in_the_western_balkans_skopje_21-22102021_en.pdf

RAN. 2022a. Online radicalisation and P/CVE approaches in the Western Balkans. CONCLUSION PAPER RAN in the Western Balkans – Regional small-scale meeting 16 June 2022, Online. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2023-05/ran_paper_online_radicalisation_p-cve_approaches_in_wb_16062022_en.pdf

RAN. 2022b. Conclusion paper: CSOs engaging in the prevention and countering of ethno-nationalism and violent right-wing extremism. RAN in the Western Balkans Regional Small-scale Meeting 24-25 March 2022, Belgrade, Serbia. https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2022-08/ran_wb_csos_engaging_belgrade_24-25032022_en.pdf

Reçi, Megi, Daniel Prroni. 2022. 2021 Civil Society Organizations Sustainability Index Albania. Institute for Democracy and Mediation (IDM). https://idmalbania-org.translate.goog/2021-civil-society-organizations-sustainability-index/?x_tr_sl=en&x_tr_tl=bs&x_tr_hl=bs&x_tr_pto=sc

„Reisu-l-ulema dr. Kavazović u Bijeloj Kući“. MINA, 26. april 2018. <https://bosnjaci.net/print.php?pid=64558>

Republika e Kosovës – Republika Kosova-Republic of Kosovo Qeveria – Vlada – Government Zyra e Kryeministrit – Ured Premijera - Office of the Prime Minister. 2015. Strategy on Prevention of Violent Extremism and Radicalisation Leading to Terrorism 2015-2020. <https://hope-radproject.org/wp-content/uploads/2021/04/KOSOVO1.pdf>.

Rosand, Eric. 2018. Organizacije civilnog društva u prevenciji i suzbijanju nasilnog ekstremizma na Zapadnom Balkanu – Izvještaj o mapiranju OCD. Forum mladi i neformalna edukacija – Forum MNE. <https://www.forum-mne.com/o-nama/dokumenti/>

RTI International. 2018. Countering Violent Extremism: The Application of Risk Assessment Tools in the Criminal Justice and Rehabilitation Process. Literature Review. https://capve.org/components/com_jshopping/files/demo_products/OPSR_TP_CVE-Application-Risk-Assessment-Tools-Criminal-Rehab-Process_2018Feb-508.pdf

Šalaj, B. 2012. "Što je populizam?", u Politološki pojmovnik: Populizam, broj 11 - rujan 2012. <https://hrcak.srce.hr/file/209523>

Schmid, Alex P. 2013. "Radicalisation, De-radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review." *The International Centre for Counter-Terrorism* 4, no. 2 (March):4-21. <http://dx.doi.org/10.19165/2013.1.02>

Shapi, Kushtrim. 2022. 2021 Civil Society Organization Sustainability Index for Kosovo. IQ CONSULTING. <https://smartbalkansproject.org/wp->

[content/uploads/2023/07/Indeksi-i-qendrueshmerise-per-organizatat-e-shoqerise-civile-Kosove-2021.pdf](#)

Silber, Mitchell D., i Arvin Bhatt. 2007. *Radicalization in the West: The Homegrown Threat*. New York: New York Police Department. <https://info.publicintelligence.net/NYPDradicalization.pdf>

Silke, Andrew, Katherine Brown. 2016. “‘Radicalisation’: The Transformation of Modern Understanding of Terrorist Origins, Psychology and Motivation” in Shashi Jayakumar (Ed.) “State, Society, and National Security: Challenges and Opportunities in the 21st Century”. Singapore: World Scientific Publishing. <https://www.cep-probation.org/wp-content/uploads/2018/10/Chapter-Silke-and-Brown.pdf>

Skendaj, Erida et. al. 2020. Perception about radicalization by young people in the Western Balkan region. „Strengthening Resilience of the Youth against Radicalization in the Western Balkans“ Project. GLOBSEC, Bratislava, Slovak Republic, januar 2020. <https://humanityinaction.org/wp-content/uploads/2020/03/B5-Perception.pdf>.

Srećković, Dragan, Natalija Simović, i Bojana Selaković. 2022. Indeks održivosti OCD 2021. za Srbiju. Nacionalna koalicija za decentralizaciju. https://nkd.rs/wp-content/uploads/2022/12/brosura_index_2021-web.pdf

Stojkovski, Filip and Sefer Selimi. 2018. *Civil society in preventing and countering violent extremism in Macedonia - Mapping Report*. Centre for Common Ground Macedonia. <https://www.forum-mne.com/?mdocs-file=1069>

Transparency International BiH. 2023. Indeks percepcije korupcije 2022. https://ti-bih.org/wp-content/uploads/2023/01/CPI2022_Prezentacija-169-1.pdf (Pristupljeno 10.9.23)

Turčalo, Sead i Nejra Veljan. 2018. *Perspektive zajednice o prevenciji nasilnog ekstremizma u Bosni i Hercegovini*. Studija Slučaja broj 2. Berlin/Sarajevo: Atlantska inicijativa i Berghof Fondacija. https://berghof-foundation.org/files/publications/CTR_CaseStudy2_BiH_bosn.pdf

UNDP (Razvojni program Ujedinjenih nacija u BiH). 2014. *Priručnik za nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini*, 2. izdanje. Namik Hadžalić, ur. <https://www.banjaluka.rs.ba/wp-content/uploads/2017/12/PrirucnikUNDP.pdf>

United Nations (UN). 2015. *Implementing Landmark Resolution 2178. BEAM Newsletter of the CTITF and UNCCT*, Vol. 9. https://www.un.org/counterterrorism/sites/www.un.org.counterterrorism/files/ctitf_beam-no9-web.pdf.

UN General Assembly. *Plan of Action to Prevent Violent Extremism*. A/70/674. New York, December 24, 2015. <https://digitallibrary.un.org/record/816212?ln=en#record-files-collapse-header>.

“U Sarajevu završen kamp za studente „Mladi i izazovi savremenog svijeta“”. Medžlis Islamske zajednice Kalesija, 15.05.2017. <https://mizkalesija.ba/u-sarajevu-završen-kamp-za-studente-mladi-i-izazovi-savremenog-svijeta/>

USAID i FHI 360. Indeks održivosti OCD u Bosni i Hercegovini za 2021. godinu. Dostupno na: [Izvjestaj-index-odrzivosti-za-BiH-u-2021.-godini.pdf](https://www.civilnodrustvo.ba/wp-content/uploads/2022/12/IZVJESTAJ-INDEX-ODRZIVOSTI-ZA-BIH-U-2021.-GODINI.pdf) (civilnodrustvo.ba). (Pristupljeno 14.9.23)

USAID i FHI 360. Indeks Održivosti Organizacije Civilnog Društva Za Crnu Goru 2017. Dostupno na: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.cdtmn.org%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F10%2FMontenegro.docx&wdOrigin=BROWSELINK> (Pristupljeno 14.9.23)

VanDyck, Charles Kojo. 2017. Concept and Definition of Civil Society Sustainability. *Center for Strategic and Sustainable Studies (CSIS)*. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/170630_VanDyck_CivilSocietySustainability_Web.pdf

Vidaković, Dragana, Vuković, Mladen, Logunov, Oliver i Plavšić, Aleksandar. (n.d.) “Превенција радикализације и тероризма“. *Мисија ОЕБС-а у Србију*. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/b/447076.pdf>

Vijeće Europske unije. 2014. Revidirana strategija EU-a za borbu protiv radikalizacije i novačenja terorista. 9956/14. Bruxelles, 19. svibnja 2014. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%209956%202014%20INIT/HR/pdf>

Vijeće Europske unije. 2020. Zaključci Vijeća o vanjskom djelovanju EU-a u vezi sa sprečavanjem i borbom protiv terorizma i nasilnog ekstremizma. Bruxelles, 16. lipnja 2020. (OR. en), 8868/20, Prilog RELEX 2C. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8868-2020-INIT/hr/pdf>

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine. Akcioni Plan Vlade Federacije Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma u Federaciji Bosne i Hercegovine 2020 - 2025. godine. https://fbihvlada.gov.ba/uploads/documents/akcioni-plan2-1-18_1644314085.pdf

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine (BiH). 2015. Strategija Bosne i Hercegovine za prevenciju i borbu protiv terorizma 2015.-2020. https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=http%3A%2F%2Fmsb.gov.ba%2Fdocs%2FBIH_2015_2020.doc&wdOrigin=BROWSELINK

Vijeće ministara BiH. Strategija BiH za prevenciju i borbu protiv terorizma (2021-2026). Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj 8. http://www.sluzbenilist.ba/page/PdfDownload?BrojIzdanja=8&NivoIzdavanja_FK=1&GodinaIzdanja=2023

Vijeće ministara Republike Albanije. 2015. Albanian National Strategy Countering Violent Extremism. https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res//treaties/strategies/albania/alb0005s_html/strategija-2018-me-ndryshime.pdf.

Vijeće ministara Vijeća Europe. 2010. Nova strategija i akcijski plan Vijeća Europe za socijalnu koheziju. https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2017/01/strategija_i_plan_za_socijalnu_koheziju.pdf

Vijeće za štampu i online medije u BiH. 2019. „Vijeće za štampu u BiH organizira konferenciju za medije – Kampanja “Stop!Govor mržnje”“, 25. oktobra 2019. <https://vzs.ba/vijece-za-stampu-u-bih-organizira-konferenciju-za-medije-kampanja-stopgovor-mrznje/>

Vijeće za štampu i online medije u BiH. 2020. Izvještavanje o terorizmu i nasilnom ekstremizmu – smjernice za novinare. <https://vzs.ba/izvjestavanje-o-terorizmu-i-nasilnom-ekstremizmu/>

Vlada Crne Gore. Ministarstvo pravde. 2015. Strategija suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016 – 2018. <https://www.gov.me/dokumenta/7b5080a6-b8b0-49de-bc04-596921a1ddca>.

Vlada Crne Gore. Biro za operativnu koordinaciju. 2019. Prelazni Akcioni plan za 2019. godinu za nastavak realizacije aktivnosti iz Strategije suzbijanja nasilnog ekstremizma 2016-2018. <https://www.gov.me/dokumenta/693fe72d-40f4-48b1-a122-9dd733feb3b0>

Vlada Republike Makedonije. Nacionalni komitet za borbu protiv nasilnog ekstremizma i borbu protiv terorizma. 2018. National Strategy of the Republic of Macedonia for Countering Violent Extremism (2018-2022). https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/cve_national_strategy_eng_translation_sbu.pdf.

Vlada Republike Srbije. 2017. Strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma za period 2017-2021. godina. Službeni glasnik Republike Srbije br. 94/2017. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2017_10/t10_0248.htm

SKRAĆENICE

BiH	Bosna i Hercegovina
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
UN	Ujedinjeni narodi
EU	Evropska unija
ISIS	Islamska država u Iraku i Siriji
ISIL	Islamska država u Iraku i Levantu
RAN	Mreža za svjesnost o radikalizaciji
OCD	Organizacija civilnog društva
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
EGSO	Evropski gospodarski i socijalni odbor
ICTT	Međunarodni centar za borbu protiv terorizma
FFT	Strani teroristički borci
EC	Evropska komisija
NOT	Nacionalni operativni tim
NVO	Nevladina organizacija
RTI International	Research Triangle Institute International
CIVICUS	Svjetski savez za građansku participaciju
ENoP	Evropska mreža političkih fondacija
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih naroda
ODIHR	Ured za demokratske institucije i ljudska prava
ENoD	Evropska mreža za deradikalizaciju
IDM	Institut za demokratiju i medijaciju
USAID	Američka agencija za razvoj
APR	Agencija za privredne registre
BIRN BiH	Balkanske istaživačke mreže BiH
CDT	Centar za demokratsku tranziciju

ASCS	Agencija za podršku civilnom društvu
ECRI	Evropska komisija za borbu protiv rasizma i netolerancije
AI	Atlantska inicijativa
IZ	Islamska zajednica
DC	Defacto Consultancy
NDC	Nansen Dialogue Center
BHRI	Inicijativa za otpornost Bosne i Hercegovine
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
KBI	Vijeće Islamske zajednice (Kosova)
BIK	Islamska zajednica Kosova
IRI	Međuvjerski institut (Albanija)
HIA BiH	Humanost na djelu BiH
P/CVERLT	Prevenција i suprotstavljanje nasilnom ekstremizmu i radikalizacije koji vode ka terorizmu
P/SNE	Prevenција i suzbijanje nasilnog ekstremizma
EJA	Angažman za zajedničku akciju (Kosovo)
KCSF	Kosovska fondacija civilnog društva
SDC	Švajcarska agencija za razvoj i saradnju
GCERF	Globalni fond za angažovanje i otpornost zajednice
CRNM	Centralni registar Sjeverne Makedonije
LAF	Zakon o udruženjima i fondacijama
MCIC	Makedonski centar za međunarodnu saradnju

POPIS PRIKAZA

- Prikaz br.1. Faktori odbijanja i faktori privlačenja radikalizacije
- Prikaz br.2. Zaštitni faktori odnosno resursi koji omogućuju pojedincu da se odupre radikalnoj ideologiji
- Prikaz br.3. Oblasti kojima se bave mapirane organizacije civilnog društva (OCD)

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Stranica 97 od 97

Naziv odsjeka i/ili katedre: Sigurnosne i mirovne studije

Predmet: Magistarski rad

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Adi Bilić

Naslov rada: Uloga civilnog društva u prevenciji radikalizacije koja vodi u nasilni ekstremizam i terorizam na Zapadnom Balkanu u periodu 2014. do 2022. godine

Vrsta rada: Završni magistarski rad

Broj stranica: Devedeset i sedam

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Sarajevo, 17.01.2024.

Potpis